अध्यात्मतत्त्वालोकः ।

न्यायविशारद–न्यायतीर्थमुनिमहाराजश्रीन्यायविजय–
विरचित ।

स्वोपज्ञ गुजराती ' प्रस्तावना '–विभूषित ।

प्रकाशक.—
श्री सुरेन्द्र लीलाभाई झवेरी, बी ए
वडोदरा

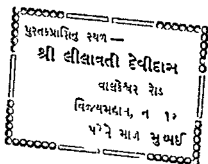
द्वितीय संस्करणम् ।

वीर सं. २४६०]   धर्मसंवत् १२   [विक्रम सं १९९०

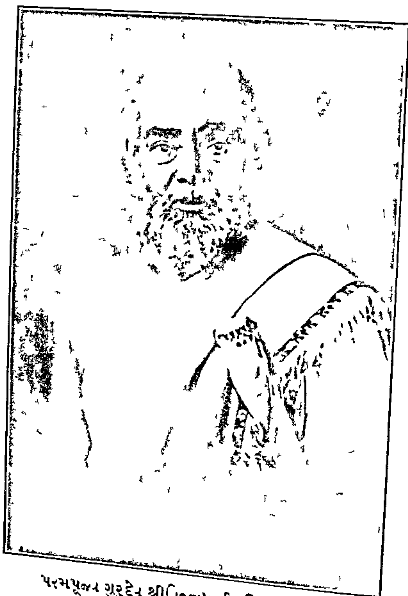
[ई–१९३४, वगैरे]

प्रतिसंख्या १०००

मूल्य रू १॥

વડોદરા—ધી લુહાણામિત્ર સ્ટીમ પ્રિ. પ્રેસમાં [illegible] વિઠ્ઠલભાઈ ઠક્કરે
પ્રકાશક માટે છાપી પ્રસિદ્ધ કર્યું તા. ૧-૬-૧૯૩૪

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રીવિજયધર્મસૂરિજી મહારાજ

गुरुवन्दना ।

यस्य ज्ञानमनन्तदर्शिसमथाम्भोराशिमन्याचलो

यस्य क्षान्तिरनल्पकोपनजनक्रोधाग्निधाराधर ।

यस्य ब्रह्मतप सहस्रकिरणो भूमण्डलोद्द्योतको

विश्वाभ्यर्चितसंयमो विजयते श्रीधर्मसूरीश्वर ॥

वन्द्यन्तेऽप्रतिमप्रभावकलिता विश्वोपकारव्रता

दुर्दान्तप्रतिवादिकुञ्जरघटासन्त्रासकण्ठीरवा ।

वैराग्यामृतवर्षणप्रशमितप्रोद्दाममोहानला

यत्रापि गुणादरव्यसनिन श्रीधर्मसूरीश्वरा ॥

—न्यायविजय ।

કૃતજ્ઞતા

શ્રી સુરેન્દ્રભાઈ લીલાભાઈનો આ પુસ્તકમા પ્રકાશક તરીકેનો યોગ મહત્ત્વપૂર્ણ છે તેઓ ત્રણ ભાઈ છે મોટા શ્રીમાન શેઠ ઉમાભાઈ અને ન્હાના ઇન્દ્રકુમાર તેમના **માતાજી શ્રી મ જુબા ધર્માંરાધનની એક પવિત્ર મૂર્ત્તિ** છે એ પુણ્યાત્મા માતાજી જેમ શાસનપ્રભાવનાના કાર્યોમા હમેશા ઉત્સાહપૂર્ણ રસ લે છે, તેમ તેમની સામાજિક વિચારસ્ફૂર્તિ પણ એટલી જ ઉજ્જ્વળ છે રાષ્ટ્રભક્તિ પણ તેમની ઉલ્લેખનીય છે તેમની શ્રીમન્ત સ્થિતિ તેમના શુદ્ધ ખાદી પરિધાનથી વધુ દીપે છે અને બીજી શ્રીમતી વ્યક્તિઓને શુદ્ધ સાદગીનો દાખલો પુરો પાડે છે પરોપકારવૃત્તિ અને દાનપરાયણતા તેમના મશહૂર છે તેમનુ કારુણિક જીવન અનેકાને આશીર્વાદરૂપ થાય છે સદ્ગત શેઠ લીલાભાઈ ગચ્છ દ ઝવેરીનો આ સુપ્રસિદ્ધ યશસ્વી પરિવાર વડોદરા શહેરના અગ્રગણ્ય શ્રેષ્ઠ શ્રીમન્ત ગૃહસ્થો પૈકી છે વડોદરા ની જૈન જનતામા તેમનુ મુખ્ય સ્થાન છે

વડોદરાના માગ દરેક ચતુર્માસમા આ સુવિખ્યાત શાસનપ્રભાવક પરિવાર ધર્મપ્રભાવનાના પુણ્ય કાર્યોમા પોતાનો મહાન્ યોગ આપ્યો છે એટલુ જ નહિ, પણ **મારા વડોદરા-નિવાસ દરમ્યાન સામયિક પ્રચાર કાર્યને આગળ ધપાવવામા** એ ધર્માત્મની માતાજી અને તેમના પ્રભાવશાળી શાસનલક્ષ્મી કુમારોના અસાધારણ ઉત્સાહે જબ્બર કામ બજાવ્યુ છે જે જૈન સમાજ કદી નહિ ભૂલે ઇતિહાસના પૃષ્ઠો પર, એ મહાન્ પરિવારની એ મહાન નવા સુવર્ણાક્ષરોમા અંકિત રહેશે અને સુધારાના કાર્ય પાછળ ઉત્સાહ, ધગશ અને શ્રમનુ જ્વલન્ત ઉદાહરણ પુરૂ પાડશે

તા ૨૦–૫–૩૪

રવિવાર } —ન્યાયવિજય

પ્રસ્તાવના

પ્રાણીમાત્રને સુખ જોઇએ છે એજ દરેકનુ પરમ ઇષ્ટ અને પરમ ધ્યેય છે એનેજ માટે આખુ જગત્ પોતપોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે પોતપોતાથી બનતા પ્રયત્નો કરી રહ્યુ છે પરન્તુ શુ કારણ છે કે દરેકની પ્રવૃત્તિ સુખને સારુ પ્રવર્ત્તમાન છતા, સુખને માટે દરેકની ભરસક કોશિશ હોવા છતા જગત્ દુ ખગ્રસ્ત ? વિચાર કરતા માલૂમ પડે છે કે પ્રાણી સુખની પરિભાષાથીજ અનભિજ્ઞ છે આવી હાલતમા સાચો માર્ગ કયાથી લાધે અને ધ્યેય કેમ પાર પડે ?

માણસ સમજે છે કે વિષયો–ભૌતિક વિષયો સાપડવા થી સુખી થવાય પણ આ એક ભ્રમ છે હા, ભૌતિક સાધનો પુરતા પ્રમાણમા સાપડવાથી અમુક હદે જિન્દગી ની કેટલીક મુશ્કેલીઓનો અન્ત આવી જાય પણ એટલેથી સુખ પ્રાપ્ય નથી ભૌતિક સાધનોની સગવડ મળવાથી એક પ્રકારે સુખ અને આનન્દ અનુભવાય છે એ વાત સાચી પણ તે સુખ ને આનન્દ વાસ્તવિક રીતે ઉપલકીયા અને સ્થૂળ હોય છે એ સુખ ને આનન્દ માયાવી અને ક્ષણિક હોય છે એમા સાચુ સુખ સમાયેલ સમજવુ એ ગભીરમા ગભીર ભૂલ થાય છે સાચા સુખ માટે ભૌતિક સગવડ બસ નથી હજાર ભૌતિક સગવડ હોય છતા સસ્કારવર્જિત અન્ત કરણ શાન્તિવિહીન સ્થિતિમા હોય છે તમામ પ્રકારના ભૌતિક સાધનો હોવા છતા અસસ્કારી હૃદયમા ફફડાટ કાયમજ રહે છે એનુ

જીવન બહુધા સન્તપ્ત, વ્યાકુલ અને વ્યગ્ર રહે છે નિદાન, ભૌતિક સગવડ પર સુખની ઇમારત ખડી થઇ શકવાનુ માનવુ એ એક ભ્રમદષ્ટિ છે અને એજ મહામિથ્યાત્વ છે એ જાતના ઘોર ‘ અન્ધકાર ’મા આ પ્રાણી અનાદિ કાળથી આથડી રહ્યો છે અને એની આટલી કફોડી સ્થિતિ એ મિથ્યાત્વે જ કરી છે એ મિથ્યાત્વ ખસ્યા વગર સદ્દષ્ટિ કેમ પ્રાપ્ત થાય

સાચુ જીવન શુ છે એ ન સમજાય ત્યા લગી દરિયા જેટલા સાધનો ને સગવડો પણ માનસ પરિતાપને શમાવવા સમર્થ ન થાય ચિત્તના દોષો, મનના વિકારો અને અન્ત કરણની મલિનતા માણસને હજાર સગવડ ભર્યાં સાધનો વચ્ચે પણ હેરાન કરે છે આન્તર જીવનની મલિન દશામા દરિયા જેટલી લક્ષ્મી કે અખિલ ભૂગોલનુ સામ્રાજ્ય પણ સુખ આપી શકતુ નથી સુખનુ સ્થાન અન્ત કરણ છે એના પર મળના થર બાઝેલા હોય ત્યા લગી, ભલે ગમે તેટલા સગવડીયા સાધનો વિદ્યમાન હોય, સાચુ સુખ ન હોય કાદવભર્યાં ભાજનમા દૂધ રેડાય તો એ દૂધ પણ કાદવજ બની જાય ને ! તેમ બહારના સગવડીયા સાધનો દ્વારા નિપજાવાતુ સુખ પણ માનસ કાદવમા ભળીને શાન્તિરૂપ ન રહેતા અશાન્તિમા પરિણમી જાય

આ પરથી ખુલ્લુ થાય છે કે સુખની પ્રાપ્તિ માટે અન્ત કરણની નિર્મલતા અપેક્ષિત છે અન્ત કરણ સ્વચ્છ કાચના પ્યાલા જેવુ ઉજ્જ્વળ થવુ જોઇએ ચિત્તની ઉજ્જ્વળ સ્થિતિ એ જ સુખનુ ઉદ્ગમસ્થાન

છે, એજ સુખની સાચી ભૂમિકા છે એ માટે ચિત્તના દોષોને ખંખેરવાની જરૂર છે ક્રોધ, મદ, લોભ, તૃષ્ણા, મત્સર, ઈર્ષ્યા, દ્વેષ, અસૂયા એ બધા ચિત્તના દોષો છે મનના એ વિકારોને ધોયા વગર સુખની આશા રાખવી સર્વથા અસ્થાને છે એ મળને ધોયા વગર ઇન્દ્ર, ચન્દ્ર, નરેન્દ્ર કે ચક્રવર્તી કોઇ સુખી થઇ શકતો નથી જેણે પોતાની આન્તર શુદ્ધિ સાધી છે તેને ભૌતિક સાધનોની સગવડ કમ હોય અને એથી બહારની અગવડના અનુભવનો સામનો કરવો પડે તો પણ તેના ચિત્તની શાન્તિ અબાધિત રહે છે આન્તરશુદ્ધિધારકની વિકસિત જ્ઞાન દૃષ્ટિમા દુ ખને પણ સુખરૂપે માની પોતાની આત્મ શાન્તિને સુરક્ષિત રાખવાનુ સામર્થ્ય હોય છે આ પરથી સાચુ સુખ કયા છે એ સ્પષ્ટ થાય છે એક જ શબ્દમા સુખની ભૂમિકાનો ઉલ્લેખ કરવો હોય તો કહી શકાય કે સાચુ સુખ સદાચારમા છે વિચાર અને આચરણની શુદ્ધિ એનુ નામ સદાચાર શુદ્ધ ભાવના અને પવિત્ર વર્ત્તન એનુ નામ સદાચાર અહિંસા, સત્ય, સયમ, ત્યાગ, સન્તોષ આદિ ગુણોથી જીવનનુ સ સ્કરણ એનુ નામ સદાચાર આ પ્રકારનુ સ સ્કારશાલી જીવન એ જ ખરી રીતે જીવન છે ખરેખર્ ડહાપણ એ પ્રકારનુ જીવન જીવવા માજ છે વાસ્તવિક સુખ ને શાન્તિ એ પ્રકારના જીવનમા જ વિલસે છે

આત્મા, પરલોક કે ઇશ્વરમા ન માનનાર એ ન માનવાને અંગે 'નાસ્તિક' કહેવાય છે કેમકે એ તત્ત્વોના અસ્તિત્વ પર એની આસ્થા બેસતી નથી,

પ્રામાણિકપણે વિચાર મે પ ભેશ કરવા છતા, પોતાની વિચારશક્તિનો જિજ્ઞાસુ વૃત્તિએ ઉપયોગ કરવા છતા તેની બુદ્ધિમા તે તત્ત્વો ઉતરતા નથી આવા મનુષ્યોમા કેટલાક આદર્શપૂજક પણ હોય છે આવા 'નાસ્તિક' ગણાતાઓ પણ નીતિ અને સદાચારની ઉપાસનામા તત્પર હોય છે આવા મનુષ્યો, આત્મા અને ઇશ્વરને માનીને જે કરવાનુ છે તે, તેને વગર માન્યે કરતા હોય છે આવા, તત્ત્વદૃષ્ટિએ 'નાસ્તિક' કહેવાતાઓ પણ નૈતિક દૃષ્ટિએ માર્ગ પર હોય છે અને પોતાના જીવનનુ શ્રેય સાધન કરતા હોય છે આ પરથી જણાય છે કે તત્ત્વદૃષ્ટિએ જ્યા નાસ્તિકતા હોય છે ત્યા પણ સદાચાર નીતિ પોતાનો મ ગળ પ્રકાશ પાથરે છે અને આખર સદાચારી જીવનનો મહાન્ પ્રકાશ પ્રસરતા પરિણામ એ આવે છે કે તેના બધા ભ્રમો ભાગી ભૂકા થાય છે અને એને સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે

આ પરથી સમજાવુ જોઇએ કે સદાચારનો આદર્શ માણસને તત્ત્વદૃષ્ટિ (પરોક્ષતત્ત્વશ્રદ્ધા)ની ગેરહાજરીમા પણ કલ્યાણભૂમિ પર ચઢાવે છે એ પણ જોવાય છે કે ઇશ્વરકર્તૃત્વમા માનીને પણ કેટલાક તેમાથી પ્રેરણા મેળવે છે તેઓ ઇશ્વરકર્તૃત્વની શ્રદ્ધામાથી ઇશ્વરભક્તિ વહેવડાવી અહિ સા આદિ ઇશ્વરની આજ્ઞાઓનુ પાલન કરવા તત્પર થાય છે આમ, તત્ત્વદૃષ્ટિએ ગેરસમજવાળા ઓ પણ સદાચારમાર્ગના સાધનથી પોતાનુ શ્રેય સાધે છે

આ પરથી ફલિત થાય છે કે જીવનવિધિ એજ મુખ્ય

પ્રશ્ન છે અને સુખની સાચી ચાવી એમા જ રહેલી છે આત્મા, પરલોક કે ઈશ્વરમા માનીને પણ જીવનશુદ્ધિની સાધના ન હોય, સદાચારનુ પાલન ન હોય તો તેવી માન્યતા માત્રથી શુ કલ્યાણ સધાય? નિ:સન્દેહ, **સદાચારવિહીન આસ્તિક કરતા સદાચારસમ્પન્ન નાસ્તિક ઘણે દરજ્જે ઉચો છે** આત્મા અને ઈશ્વર વાદના સિદ્ધાન્તની ખરી અને મ્હોટી ઉપયોગિતા જીવન ની શુદ્ધિ કરવામા છે, આત્મ-જીવનને વિકસિત બનાવવામા છે, સદાચારના પથ પર પ્રગત થવામા છે એ પ્રકારની જીવનવિધિ જ્યા પ્રગતિશીલ હોય છે, ત્યા તત્ત્વજ્ઞાન (Philo ophy) સબધી કોઈ બાબતના ભ્રમ કે સશય જો હયાતી ધરાવતા હોય તો તે જીવનસાધન ના પ્રકરણમા કશી બાધા નાખવા સમર્થ થતા નથી તે બાપડા, સદાચારના પુણ્ય તેજ આગળ જરા પણ માથુ ઉંચકવાને અશક્ત હોય છે આદર્શપૂજનની વેગ વતી પ્રવૃત્તિ આગળ તે બીચારાઓને પડ્યા પડ્યા સડ્યા સિવાય બીજી કોઇ ગતિ રહેતી નથી

આ ગ્રન્થના નામનિર્દેશમા પ્રથમ પ્રયોગ 'અધ્યાત્મ' શબ્દનો છે અને તે, ગ્રન્થનો શુ વિષય છે તે જાહેર કરે છે 'અધ્યાત્મ'નો અર્થ આત્મહિતને અનુકૂલ આચરણ એવો થાય છે એટલે એ પણ જીવનવિધિનો જ નિર્દેશ કરે છે આત્મહિતને અનુકૂલ આચરણ એટલે સદાચરણ જો કે અધ્યાત્મની ઉચ્ચ ભૂમિકાનુ જીવન બહુ ગભીર, બહુ ગૂઢ, બહુ સૂક્ષ્મ અને કલ્પનાતીત હોય છે તથાપિ તે હદે પહોચવા અગાઉ સદાચારની કેટલીય સીઢીઓમા

પ્રગતિ સાધવી પડે છે અતએવ એને માટે આત્માની ખાત્રી થવા સુધી રાહ જોવાની ન હોય ખરી રીતે તો સદાચરણદ્વારા જેમ જેમ આન્તર મલ ધોવાતો જાય છે તેમ તેમ આત્મશ્રદ્ધાનો પ્રકાશ પ્રગટ થાય છે અને તેમ તેમ આધ્યાત્મિક જીવન વિકસે છે આ પરથી જોઇ શકાય છે કે અધ્યાત્મજીવન આત્મવાદ પર જ જીવાય છે એમ નથી પરન્તુ પરમ કલ્યાણની, પરમ સુખની ભાવના પર અથવા નૈતિક ભાવના પર તેના ઉત્થાનનુ અવલમ્બન છે અતએવ મનુષ્ય ચાહે આત્મવાદી હોય કે ચાહે અનાત્મવાદી હોય, કોઇને પણ માટે અધ્યાત્મ જીવનની ઉપયોગિતામા કશો ફરક આવતો નથી અનાત્મવાદીનુ અધ્યાત્મજીવન "અજાણ્યે" પણ તેના આત્માનુ હિતસાધક અવશ્ય બને છે તેના (આત્મા) પરના આવરણ ખસેડવાનુ કામ "અજાણ્યે" પણ તે અવશ્ય બજાવે છે અને એ રીતે તેનુ પરમાર્થ કલ્યાણ પણ સધાય છે આમ, અધ્યાત્મજીવન અર્થાત્ સદાચાર વિધિ એ જીવનનો મુખ્ય, શ્રેય અને મગળમય આદર્શ છે

'અધ્યાત્મ' શબ્દમા 'આત્મા'નો પ્રયોગ મુખ્ય છે એટલે અધ્યાત્મની વિચારણામા આત્માનો વિચાર મુખ્ય સ્થાન ધરાવે એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે પુરાતનકાલિક ભારતીય ષડ્દર્શનોના સાહિત્યમા આત્મસત્તાની સિદ્ધિ પર પુષ્કળ ઊહાપોહ કરાયો છે પ્રમાણો તથા તર્કોથી આત્માને સાબિત કરવાનો પુરાતન ભારતીય દર્શનકારોનો પ્રયત્ન બહુ વિસ્તૃત અને કિમ્મતી છે એ ભારતીય સસ્કૃતિ છે કે જેની તરફથી સસારને

'આત્મા એક સ્વતન્ત્ર તત્ત્વ છે' એ પ્રકારના જ્ઞાનનો વારસો મળ્યો છે જગત ભારતીય દર્શનથી આત્માને જાણવા લાગ્યુ છે છતા આજે ભારતમા જ એક એવુ આન્દોલન ઉપસ્થિત થયુ છે કે જે અનાત્મવાદનુ જોર-શોરથી પ્રતિપાદન કરે છે કમમા કમ, આત્માના સબધે સશયાલુ વૃત્તિ તો વર્તમાન યુગના બુદ્ધિજીવી જગતમાનો બહુ મ્હોટો વર્ગ ધરાવે છે આજના બુદ્ધિવાદનુ વાતાવરણ એવુ ફેલાઇ રહ્યુ છે કે પરમ્પરાગત પ્રાચીન પદ્ધતિના તર્કો કે પ્રમાણો પણ તે લોકોના ચિત્તનુ સમાધાન થઇ શકતુ નથી આજની વૈજ્ઞાનિક અને દાર્શનિક આલોચના તથા શોધક શૈલીથી જે પ્રકાશ પડે તેની જ આજના જગતની આખે કિમ્મત અકાય છે

સુખ-દુખની લાગણી જે શરીરસ્પર્શી નહિ, પણ અન્તસ્પર્શી છે, તે પરથી શરીરથી અલગ કોઇ શક્તિ વિશેષના અસ્તિત્વનો ખ્યાલ જરૂર આવી શકે છે પ્રાચીન દાર્શનિકોએ પણ આત્મસિદ્ધિની મીમાસા કરતા આ અનુભવનો મુખ્ય આશ્રય લીધો છે

ઇન્દ્રિયો વિષયગ્રહણના સાધન છે પરન્તુ તેની મદદથી વિષયગ્રાહક કોઇ તત્ત્વ અલગ છે એમ તો જરૂર સ્વીકાર્યા વગર ચાલે નહિ સાધકને સાધનની અપેક્ષા છે પણ એથી સાધક અને સાધન એક ન હોઇ શકે ઇન્દ્રિયો વિષયગ્રહણમા સાધન છે, અતએવ એના દ્વારા જે સાધક છે તે મુતરા તેનાથી ભિન્નરૂપે સિદ્ધ થાય ઇન્દ્રિયોને સાધક માનીએ તો વાધો આવે છે કેમકે ઇન્દ્રિયો એક નથી, પાચ છે અને તે એક એકથી જુદા જુદા એક એક ચોક્કસ

વિષયનુ ગ્રહણ થાય છે તેમ છતા એ બધાએ ભિન્ન ભિન્ન વિષયોના ગ્રાહક તરીકે તો કોઇ એકનો જ અનુભવ થાય છે દાખલા તરીકે, રૂપગ્રહણ ચક્ષુથી થાય છે અને રસાદિ ગ્રહણ રસનાદિ ઇન્દ્રિયોથી થાય છે છતા ચક્ષુદ્વારા જે, રૂપનો ગ્રાહક છે તે જ, રસનાદિદ્વારા રસાદિનો ગ્રાહક છે અર્થાત્ ચક્ષુ આદિ બધી ઇન્દ્રિયોદ્વારા રૂપાદિ વિષયોનો ગ્રાહક એક જુદો અનુભવાય છે દૃષ્ટિથી દર્શન થતા દ્રષ્ટા તરીકે દૃષ્ટિ નથી અનુભવાતી, પણ એક અન્ય જ શક્તિ અનુભવાય છે અને તે જ શક્તિ સ્પર્શનથી સ્પર્શ થતા સ્પર્શ ા તરીકે પણ અનુભવાય છે તે જ, રસનાથી ચાખતા ચાખનાર અને નાકથી સુંઘતા સુંઘનાર તરીકે અનુભવાય છે અને તે જ શ્રવણથી શ્રવણ કરતા શ્રોતા તરીકે અનુભવાય છે આથી ઇન્દ્રિયોથી પર એવી કોઇ શક્તિ સિદ્ધ થાય છે ઇન્દ્રિયોને જ વિષયગ્રહણના સાધન અને વિષયગ્રાહક બેઉ માનીએ તો એ ઉપર જણાવ્યું તેમ, અનુભવથી ઉલટ઼ જાય છે એક દાખલાથી પણ સમજી શકાશે એક માણસ જે નેત્રથી અનુભવો લીધા પછી આંધળો બન્યો છે, તેને પણ પૂર્વે જોયેલા વિષયોના સ્મરણ તો થાય છે હવે અહીં વિચારવાનુ છે કે આ સ્મરણ શક્તિનો સંઘરો કોણે કરી રાખેલો ? જે અનુભવે તે જ સંઘરે અને તે જ સ્મરે એ એક નિયમ છે જે જુએ, તે જ યાદ કરે દૃષ્ટિને જોનાર (દ્રષ્ટા) તરીકે માનીએ તો દૃષ્ટિ ચાલી જતા પૂર્વદૃષ્ટને કોણ યાદ કરશે ? દૃષ્ટિ ચાલી જતા પણ આંધળાને પૂર્વદૃષ્ટોનુ જે સ્મરણ થાય છે તે કેમ ઘટશે ? દૃષ્ટિને દ્રષ્ટા તરીકે માનીએ તો

વિષયોને જોઈ સ્મરણશક્તિને સંઘરનાર પણ તે જ ઠરશે, અને વખત પર યાદ કરનાર પણ તેને જ માનવી પડશે અને જો એવું હોય તો દષ્ટિના અનુભવો લીધા પછી આંધળા બનેલાને પૂર્વદષ્ટનું સ્મરણ કંઇ પણ થઇ શકશે નહિ કેમકે એની દષ્ટિ ચાલી જવાથી દ્રષ્ટા અને સ્મરણ શક્તિને સંઘરનાર એને કોઇ રહ્યો નથી જ્યારે દષ્ટિથી ભિન્ન દ્રષ્ટા માનીએ, ત્યારે દષ્ટિ ચાલી જતા પણ દ્રષ્ટા અને સ્મરણશક્તિનો સંઘરનાર વિદ્યમાન હોવાથી પૂર્વ દષ્ટોના સ્મરણ ઉપપન્ન થઇ શકે છે ઘટનિષ્પત્તિના સાધન દંડ, ચક્ર વગેરે કુંભારના ખોવાઇ જાય એથી એ કુંભારનું અસ્તિત્વ કંઇ મટી જતું નથી તેમ દ્રષ્ટાની દષ્ટિ ચાલી જવાથી દ્રષ્ટાનું અસ્તિત્વ મટી જતું નથી એટલું જ નહિ, પણ સાધનના અભાવે તે કુંભાર નવા ઘડા બનાવી ન શકે, પણ અગાઉના બનેલા ઘડાઓનો તો વ્યવહાર કરી શકે તેમ દ્રષ્ટા દષ્ટિ વગરનો થતા નવું ન જોઇ શકે, પણ પૂર્વદષ્ટોના સ્મરણ કરી શકે દ્રષ્ટા દષ્ટિવો જે જે દર્શન કરે છે તેના સંસ્કારનો સંઘરો પણ તે રાખે છે અને એથી જ દષ્ટિની ગેરહાજરીમા પણ અગાઉના જોયેલા વિષયો તેને યાદ આવે છે આ પરથી દષ્ટિથી ભિન્ન દ્રષ્ટાનું અસ્તિત્વ સાબિત થાય છે આ પ્રમાણે દષ્ટિની જેમ બીજી ઇન્દ્રિયોનું પણ સમજી લેવાય

પાચે ઇન્દ્રિયધારક વ્યક્તિ સાભળીને જુએ છે, જોઇને અડે છે, અડીને સુઘે છે અને સુઘીને ચાખે છે અને એ પ્રમાણે અનુભવ કરી પોતાના અનુભવનો ઉલ્લેખ

કરતા કહે છે કે—" હું ફેરીને જોઇ અડયો, અડીને સુંઘી અને સુંઘીને ચાખી " આ અનુભવમા જોનાર, અડનાર, સુંઘનાર અને ચાખનાર એક જ હોય તેમ સ્પષ્ટ અનુભવાય છે એ એક કોણ ? એ ઇન્દ્રિય ન હોઈ શકે કેમકે જોવાનું, અડવાનું, સુંઘવાનું અને ચાખવાનું એ બધું કામ એક ઇન્દ્રિયથી શકય નથી એ એક એક જુદું જુદું કામ એક એક ઇન્દ્રિયથી બને છે જોનાર તરીકે ચક્ષુને માનતા તે અડનાર, સુંઘનાર અને ચાખનાર ઘટશે નહિ અડનાર તરીકે સ્પર્શનને માનતા તે જોનાર, સુંઘનાર અને ચાખનાર ઘટી શકશે નહિ અને સુંઘનાર તરીકે નાસિકાને માનતા તે અડનાર, જોનાર અને ચાખનાર બની શકશે નહિ. તેમજ ચાખનાર તરીકે રસનાને માનતા તે જોનાર અડનાર અને સુંઘનાર ઘટશે નહિ અત ઇન્દ્રિયોદ્વારા જોનાર, અડનાર, સુંઘનાર, ચાખનાર જે એક છે તે ઇન્દ્રિયોથી પર છે અને તે આ મા છે

પુદ્ગલ (Matter)ના ગુણો જાણીતા છે કોઈ ભૌતિક તત્ત્વમા ચૈતન્ય નથી અતએવ ચૈતન્ય (જ્ઞાન) એ ભિન્ન ગુણ છ અને એ પરથી એના ધર્મી તરીકે એક ભિન્ન તત્ત્વ સાબિત થાય છે અને તેજ આત્મા છે યદ્યપિ ચેતન યા અનુભવ થવામા મસ્તિષ્કને નિમિત્તકારણ માની શકાય, પણ કેવળ નિમિત્તકારણથી શુ થાય ? ઉપાદાનકારણ તો જોઇએ ને ? ઘડા માટે માટી જ ન હોય તો દંડ, ચક્ર આદિ શુ કરશે ? જ્ઞાનગુણના ઉપાદાનની શોધ કરતા તે કોઇ ભૌતિક તત્ત્વ કે પુદ્ગલના ગુણ સિદ્ધ ન થતો હોવાથી કોઈ અન્ય સ્વતન્ત્ર દ્રવ્યનો ગુણ ઠરે છે અને એને જ

આત્મા, જીવ વગેરે શબ્દોથી કહેવામા આવે છે અણુ ઓમા જે ગુણ કે શક્તિ હોય છે તે જ ન્યૂનાધિક વિકસિતરૂપે સ્થૂલ દ્રવ્યોમા પ્રગટ થાય છે અણુઓમા જે ન હોય તે તેના સ્થૂલ પિંડમા કયાથી આવી શકે ચૈતન્ય કે જ્ઞાન કોઈ પુદ્ગલનો કે અણુનો ગુણ જ નથી, તો પછી તેના સ્થૂલ પિંડમા તેનુ અસ્તિત્વ કેમ ઘટે ? આની વિરુદ્ધમા મદિરાનુ ઉદાહરણ આપી કોઇ એમ કહી શકે કે મદિરાની અલગ અલગ ચીજોમા માદકતા ન છતા તે બધી ચીજોના સયોગથી જેમ માદકતા ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ ભૌતિક તત્ત્વોના વિશિષ્ટ સયોગે ચૈતન્ય પણ પેદા થવામા શુ હરકત છે ? પરન્તુ સાચી વાત એ છે કે મદિરાની અલગ અલગ ચીજોમા પણ કઇ ને કઇ અશે માદકતા છે એટલે એ સઘળી ચીજોના સયોગમા માદકતાનુ પરિણમન વિકસે એ બધબેસતી વાત છે પરન્તુ અચેતન ભૂતોથી, અચેતન મદશક્તિ સભવે, તેમ વિલક્ષણ ચેતનશક્તિ કેમ સભવે ? જગતના જેટલા ભૌતિક પદાર્થો છે અને જેટલા યન્ત્રો છે તે બધામા ગતિ, પ્રકાશ આદિ જે ગુણો કે શક્તિઓ દેખાય છે તે ગુણો કે શક્તિઓ કઇ બહારથી નથી આવી તે તેના પરમાણુઓમાથી પ્રાપ્ત છે જે પરમાણુઓથી જે દ્રવ્ય કે યન્ત્ર બનેલ છે તે પરમાણુઓમા તેના ગુણો કે તેની શક્તિઓ મૌજૂદ છે અને તેનુ વિકસિત રૂપ તે અણુ ઓના સ્થૂલ દ્રવ્યમા પ્રાપ્ત થાય છે વળી, ઉદાહરણથી જોઇએ કે, ઇન્જીનમા જે ગતિની ઝડપ દેખાય છે તે, વિજળીના દીવામા જે પ્રકાશ દેખાય છે તે બીજા પુદ્ગલોમા પણ

(ભલે તેના કરતા ઓછે અંશે) જોવાય કે માત્ર વિશિષ્ટ યોગને લીધે વિશિષ્ટ દ્રવ્યોમા તે ગુણો અને તે શક્તિઓ વિશેષરૂપે વિકસિત હોય છે ગતિ, પ્રકાશ આદિ, કોઇ દ્રવ્યમા મન્દ હોય છે, અનએવ બીજા દ્રવ્યમા તેનુ વિકસિત રૂપ બંધ બેસે છે તેમ ચૈતન્ય, જ્ઞાન કોઇ પુદ્ગલ દ્રવ્યમા કે અન્ય દ્રવ્યમા સિદ્ધ થાય છે કે ? જો એમ સિદ્ધ થતુ હોય તો તો તેનુ વિકસિત રૂપ શરીર મા યા મસ્તિષ્કમા ઘટાવી શકાય પણ જ્યારે ગતિ, પ્રકાશ આદિની જેમ ચૈતન્ય કોઇ પુદ્ગલ દ્રવ્યમા વિકસિત ઘટિત થતુ ન હોય તો પછી શરીરમા કે મસ્તિષ્કમા એ તત્ત્વ કેમ ઘટી શકે ? આપણે અણુઓ નથી જોઇ શકતા, એટલે તેના ધર્મો કે ગુણો તેના સ્થૂલ દ્રવ્યો પરથી માલૂમ કરવામા આવે છે આ મુજબ ચૈતન્ય જ્યારે જગતના કોઇ સ્થૂલ પુદ્ગલ દ્રવ્યમા ઘટતુ નથી, તો પરમાણુઓમા કેમ ઘટી શકે ? અને અતએવ શરીર કે મસ્તિષ્કમા કેમ જ ઘટે ?

આત્માની સિદ્ધિ થતા પુનર્જન્મની સિદ્ધિ એની સાથે જ થઇ જાય છે કેમકે આત્માની સિદ્ધિ એટલે ચૈતન્યસ્વરૂપ એક નિત્ય દ્રવ્યની સિદ્ધિ આત્મા સાબિત થાય એટલે તેના પૂર્વજન્મો પણ સાબિત થાય અને પુનર્જન્મ પણ સાબિત થાય કેમકે આત્માની એક જિન્દગી પૂરી થતા પાછી બીજી જિન્દગી એને પ્રાપ્ત થવાની જ, નિશ્ચય આત્મા એક શરીરને ત્યાગી કયાય બીજે સ્થિત તો થવાનોજ એટલે એજ એનો પુનર્જન્મ તેનો દરેક જન્મ તેના પૂર્વ જન્મની અપેક્ષાએ પુનર્જન્મ

જ ગણાય પુનર્જન્મની આબિતી માટે અનેક વિચારો પ્રાપ્ત થાય છે અને તે પરથી પણ આત્મા (આત્માની નિત્યતા) સિદ્ધ થાય છે

એક જ માતાપિતાના સન્તાનોમા અન્તર માલૂમ પડે છે એટલુ જ નહિ, એકજ સાથે જન્મેલ યુગલમા પણ અન્તર જોવામા આવે છે તેમના વિદ્યા, શિક્ષણ, ડહાપણ, અનુભવ અને વર્ત્તન વગેરેમા ફરક જોવાય છે એ અન્તર નો ખુલાસો રજવીર્ય અને વાતાવરણની વિભિન્નતા પર જ પર્યાપ્ત નહિ થાય પૂર્વજન્મના સ સ્કારોનુ પરિણામ પણ ત્યા વિચારવુ જોઇશે ઐહિક કારણો અવશ્ય પોતાનો કૃતિ દાખવે છે પરન્તુ એટલેથી વિચારણા અટકતી નથી એ કારણો પણ પોતાનો હેતુ માગે છે મૂળ કારણની શોધ વર્ત્તમાન જિન્દગીના સ યોગોમા નહિ જડે એને સારુ વર્ત્તમાન જિન્દગીના સ યોગોથી આગળ વધવુ પડશે

સ સારમા એવા પણ માણસો જોવાય છે કે જેઓ અનીતિ અને અનાચારનુ સેવન કરવા છતા ધની અને સુખી હોય છે, જ્યારે નીતિ અને ધર્મના પથ પર ચાલનારાઓમા કેટલાક દરિદ્ર અને દુ ખી દેખાય છે આમ થવાનુ શુ કારણ ? " કરણી તેવુ ફળ " ક્યા ? આનો નિકાલ વર્ત્તમાન જન્મ સાથે પૂર્વજન્મનુ અનુ સન્ધાન વિચારતા આવી જાય છે પૂર્વજન્મના કર્મ સ સ્કારો અનુસાર વર્ત્તમાન જિન્દગી ઘડાય અને વર્ત્તમાન જિન્દગીની કૃતિ અનુસાર ભવિષ્ય જિન્દગી સર્જાય એવુ પણ બને છે ક, કેટલાક બદમાશ લુટારા અને ખૂની

ઘોર અપરાધ કરીને એવા ગુપ્ત રહી જાય છે કે તેઓ ગુન્હાની સજા તથા બચી જાય છે, જ્યારે બીજા નિરપરાધીઓને ગુન્હા વગર ગુન્હાની ભયંકર સજા ભોગવવી પડે છે કેટલો અન્યાય ? કરણી તેવું ફળ ક્યાં ? પણ એ બધી ગુંચવણ પુનર્જન્મ કે પૂર્વજન્મના સિદ્ધાન્ત આગળ ઉકેલાઈ જાય છે પૂર્વજન્મોપાર્જિત વિચિત્ર કૃત્યોના વિચિત્ર પરિણામ વર્તમાન જન્મમા ઉપસ્થિત થાય છે

સ્કુલ, કોલેજના સમાન મતિના વિદ્યાર્થીઓમા પણ કોઈને કોઈ વિષય સુગમ પડે છે, જ્યારે કોઈને તે કઠણ પડે છે સમાન સંસ્કૃતિવાળાઓમા પણ એકને ગણિતનો વિષય કઠણ લાગે છે, જ્યારે બીજાને તે સરળ પડે છે આનું મૂળ ક્યાં શોધાય ? પૂર્વજન્મના જ્ઞાન સંસ્કારો પર તેની નિર્ભરતા માનવી જોઈએ સમાન પરિસ્થિતિમા પોષાયલાઓમા પણ એકની બુદ્ધિ અને સ્મરણશક્તિ તીવ્ર હોય છે, જ્યારે બીજાની મન્દ હોય છે અતએવ સાધન અને ઉદ્યમ સમાન છતા એકને વિદ્યા કે કળા જલદી ચઢે છે, જ્યારે બીજો એમા પાછળ રહે છે એનું શું કારણ હશે ? પૂર્વજન્મના અનુસન્ધાન વગર એનો ખુલાસો કેમ થઈ શકે સરખા અભ્યાસવાળા અને સરખી પરિસ્થિતિમા ઉછરેલાઓમા એકને કુદરતી વક્તૃત્વ, કવિત્વ અને સંગીત જેવી શક્તિઓ વરે છે, ત્યારે બીજો જન્મભર તે શક્તિથી વિરહિત રહી જાય છે આનું કારણ પૂર્વજન્મના અભ્યાસ સંસ્કારજ તો ! પાંચ-સાત વર્ષનો બાળક પોતાની સંગીતકળા અને વાદ્ય પ્રયોગથી સહૃદય જનતાને મુગ્ધ કરી મૂકે એ પૂર્વજન્મની

સંસ્કારશક્તિના સ્ફુરણ વગર કેમ ઘટે આવા અનેક ઉદાહરણો પર વિચાર કરી શકાય જાતમાત્ર, અશિક્ષિત બાળકની સ્તનપાન-પ્રવૃત્તિ પરથી પણ પૂર્વભવીય ચૈતન્યની અનુવૃત્તિ સાબિત કરાય છે

પૂર્વજન્મ હોય તો તે યાદ કેમ ન આવે ? એમ પ્રશ્ન થાય પણ વર્તમાન જિન્દગીમા જ એક અવસ્થાની ઘટના બીજી અવસ્થામા યાદ નથી આવતી, તો પૂર્વજન્મની કયા વાત કરવી ? જન્મક્રાન્તિ, શરીરક્રાન્તિ, ઇન્દ્રિયક્રાન્તિ-આમ આખી જિન્દગીનો એકદમ જ પલટો થાય, ત્યા પછી પૂર્વજન્મની યાદ કેવી ? છતા કોઈ કોઈ મહાનુભાવને આજે પણ પૂર્વજન્મના સ્મરણ થાય છે એના દાખલા પણ બહાર આવ્યા છે અને એ બાબતની મત્તાવાર વિગત હિન્દના પ્રતિષ્ઠિત પત્રિકાઓમા પ્રગટ પણ થયેલી છે જાતિસ્મરણની એ ઘટનાઓ પરથી પુનર્જન્મ પર વિશ્વાસ કેમ ન બેસે ? અતએવ આત્માની નિત્યતા સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થાય છે

માણસના કૃત્યોની જવાબદારી પુનર્જન્મથી જળવાય છે સુજન મહાનુભાવને પણ ક્યારેક ઘોર આપત્તિ આવે છે અને વિના અપરાધે ગજદંડ ભોગવવો પડે છે પરન્તુ તે વખતે તેના માનસ શાન્તિમા પુનર્જન્મના સિદ્ધાન્ત બહુ ઉપકારક થાય છે વર્તમાન જિન્દગીની ઘટનાઓનુ અનુસન્ધાન આગળ ન હોય તો મનુષ્ય હતાશ થઈ જાય, આફતના વખતમા તેની ચારે બાજુ અન્ધકાર ફરી વળે

આપણા (મનુષ્ય) જીવનમા "અકસ્માત્" ઘટનાઓ કઈ ઓછી નથી બનતી એ અકસ્માત્ (અ-કસ્માત્)

(જડ કારણનો કે ઉદ્યમનો યોગ ન હોવાથી) ભલે કહેવાય, પણ તે નિર્મૂલ તો કેમ હોઇ શકે તેની પાછળ મૂળ તો હોવુ જોઇએ અકસ્માત્ પણ કસ્માત્ ? કોનાથી-શાથી ? એની શોધનો વિચાર કરતા અદૃષ્ટના-કર્મના અસ્તિત્વનો ખ્યાલ આવી શકે છે અને તે જ "પુણ્ય-પાપ" છે આમ કર્મની સાબિતી થતા પુનર્જન્મ અને આત્મા પણ આપોઆપ એની સાથેજ સાબિત થઇ જાય છે

સસારમા કોઇ માણસ એમ વિચાર કરે કે-આત્મા વગેરે કઇ નથી જેટલા દિવસો હુ આ જિન્દગીમા મોજશોખ માણ એટલા જ દિવસો મારા છે આ જિન્દગીના નમાપ્તિ પછી આ દેહ પાચ ભૂતોમા મળી જશે અને 'હુ ' જેવા જગતમા વ્યવહાર નહિ રહે હુ જીવદયા કરૂ કે જીવહિંસા કરૂ, સાચુ બોલુ કે જૂઠુ બોલુ, નયમિત રહુ કે ઉચ્છૃખલ રહુ, અથવા જેમ મનમા આવે તેમ કરૂ તો તેમા હરકત જેવુ શુ છે ? કારણ કે મારા કરેલ કર્મોનો મને દડ કે પુરસ્કાર આપનાર કોઇ છે જ નહિ પરન્તુ આ પ્રકારની ભાવના એકદમ ભ્રમપૂર્ણ છે આ જિન્દગીમા કોઇ અનીતિ, અનાચાર, લૂટમાર અને હત્યાઓ કરી ધનવાન્ થાય અને મોજથી રહે, પણ એના એ દુષ્કૃત્યોની જવાબદારી એના પરથી ઉઠી જતી નથી સજ્જનોની દુખી હાલત અને દુર્જનો ની સુખી હાલત પાછળ ઐહિક પરિસ્થિતિ ઉપરાત કોઇ અદૃષ્ટ કારણ ન હોય અને એ હાલતનો હિસાબ અહીં ને અહીં પુરો ન થાય, એવુ અનુસન્ધાન આગળ

ન આવે તો આધ્યાત્મિક જગતમા એ ઓછુ અધેર નહિ ગણાય

જન્માન્તરવાદના સિદ્ધાન્તથી પરોપકારભાવના પુષ્ટ થાય છે અને કર્તવ્યપાલનમા તત્પરતા આવે છે પરોપકાર કે કર્ત્તવ્યપાલનના લૌકિક ફળ પ્રત્યક્ષ છે છતા જિન્દગીના દુ ખોનો અન્ત ન આવે તો એથી જન્માન્તરવાદી હતાશ થતો નથી આગામી જન્મની શ્રદ્ધા તેને કર્ત્તવ્યમાર્ગ પર સ્થિર બનાવે છે તે સમજે છે કે કર્તવ્ય કદી નિષ્ફલ ન જાય વર્ત્તમાન જન્મમા નહિ, તો આગામી જન્મમા તેના ફળ મળશે આમ, ભવિષ્ય જન્મની આશાથી માણસ સત્કર્મમા પ્રવૃત્ત રહે છે તેને મૃત્યુનો ભય પણ નથી રહેતો કર્મઠ આત્માને નિત્ય યા અમર સમજનાર મૃત્યુને દેહપલટા સિવાય બીજુ કશુ જ સમજતો નથી મૃત્યુને તે એક કોટ ઉતારી બીજો કોટ પહેર્યા જેવુ માને છે સત્કર્મશાલીને માટે તે પ્રગતિમાર્ગનુ દ્વારભૂત બને છે એમ તે સમજે છે આમ મૃત્યુનો ભય જીતાવાથી તેની કર્ત્તવ્યનિષ્ઠા પ્રગતિશીલ બને છે આત્માની નિત્યતા સમજનાર એમ સમજે છે કે બીજાનુ બુરૂ કરવુ તે પોતાનુ બુરૂ કરવુ છે, તેમજ વૈરથી વૈર વધે છે, અને કરેલ કર્મોના સસ્કારો અનેક જન્માન્તરો સુધી પણ પ્રાણી સાથે લાગ્યા રહી તેના ફળ કયારેક લાબા વખત સુધી પણ ચખાડયા કરે છે આ પ્રકારના આત્મવાદનો સિદ્ધાન્તી બધા આત્માઓને પોતાના આત્મા સરખા સમજી બધાઓ સાથે મૈત્રી અનુભવે છે અને તેની રાગદ્વેષની વાસના ઓછી થાય

છે આ રીતે તેનુ દૃષ્ટિસામ્ય પોષાય છે અને તેનો વિશ્વ પ્રેમ ખૂબ વિકસે છે દેશ, જાતિ, વર્ણ કે સમ્પ્રદાયના ભેદો વચ્ચે પણ તેનુ દૃષ્ટિસામ્ય અબાધિત રહે છે તે સમજે છે કે, મર્યા પછી આગામી જન્મમા હુ ક્યા, કઇ ભૂમિ પર, ક્યા વર્ણમા, કઇ જાતિમા, ક્યા સમ્પ્રદાય મા, કઇ સ્થિતિમા અને કઇ પક્તિના વર્ગમા પેદા થઇશ તેનુ શુ કહી શકાય માટે કોઇ દેશ, જાતિ, વર્ણ કે સમ્પ્રદાયના તેમજ ગરીબ કે ઉતરતી પક્તિના ગણાતા માણસ સાથે અસદ્ભાવ રાખવો કે દ્વેષ કરવો એ વ્યાજબી નથી આમ, આત્મવાદના સિદ્ધાન્તથી નિષ્પન્ન થતા દૃષ્ટિસસ્કારના પરિણામે આત્મવાદી કે પરલોકવાદી કોઇ પ્રાણી સાથે વિષમભાવ ન રાખતા 'પણ્ડિતા સમદર્શિન' ના મહાન આદર્શને પોતાના જીવનમા ઉતારે છે અને એમ કરી વિશ્વકલ્યાણના સાધન સાથે પોતાના આત્મહિતના સાધનને વણી નાખે છે

અનેક તાર્કિક મનુષ્યોને ઇશ્વર અને આત્માના સબન્ધમા સન્દેહ રહે છે પણ જ્યારે તેમના પર આફત આવે છે અથવા તેઓ ભયકર વ્યાધિના શિકાર બને છે, ત્યારે તેમનુ હૃદય એકદમ નરમ પડી જાય છે તે વખતે તેમની સઘળી તર્કજાળ વિખાઇ જાય છે અને ઇશ્વરની સ્મૃતિ તેમના હૃદયપટ પર સહજે અકિત થઇ જાય છે તેઓ ઇશ્વર તરફ ઝુકે છે, તેને સ્મરે છે અને તેની આગળ પોતાની કાયરતા, દુર્બલતા, અસહાયતા અને પાપપરાયણતા વારવાર પ્રગટ કરી પોતાની સમ્પૂર્ણ ભીરુતા જાહેર કરે છે અને ભક્તિપૂર્ણ ભાવથી તેનુ શરણુ

માગે છે માણું ! ગી માનસિક કલ્પના ગમે તેટલી હોય, પણ આફતના વખતમા તેમા જરૂર ફેર પડે છે અને મરણની નોબત એ તો ગભીરમા ગભીર પરિસ્થિતિ એ વખતે તો કટ્ટર નાસ્તિકની નાસ્તિકતા પણ ગળી જાય છે અને દુ ખના પ જામાથી છુટવા માટે કોને વિનવવો, કોનુ શરણ લેવુ એની શોધમા એનુ હૃદય અત્યન્ત વ્યાકુળપણે ફર્યા કરે છે

આત્મા, પુનર્જન્મ કે ઇશ્વરનુ અસ્તિત્વ સ્વીકારવા મા ન આવે, પુણ્ય-પાપને કલ્પનાસમ્ભૂત મિથ્યા સમજવામા આવે તો આધ્યાત્મિક જગતમા કર વરતાઇ જાય, એવી અરાજકતા ફેલાય કે જેની હદ નહિ એવો વિચાર કરતાની સાથે જ કે "આત્મા નથી, ઇશ્વર નથી" હૃદયની તમામ પ્રસન્નતા લૂટાઇ જાય છે અને નૈરાશ્યનો વિષમ સમુદ્ર તેની પર ફરી વળે છે

આત્મા, કર્મ (પુણ્ય-પાપ), પુનર્જન્મ, મોક્ષ અને ઇશ્વર એ પચક એવુ છે કે એકને માનતા બીજા પણ એની સાથે આવી જાય છે અર્થાત્ એકને સ્વીકારતા પાચે સ્વીકારાઇ જાય છે અને એકને ઉડાડતા પાચે ઉડી જાય છે આત્માનો સ્વીકાર થયો કે પુનર્જન્મનો સ્વીકાર થઇ જ ગયો અતએવ પુણ્ય-પાપ પણ સાથે આવી જ ગયા આત્માની પૂર્ણ શુદ્ધિ એજ મોક્ષ એટલે મોક્ષનો સ્વીકાર પણ આત્માની સાથે જ આવી જાય અને મોક્ષ એજ ઇશ્વરત્વ અથાત્ પરમ શુદ્ધ આત્મા એજ પરમાત્મા અને એજ ઇશ્વર એટલે ઇશ્વરવાદ પણ આત્મવાદમા જ આવી જાય છે,

ઇશ્વરસિદ્ધિ માટે લાંબા પારાયણની જરૂર નથી થોડામાં જ સમજી શકાય છે કે, જેમ, જગતમા મલિન દર્પણની હયાતી છે, તેમ શુદ્ધ દર્પણની પણ હયાતી છે આ પ્રમાણે, અશુદ્ધ આત્માની હયાતી છે, તો શુદ્ધ (પૂર્ણશુદ્ધ) આત્માની વિદ્યમાનતા પણ ન્યાયઘટિત છે મલિન દર્પણ પરથી શુદ્ધ દર્પણના અસ્તિત્વનો પણ ખ્યાલ આવે છે, તેમ, અશુદ્ધ આત્મા પરથી શુદ્ધ (પૂર્ણશુદ્ધ) આત્માના અસ્તિત્વનો પણ ખ્યાલ આવી શકે છે જીવોની અંશતઃ શુદ્ધિ જોવાય છે, તો પૂર્ણશુદ્ધિ પણ સંભવિત છ અને જ્યા એ સધાઇ છે તે જ ઇશ્વર છે

આત્મા જેમ જેમ વિકાસસાધનનો અભ્યાસ કરે છે તેમ તેમ તેની ઉન્નતિનો પ્રકર્ષ વધે છે આત્મા મૂઢ દશામા હોય છે ત્યારે 'બહિરાત્મા' કહેવાય છે એ પછી ભદ્રભાવને પ્રાપ્ત થતા 'ભદ્રાત્મા', સમ્યગ્દષ્ટિને પ્રાપ્ત થતા 'અન્તરાત્મા', સન્માર્ગ પર પ્રગતિ કરતા 'સદાત્મા', વિકાસની મહાન ભૂમિકા પર આવતા 'મહાત્મા', યોગના ઉચ્ચ શિખર પર પહોચતા યોગાત્મા અને પરમ શુદ્ધિ (પૂર્ણતા)ને પ્રાપ્ત થતા પરમાત્મા બને છે આમ, અભ્યાસનો ઉત્કર્ષ પરાકાષ્ઠાએ પહોચે છે ત્યારે આત્મા પરમાત્મા બને છે આમ પરમાત્મા બનવુ એનુ નામજ ઇશ્વરત્વ એજ ઇશ્વરપદ કોઇ એક વ્યક્તિએ જ ઇશ્વરત્વનો ઇજારો લીધો છે એમ નથી કિન્તુ જે કોઇ આત્મા એ પુનીત માર્ગે પ્રયાણ કરી પોતાની સાધનાને વિકસાવતો આગળ વધે અને અભ્યાસના શિખર પર પહોચે તે ઇશ્વર થઇ શકે છે

[illegible]

આ
[illegible] એનુ
[illegible] માગ
[illegible] કઠિનમા
[illegible] ભૂમિ પર
[illegible] ગૃહસ્થાશ્રમના
[illegible] આધ્યાત્મિક
[illegible] ર્તન પોષી શકે
[illegible], એમા મુદ્દલ શક
[illegible]

નશ્વરતા, ઇન્દ્રિયોની મોહકતા અને ચિત્તની ચપલતા પર તાદૃશ ચિતાર ખડો કરી વાચકના હૃદય પર નિર્મોહ દશાની ભાવના પેદા કરવી એજ આધ્યાત્મિક વાઙ્મયનુ કાર્ય છે તટસ્થપણે વિચાર કરીએ તો જગતને ક્ષણભ ગુર બતાવવામા અધ્યાત્મશાસ્ત્ર કઇ ગેરવ્યાજબી કહે છે ? આપણે પોતાની સગી આખે વિષયોની વિષમતા નથી જોતા ? પછી લોકોને ભાડવામા અધ્યાત્મશાસ્ત્ર શુ ખોટુ કરે છે ? ક્ષણભગુર અને સન્તાપપર્યવસાયી ભોગોમા લપટાઇ જઇ પોતાના જીવનની દુર્ગતિ કરવી અને આત્મશાન્તિના શાશ્વત લાભને ગુમાવવો એને કોઇ પણ ડહાપણ કહેશે ખરો ? તેમા પણ મનુષ્યજીવન જેવી ઉચ્ચ સામગ્રી મળવા છતા માણસ આત્મવિકાસનુ લક્ષ્ય ભૂલી જઇ જડવાદની પૂજામા ઢળી પડે એ કેટલી દુખની વાત ! જીવનના સર્વોત્તમ આદર્શ પર પ્રકાશ નાખતુ આ એક જ સદ્વાક્ય બસ છે કે—

" प्रापणात् सर्वकामाना परित्यागो विशिष्यते "

અર્થાત્ સર્વ કામોની પ્રાપ્તિ કરતા તેનો ત્યાગ ચઢી જાય છે આનુ કારણ શુ હશે ? ભોગોમા આત્માનુ મૂર્છન છે, જ્યારે એનાથી ઉપર ઉઠવામા આત્માનો વિકાસ છે ત્યાગ એ આધ્યાત્મિક ચિકિત્સા છે એનાથી, આત્મામા અનાદિ કાળથી ઘર કરી બેઠેલા દારુણ મોહ રોગોની ચિકિત્સા થાય છે જેમ જેમ એ ચિકિત્સા મજબૂતપણે આગળ વધે છે, તેમ તેમ આત્માનુ આરોગ્ય

વધતુ જાય છે અને સમ્પૂણ ત્યાગથી સમ્પૂર્ણ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે

અધ્યાત્મનો ઉપદેશ કરવો જેટલો સ્હેલો છે તેટલો આચરવો સ્હેલો નથી કેટલાક ઉપદેશકુશળ એવા હોય છે કે બીજાને વૈરાગ્યની ગ્ગધારમા વહેવડાવી નાકે છે, પણ પોતાની શુષ્કતા દૂર કરવાનુ કામ તેમને બહુ અઘરૂ થઇ પડે છ કહેવુ સરળ છે, પણ કરવુ કઠણ છે સન્યાસ એ આધ્યાત્મિક જીવનની ઉચ્ચ કક્ષા છે પણ તે મ્હોટામા મ્હોટો પુરુષાર્થસાધ્ય માર્ગ છે એ મહાન્ માર્ગ પર આરોહણ કરવુ એ મહાન્ વીર્યવાન્નુ કામ છે બધાની સરખી યોગ્યતા નથી હોતી અતએવ અધિકાર વગર લાંબુ પગલુ ભરનાર નીચે પડે એ સ્વાભાવિક છે ઉચી કક્ષા ગ્રહણ કરવા માટે પોતાની યોગ્યતાનુ અવલોકન કરવુ જરૂરનુ છે મુમુક્ષુ અને વૈરાગ્યપ્રિય મનુષ્યને આધ્યાત્મિક કથા તથા ભાવનામા બહુ મન લાગે છે અને તેમા તે સારો રસ લે છે છતા સસારનો મોહ તેનાથી છૂટી શકતો નથી આ જાતના ઉદાહરણો બહુ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે એનુ કારણ મોહદશા છે મોહદશા હઠે તો આગળનો માર્ગ સરળ થઇ જાય પરન્તુ મોહદશા હઠવી એ કઠિનમા કઠિન કામ છે છતા જગત્ની વ્યવહારભૂમિ પર વિચરનાર સસારવાસી વર્ગ પણ પોતાના ગૃહસ્થાશ્રમના અગત્યના વ્યવહારને બાધ ન આવે તેમ આધ્યાત્મિક ભાવના ખિલવી શકે છે, આધ્યાત્મિક વર્ત્તન પોષી શકે છે, આધ્યાત્મિક જીવન જીવી શકે છે, એમા મુદ્દલ શક

નથી તેઓએ જીવનનો સાચો આદર્શ ધ્યાન પર લઈ સંસારમા રહેવા છતા, સંસાર વ્યવહારમા એવા લિપ્ત ન થવુ જોઈએ કે મનુષ્યજીવન પામ્યાનો સાર ન નિકળે ગૃહસ્થાશ્રમમા રહીને પણ તેઓ આત્મવિવેક દાખવી શકે છે અને આધ્યાત્મિક વૃત્તિને પોષી શકે છે જેમ જેમ એ વૃત્તિ પોષાય છે, તેમ તેમ ગૃહસ્થાશ્રમની પ્રવૃત્તિમા આસક્તિ મન્દ પડતી જાય છે અને તેમ તેમ અધ્યાત્મ યોગ વધુ ખિલતો જાય છે આ પ્રમાણે ભાવનાવિભૂષિત, દૃષ્ટિસમ્પન્ન સંસ્કારી આત્મા યોગવશાત્ ગૃહવાસ છોડી ન શકવાની હાલતમા પણ, અગારભૂમિમા રહ્યો રહ્યો પોતાની આધ્યાત્મિક પ્રગતિ સાધે છે અને જગત્‌ને આદર્શરૂપ બને છે

ચાહે ઉચે ન ચઢી શકાય, પણ આદર્શ તો ઉચો હોવો જોઈએ શિખર ઉપર ન પહોચી શકાય, છતા એ મહાન્ આદર્શ તો આપણે આપણી દૃષ્ટિ સમ્મુખ રાખવોજ જોઈએ એ આદર્શ ભલે આચરણમા ન મૂકી શકાય, તોયે એનુ ચિન્તન, મનન બહુ જરૂરનુ છે એ દિવ્ય માર્ગની, એ ઇશ્વરીય વિભૂતિની ભાવના પ્રિય લાગવી જોઈએ એ સમ્બન્ધી તત્ત્વજ્ઞાન એ ઉંચામા ઉચુ અને પરમાવશ્યક તત્ત્વજ્ઞાન છે એનુ અનુશીલન જેટલુ કરાશે તેટલો લાભ છે આત્મા તેટલો હળવો થશે અને ધીરે ધીરે તેનુ વીર્ય પુષ્ટ થતુ જશે એ પ્રકારનો સ્વાધ્યાય જેટલો પુષ્ટ થતો જશે, આત્મા તેટલો વીર્યસમ્પન્ન બનતો જશે અને અન્તે ગત્વા એનુ સુન્દર પરિણામ એ આવશે કે આત્મવીર્યનો પ્રચંડ

વિકાસ થતા મહાનુભાવ આત્મા મોહના જાળને વીંખી નાખી બહાર આવશે અને આધ્યાત્મિક સાધનામા આગળ વધી આત્મજીવનની મ ગળમય ભૂમિને પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ થશે

પ્રસ્તુત ગ્રન્થનો અહી પરિચય આપવો એ કરતા વાચક મહાશય સ્વય ગ્રન્થમા પ્રવેશ કરી અવલોકે એ વધારે યોગ્ય સમજુ છુ આઠ પ્રકરણોમા આ ગ્રન્થ પૂરો થાય છે પહેલુ પ્રકરણ સામાન્ય છે એ પછીના છ પ્રકરણો ચોક્કસ વિષય પર વિવેચન કરનારા છે અને છેલ્લુ પ્રકરણ "અન્તિમ ઉદ્ગાર" છે આ સ સ્કૃત ગ્રન્થનુ પ્રણયન મે વિક્રમસ વત્ ૧૯૭૪ મા કરેલુ, અને વિ સ ૧૯૭૬ મા મુ બઈના ચતુર્માસમા તેનુ પ્રથમ પ્રકાશન થયુ હતુ તેનુ આ દ્વિતીય સ સ્કરણ પ્રગટ થાય છે પ્રથમ સ સ્કરણમા સ સ્કૃત ગ્રન્થ ગુજરાતી અને અ ગ્રેજી બન્નેમા અનુવાદ તેમજ વિસ્તૃત વિવેચન સાથે પ્રગટ થયો હતો, જ્યારે પ્રસ્તુત સ સ્કરણમા કેવળ ગુજરાતી અનુવાદ માત્ર સાથે બહાર આવે છે પણ તે બહુ સુધારા-વધારા સાથે. ગ્રન્થની શ્લોકસ ખ્યા પાચસોથી ઉપર છે સ સ્કૃત સાથે યોજાયલુ તેનુ ગુજરાતી સ સ્કૃતના અનભિજ્ઞ ગુજરાતીઓ અગર ગુજરાતી જાણનારાઓને ઉપયોગી થશે વાચક વાચે, વિચારે અને જીવનમા ઉતારવા યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરે એજ શુભેચ્છા

ન્યાયવિજય.

विषय-निर्देश ।

अध्यात्मतत्त्वालोकः ।

प्रथम–प्रकरणम् ।

आत्मजागृतिः ।

१

अध्यात्मपीयूषमनङ्गगम्य
पीत्वा कर्णेहत्य विष निगन्तु ।
अनादिकमप्रचयात्मक य
त्रिधा प्रवन्दे परमात्मनस्तान् ॥

२

हत हहा ! शास्त्रविशारदत्व
मनर्थहेतुश्च वच पटुत्वम् ।
विज्ञानवक्तृत्वमपार्थक च
नास्वादितोऽध्यात्मसुधारसश्चेत् ॥

३

ज्ञानस्य भक्तेस्तपस क्रियाया
प्रयोजन खल्विदमेकमेव ।
चेत समाधौ सति कर्मलेप
विशोधनादात्मगुणप्रकाश ॥

४

ध्यान च मौन च तप क्रिया च
नाध्यात्ममार्गाभिमुखीभवेच्चेत् ।
न तर्हि कल्याणनिबन्धन स्याद्
युक्ता हि लक्ष्याभिमुखी प्रवृत्ति ॥

१

જેમણે અધ્યાત્મરૂપ અતીન્દ્રિય અમૃતનુ પરિપૂર્ણ પાન કરી અનાદિ કર્મસમૂહરૂપ વિષને હણી નાખ્યુ છે તે પરમ આત્માઓને મનસા વાચા કર્મણા વન્દન કરૂ છુ

૨

જો અધ્યાત્મ-સુધાનુ આસ્વાદન નથી, તો સખેદ કહેવુ જોઇએ કે, ગમે તેટલુ શાસ્ત્રપાંડિત્ય પણ હણાયલુ ગણાય અને વાણીકૌશલ અનર્થકારી બને તથા વિજ્ઞાન વિદ્યાની વિશારદતા નિરર્થક જાય

૩

જ્ઞાન, ભક્તિ, તપ અને ક્રિયાનુ આ એકજ પ્રયોજન છે કે, ચિત્તની સમાધિના માર્ગે કર્મલેપનુ નિકન્દન થતા આત્મગુણોનો પ્રકાશ થાય

૪

ધ્યાન, મૌન, તપ, ક્રિયા એ બધુ અધ્યાત્મમાર્ગની સમ્મુખ ન હોય તો કલ્યાણસાધક ન બને લક્ષ્યસમ્મુખ જ પ્રવૃત્તિ યોગ્ય ગણાય

५

द्वीप पयोधौ फलिन मरौ च
दीप निशाया शिखिन हिमे च ।
काले कराल लभत दुराप
मध्यात्मतत्त्व बहुभागधेय ॥

६

जरा जराया मरण च मृत्यो
र्व्यापन्नानामपि राजयक्ष्मा ।
जन्मद्रुबीजाग्निरनन्तविद्या-
निदानमध्यात्ममहोदयश्री ॥

७

तेऽपि प्रचण्डा मन्मथस्य बाणा-
श्छिद्राकुलं यै क्रियते तपोऽपि ।
अध्यात्मवर्माऽपिहिते तु चित्ते
नि सशय कुण्ठितता व्रजन्ति ॥

८

अध्यात्मधारावरसन्निपात
मनोभरा पुष्यति योगबीजम् ।
पुण्याङ्कुरा निर्भरमुल्लसन्ति
सर्वत्र शान्ति प्रसरीसरीति ॥

५

સમુદ્રમા દ્વીપ, મરુભૂમિમા વૃક્ષ, રાત્રિમા દીપક અને હિમઋતુમા અગ્નિનો યોગ, તેમ કરાલ કલિકાલમા અધ્યાત્મનો યોગ દુર્લભ છે મહાન્ ભાગ્યવાન એ દુર્લભ તત્ત્વને પ્રાપ્ત કરે છે

૬

મહોદયા અધ્યાત્મ-વિભૂતિ એ જરાને માથે જરા છે, મૃત્યુનુ મોત છે અને સર્વ રોગો પર ક્ષય-પાત છે એ જન્મ-મરણના ચક્રરૂપ વૃક્ષના મૂળમા આગ છે અને અનન્ત વિદ્યાનુ ઉદ્ગમ-સ્થાન છે

૭

કામદેવના તે પ્રચડ બાણો પણ-જેઓ તપને પણ છિદ્રાકુલ કરી મૂકે છે-અધ્યાત્મરૂપ બખ્તરથી ઢકાયલા ચિત્ત આગળ ખરેખર બુઠા પડી જાય છે

૮

મનરૂપ મરુપ્રદેશમા અધ્યાત્મ-જલધર વરસતા યોગબીજ પુષ્ટ થાય છે, પુણ્યાકુરો અધિકાધિક ઉલ્લસિત થાય છે અને સર્વત્ર ખૂબ શાન્તિ પ્રસરે છે

९

अध्यात्मभानौ प्रसरत्प्रताप
मनोनगम्या परिभासमाने ।
कुतस्तम । शुष्यति भोग–पङ्क,
कषायचौरै प्रपलाय्यते च ॥

१०

आनन्दपूर्णां च सुधा समाधि
वितन्वतेऽध्यात्मसुधाकराय ।
स्पृहा यदीये हृदि नाविरासीत्
पशुर्नृरूपेण स मोघजन्मा ॥

११

अध्यात्मशास्त्रं पटु यो दधाति
भवद् भय तस्य कुतस्त्रिलोक्याम् ।
आत्मस्वतन्त्रो विमलात्मकोऽनु–
भवन् स शान्ति विहरत्यनन्ताम् ॥

१२

विधाय पापान्यतिभीषणानि
यऽनन्ततु खातिथयो नभूवु ।
एतादृशानप्युददीधरद् यत्
कि वर्ण्यतेऽध्यात्मरसायन तत् ॥

૯

મનરૂપ નગરીમા પ્રસરતા પ્રતાપવાળો અધ્યાત્મ-સૂર્ય તપતા તિમિર કેમ રહે ! ભોગપ ક તો સુકાઇ જાય અને કષાયરૂપ ચોરોને ત્યાથી ભાગવુ પડે

૧૦

આનન્દપૂર્ણ સમાધિ-સુધાને પ્રસરાવતા એવા અધ્યાત્મ-સુધાકરની સ્પૃહા જેના હૃદયમા જાગૃત નથી થઇ, તે નિસ્સાર નિરર્થક જન્મધારી માણસ માણસના આકારમા પશુ છે

૧૧

જેણે અધ્યાત્મ-શસ્ત્રને યથાવત્ ધારણ કર્યું છે, તેને ત્રણ જગત્મા કોનો ભય હોય ! એવો આત્મસ્વતન્ત્ર નિર્મળ આત્મા અનન્ત શાન્તિ અનુભવતો વિહરે છે

૧૨

મહાભયકર પાપો કરી જેઓ અનન્ત દુ ખોના અતિથિ બનેલા, એવાઓને પણ જેણે ઉદ્ધર્યા છે તે અધ્યાત્મ-રસાયણ કેમ વર્ણવ્યુ જાય

१७

शुद्धात्मतत्त्वं प्रविधाय लक्ष्य-
मम्तुद्दश्या क्रियते यदेन ।
अध्यात्ममाहुर्मुनिपुङ्गवास्तद्,
चिह्नं प्रबुद्धात्मन एतदस्ति ॥

१८

कल्याणभूतं किमपीदृ तत्त्वं
मनो मम प्रोत्सहते प्रवक्तुम् ।
यदीच्छयाध्यात्मनगाधिरोह
निबोधतद् हृद्येन सुज्ञा ! ॥

१९

पुण्यप्रभावान्महतो विशिष्ट
सम्पद्यते मानुषजन्मयोग ।
सार्थक्यमेन च नयन्ति सन्त
सज्ज्ञानत स्व चरितं विशोध्य ॥

२०

ग्रामान्यनन्तानि वपूंष्यनन्त
जीवन ... न ।
मोह

१७

શુદ્ધ આત્મતત્ત્વને લક્ષ્ય કરી અમૂઢ દષ્ટિથી જે કરાય તેને મુનિપુંગવો 'અધ્યાત્મ' કહે છે પ્રબુદ્ધ આત્માનુ આ લક્ષણ છે

૧૮

અહીં કંઈક કલ્યાણભૂત તત્ત્વ કહેવાને મારૂ મન ઉત્સાહ ધરાવે છે સજ્જનો ! જો અધ્યાત્મ-પર્વત પર આરોહણ કરવા ચાહતા હો તો આ ઉપદેશ કરાતો જ્ઞાન પ્રવાહ એક મનથી સાભળો !

૧૯

મહાન્ પુણ્યપ્રભાવે વિશિષ્ટ મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત થાય છે સુજનો સત્ય જ્ઞાન દ્વારા પોતાના ચારિત્રની શુદ્ધિ કરી એ મહાન્ જન્મને સફલ બનાવે છે

૨૦

મોહાવરણથી આવૃત એવા આ જીવે અનન્ત શરીરો ધારણ કર્યા છે મોહની હયાતીમા દેહનો યોગ નિશ્ચિતજ છે અને દેહના યોગે દુ ખ પણ એટલુ જ નિશ્ચિત છે

२१

शरीरिणां जन्म-जरा-मृतीनां
दुःखानि शास्त्रानुभवा वदन्ति ।
रोगादिजातानि पुनः कियन्ति
तानि प्रमेयानि भवाम्बुराशौ ॥

२२

दुःखान्तरानागमनाय तस्माद्,
मोहं निहन्तुं सुधियो यतन्ते ।
मोहो हि संसार-महाद्रुमस्य
स्तम्भः समस्तासुखवृक्षबीजम् ॥

२३

सर्वेऽपि दोषाः प्रभवन्ति मोहाद्,
मोहस्य नाशो नहि तत्प्रचारः ।
तत्त्वमस्यात्मवचोरहस्य
विवेकिनश्चेतसि धारयन्ति ॥

२४

शरीरमेवात्मतया विदन्तो
विदन्ति नैतत् खलु-' कोऽहमस्मि ' ।
इदं जगत् विस्मृतवत् स्वमेव
यस्मिन् भ्रमः स्फूर्जति कीदृशोऽयम् ! ॥

૨૧

પ્રાણીના જન્મ-જરા-મરણના દુખો જેમ શાસ્ત્ર વર્ણિત છે, તેમ અનુભવસિદ્ધ પણ છે વળી એ સિવાય આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, શોક-સન્તાપના બીજા દુખો ભવસમુદ્રમા કેટલા ગણવા !

૨૨

માટે ફરી શરીરયોગ ન થવા દેવા માટે સુજ્ઞ જન મોહને હણવા પ્રયત્ન કરે છે કેમકે મોહ જ સસાર-મહાલયનો સ્તભ છે અને એ જ તમામ દુખવૃક્ષોનુ બીજ છે

૨૩

તમામ બુરાઈઓ મોહમાથી ઉદ્દ્ભવે છે મોહનો નાશ થતા કોઈ પણ દોષને અવકાશ મળતો નથી. અધ્યાત્મવાણીનુ આ રહસ્ય છે અને વિવેકી હૃદયમા એ પ્રકાશે છે

૨૪

શરીરનેજ જેઓ આત્મા સમજે છે તેઓ નથી સમજતા કે ' હુ કોણ છુ ' આ જગત્ પોતાને જ ભૂલી ગયુ છે પોતાને પોતાનોજ આ કેવો ભ્રમ !

२९

न तत् सुखं बिभ्रति भूसुतोऽपि
न तत् सुखं स्वर्गसदो न चेन्द्रा ।
यस्मिन् सुखं तुष्टमनःप्रभूतं
विवेकिनो निर्गमयन्ति कालम् ॥

३०

कामोद्भवं शर्म यदस्ति लोके
दिव्यं च देवालयसङ्गतं यत् ।
तृष्णाक्षयोद्भूतसुखश्रियोऽग्रे
खद्योतवद् भानुमतस्तदल्पम् ॥

३१

इहास्ति को नाम विधाय यत्र
ममत्वभावं सुखमाप्नुयाम ।
सर्वेऽपि कर्माशयबन्धभाजः
करोतु कस्स्वात्महितं कुतः कः ॥

३२

सर्वे च तृष्णानलतापतप्ता
शान्तानि कस्यार्पयितुं शमं कः ।
कियन् सम्बन्धविधिश्च कस्य
न तस्य हि क्वापि फलावहत्वम् ।

૨૯

તે સુખ રાજાઓની પાસે નથી, અને તે સુખ દેવતાઓ તથા ઇન્દ્રોને પણ નથી, કે આત્મસન્તોષજનિત જે સુખમા વિવેકી લોકો કાલનિર્ગમન કરે છે

૩૦

લોકમા કામરતિસમ્ભૂત જે સુખ છે અને દેવાલય સગત જે દિવ્ય સુખ છે, તે તૃષ્ણાક્ષયજનિત સુખની આગળ, સૂર્ય આગળ આગીયાના સરખુ તુચ્છ છે

૩૧

સસારમા એવો કોણ છે કે જેના પર મમત્વ કરી સુખ પામીએ ! બધા કર્મવાસનાના બન્ધનથી બદ્ધ છે કોણ કોની પાસેથી આત્મહિત સાધી શકે ?

૩૨

બધા તૃષ્ણાગ્નિના તાપમા બળી રહ્યા છે કોણ કોને શાન્તિ આપી શકે ? સમ્બન્ધ કોની સાથે કરવો ? કેમકે કયાય પણ સબન્ધ કરવામા સફલતા નથી

२३

सर्वे पराधीनतयैव सन्ति
क क स्वतन्त्र क्षमत विधातुम् ।
स्वय दरिद्रो हि पर विधातु–
मृद्ध कथङ्कारमलम्भविष्णु ! ॥

२४

सर्वो जन स्वार्थनिमग्नचेता
स्वार्थश्च सम्बन्धविधानदक्ष ।
प्रेमप्रदीपस्य स एव तैल
स्वार्थे समाप्ते खलु क किमीय ? ॥

२५

यस्यास्ति वित्त प्रचुर तदीया
भवन्ति सर्वे मृदुलस्वभावम् ।
दारिद्र्य आप्ने तु सहोदरोऽपि
प्रेमी वयस्योऽपि पराङ्मुख स्यात् ॥

२६

पितेति मातेति सहोदरेति
मित्रेति कर्मस्फुरणोपजातम् ।
अवास्तव त्वल्पपि मन्दमेधा
सम्बन्धमात्मीयतया प्रवत्ति ॥

૩૩

બધા પરાધીન છે કોણુ કોને સ્વતન્ત્ર બનાવી શકે ! પોતે જ દરિદ્ર હોય, તે બીજાને કેવી રીતે સમૃદ્ધ બનાવી શકે !

૩૪

બધા પોતાના સ્વાર્થમા મશગૂલ છે સ્વાર્થ જ સમ્બન્ધનો સર્જનહાર છે એ જ પ્રેમરૂપ દીપકનુ તેલ છે સ્વાર્થ ખતમ થયો કે પછી કોણુ કોનો ?

૩૫

જેની પાસે પ્રચુર ધન છે, બધા નમ્રતાપૂર્વક તેના બને છે પણુ દરિદ્ર દશા પ્રાપ્ત થતા સ્નેહી સહોદર અને પ્રેમી મિત્ર પણુ પરાઙમુખ થઇ જાય છે

૩૬

પિતા, માતા, સહોદર, મિત્ર એ બધો સમ્બન્ધ કર્મસસ્કારના વિસ્ફુરણુ પર સ્થાયલો છે અતએવ તે અવાસ્તવિક છે છતા મન્દમતિ એ સમ્બન્ધને આત્માનો પારમાર્થિક સમ્બન્ધ સમજે છે

३७

न कोऽपि कस्यापि समस्ति लोके
वृथैव मोहाद् व्यथते जनोऽयम् ।
अध्यात्मदृष्ट्या परिचिन्तयेचेद्
निस्सारमेतन्निखिलं प्रतीयात् ॥

३८

महालयारामसुगोचनादि
यद् बाह्यदृष्ट्या परिदृश्यमानम्– ।
भवद् विमोहाय तदेव वस्तु
वैराग्यलक्ष्म्यै पुनरात्मदृष्ट्या ॥

३९

दुःखं विना किञ्चन दृश्यते न
सुखस्य लेशोऽपि भवप्रपञ्चे ।
तथाप्यहो ! वैषयिकं प्रसङ्गं
सुखस्वरूपं भविनो विदन्ति ॥

४०

मरीचिकां वारितया विलोक्य
मृगो यथा धावति भूरितृष्णः ।
भोगान् सुखत्वेन तथा विमृश्य
धावन्त्यहो ! तान् प्रति देहभाजः ॥

३७

વસ્તુત જગતમા કોઇ કોઇનુ નથી પ્રાણી ફોગટ મોહથી પીડાય છે અધ્યાત્મદષ્ટિથી ચિન્તન કરાય તો આ સઘળુ નિસ્સાર જણાય

૩૮

મહેલ, બાગ અને રમણી વગેરે જે બાહ્ય દષ્ટિથી જોતા મોહ ઉપજાવે છે, તે જ અન્તર્દષ્ટિથી જોતા વૈરાગ્ય કારક બને છે

૩૯

ભવપ્રપચમા દુઃખ વિના કંઇ સુખનો લેશ પણ દેખાતો નથી છતા પ્રાણી વૈષયિક પ્રસગને સુખસ્વરૂપ સમજે છે

૪૦

બહુ તૃષિત મૃગ ઝાઝવાને પાણી સમજી તે તરફ દોડ લગાવે છે, તેમ પ્રાણી ભોગોને સુખ સમજી તે તરફ દોડે છે

४१

कस्तूरिकासौरभलुब्धचेता
मृगो यथा धावति तन्निमित्तम् ।
न वेत्ति तु स्वोऽन्तरवर्त्तिनीं ता
प्राणी तथा सौख्यकृते सुखात्मा ॥

४२

प्रभातकाले दिनमध्यकाले
सायं च काले खलु वैसदृश्यम् ।
पदार्थमार्थे परिदृश्यमानं
संसार आस्था क्षणभङ्गुरे क्व ! ॥

४३

सम्बन्ध औपाधिक एष सर्वे
संसारवासं वसतां जनानाम् ।
स्वभावसिद्धं परमार्थरूपं
चिद्रूपसम्बन्धमुपेक्षसे किम् ? ॥

४४

नारी किमीया तनयः किमीयो
मित्रं किमीयं पितरौ किमीयौ ।
गन्तव्यमकाकिन एव हीतः
पुण्यं च पापं च परं सह स्यात् ॥

४१

કસ્તૂરીની સુગન્ધ પર લુબ્ધ થયુ છે ચિત્ત જેનુ એવો મૃગ કસ્તૂરી-નિમિત્તે દોડાદોડ કરે છે, પણ નથી જાણતો કે એ વસ્તુ એના ઉદરમા જ વિદ્યમાન છે, તેમ પ્રાણી સુખ માટે આમતેમ ફાફા મારે છે, પણ નથી જાણતો કે એનો આત્મા પોતે જ અનન્ત આનન્દમય છે

૪૨

પ્રભાતકાલમા, મધ્યાહ્નકાલમા અને સાયકાલમા વસ્તુઓના વિસદશ પરિણામ સ્પષ્ટ દશ્યમાન છે ક્ષણભગુર સસારમા આસ્થા કયા !

૪૩

સસારવાસમા વસતા પ્રાણિ-જગતનો આ તમામ સમ્બન્ધ ઔપાધિક છે ખરો સમ્બન્ધ જે સ્વભાવસિદ્ધ છે તે ચૈતન્યસ્વરૂપ છે તેની ઉપેક્ષા કેમ કરે છે ?

૪૪

અધ્યાત્મદષ્ટિએ વિચારીએ તો સ્ત્રી કોની, પુત્ર કોનો, મિત્ર કોનો, માબાપ કોના, અહીંથી એકલાએ જ જવાનુ છે સાથે આવવામા ફક્ત પુણ્ય ને પાપ જ,

४५

गिरेर्गुहाया जलधेश्च मध्ये
पातालभूमौ त्रिदशालये वा ।
क्वाप्येतु मृत्योस्तु भवेन्न मुक्त
स भूर्भुव स्वस्त्रिनय हि शास्ति ॥

४६

उद्दण्डदोर्दण्डबलव्यपास्त–
भगद्वला दु सहतेजउग्रा ।
प्रशासति स्म क्षितिमण्डलं ये
तेऽपि प्रयाता खलु रिक्तहस्ता ॥

४७

जेगीयते स्मेन्दुमयूखशुभ्र
यशो यदीय पृथिवीतलेऽस्मिन् ।
महाभुजास्तेऽपि हता यमेन
व्यादाय वक्त्रं सहसा प्रमुप्ता ॥

४८

महारम्योऽय धनकोश एष
इमा समुख्य परिवार एष ।
ध्यायन्निति स्यान्मनुज प्रफुल्लो
दृशोस्तु सम्मीलितयोर्न किञ्चित् ॥

४५

ગિરિ–ગુહામા, સમુદ્રના મધ્ય પ્રદેશમા, પાતાળમા યા દેવોના આવાસમા, ક્યાય પણ પ્રાણી, ચાલ્યો જાય, કયાય પણ સ તાઇ જાય, પણ મૃત્યુથી છાનો રહી શકતો નથી, મૃત્યુથી બચી શકતો નથી સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળ એ ત્રણે લોકનો એ શાસનકર્ત્તા છે

૪૬

જેમનુ ઉદ્દ ડ દોર્દ ડ–બલ જગતની અરીઓ પરાસ્ત કરવામા સમર્થ હતુ એવા અતિઉગ્રતેજોમૂર્ત્તિ પૃથ્વી શાસક રાજા–મહારાજાઓ પણ આખરે ખાલી હાથે જ ચાલતા થયા

૪૭

જેમનો ચન્દ્રરશ્મિધવલ યશોવાદ આ ભૂપીઠ પર ખૂબ જબરદસ્ત ગવાતો હતો એવા મહાભુજ નરપતિઓ પણ મૃત્યુનો પ્રહાર પડતા એકદમ મોઢુ ફાડતા જમીન પર લાબા થયા

૪૮

આ મહાલય છે, આ ધનભ ડાર છે, આ રમણીઓ છે, આ પરિવાર છે એમ પોતાના વૈભવનુ ચિન્તન કરતો માણુસ મનમા ખુશ થાય છે પણ આંખો મિચાઇ કે પછી કઇ નથી

८९

अनन देहेन करिष्यस यत्
पुण्य तदन्यत्र भव सहाय – ।
गमिष्यतस्त भविता, न तु स्यात्
परिच्छदादेकतमोऽपि कश्चित् ॥

९०

अस्ति त्रिलोक्यामपि क शरण्यो
जीवस्य नानाविधदु खभाज ! ।
धर्म शरण्योऽपि न सेव्यत चद्
दु खानुषङ्गस्य कुत क्षय स्यात् ! ॥

९१

संसारदावानलदाहतप्त
आत्मैष धर्मोपवन श्रयेच्चेत् ।
क्व तस्य दु खानुभवावकाश !
कीदृक् तमो भास्वति भासमाने ! ॥

९२

मानव पुष्णाति पितेव पाति
भ्रातेव च स्निह्यति मित्रवच्च ।
प्रीणाति धर्म परिपाल्यमानो
न युज्यते तत्र निरादरत्वम् ॥

૪૯

આ શરીરથી જે પુણ્ય કર્મ કરીશ, તે પરલોકમા જઇશ ત્યા તને સહાયક થશે પરન્તુ કુટુબપરિવારમાથી કોઇ સહાયક થવાનુ નથી

૫૦

નાનાવિધ દુખોથી આર્ત્ત જીવને ત્રણુ લોકમા કોઇ શરણુ નથી શરણુ લેવા યોગ્ય ધર્મ છે તે પણુ જો ન આરાધાય તો દુખનો નાશ કેમ સધાય

૫૧

સસારદાવાનળની જ્વાળામા બળતો આત્મા જો ધર્મના બગીચાનો આશ્રય લ્યે તો તેને દુ ખ અનુભવવાનુ ન રહે સૂર્ય જ્યા તપતો હોય ત્યા અન્ધકાર કેવો !

૫૨

ધર્મનુ આરાધન કરનારને ધર્મ માતાની જેમ પોષણુ કરે છે, પિતાની જેમ રક્ષણુ કરે છે, ભ્રાતાની જેમ સ્નેહ કરે છે અને મિત્રની જેમ પ્રીતિ પમાડે છે માટે ધર્મ તરફ અનાદર કરવો ઠીક નથી

९३

स्वास्थ्यञ्च सिद्धिं प्रतिभां च कीर्तिं
लब्ध्वा सुखस्यानुभवं करोषि ।
यस्य प्रभावेण तमेव धर्म-
मुपेक्षसे चेन्न करोषि साधु ॥

९४

इच्छन्ति धर्मस्य फलं तु लोकाः
कुर्वन्ति नासु पुनरादरेण ।
इच्छन्ति पापस्य फलं तु नैव
परायणास्तत्करणे तु सन्ति ॥

९५

इच्छन्ति आम्रस्य फलानि चेत् तत्
संरक्षणं तस्य विधेयमेव ।
एवं च सौख्याधिगमाय कार्यां
कुर्वन्त्यबोधा नहि धर्मरक्षाम् ॥

९६

सुखस्य मूलं खलु धर्म एव-
च्छिन्ने च मूले क्व फलोपलम्भः ।
आकल्पशाखाविनिकृन्तनं तद्
विहाय धर्मं सुखसेवनं यत् ॥

૫૩

સ્વાસ્થ્ય, ઋદ્ધિ, બુદ્ધિ અને કીર્ત્તિ એ બધુ જેના પ્રભાવે મેળવી સુખની મઝા ભોગવી રહ્યો છે, તે જ ધર્મ તરફ બેદરકારી રખાય એ ઠીક નથી [illegible]

[illegible]

૫૪

લોકો ધર્મના ફળ ચાહે છે, પણ ધર્મસાધનમા આદર બનતા નથી પાપનુ ફળ કોઇ ચાહતુ નથી, પણ પાપ આચરવામા જગત કેટલુ મસ્ત છે [illegible]

[illegible]

૫૫

આબાના ફળ ઇષ્ટ હોય તો તેનુ રક્ષણ કરવુ જ જોઇએ એજ પ્રમાણે સુખની પ્રાપ્તિ માટે ધર્મરક્ષણ કર્ત્તવ્ય છે, જે, અજ્ઞ જન કરતો નથી [illegible]

[illegible]

૫૬

સુખનુ મૂળ ધર્મ છે મૂળ કપાતાં ફલપ્રાપ્તિ કેવી ! ધર્મને હડસેલીને સુખ ભોગવવુ એ ખરેખર જે શાખા પર બેસવુ તે જ શાખાને કાપવા બરાબર છે

[illegible]

१७

वपु शरीरमि नियर्ता धी-
　　मृगु पुन मलिनि मलैर ।
तस्मात् प्रमाद परिहाय धर्मे
　　समुद्यत स्यात् सततं सुमना ॥

१८

मुद्रे विरामे गहुन मनेन
　　येन ममाऽप्यमृगणी विराग ।
यो न तस्मै स्मृमिताऽऽमाऽमि
　　मानीहि कर्तव्यदिशं स्वर्दस्वाम् ॥

१९

भुक्तानि भाम्यानि सुरापकानि
　　पीतानि पयानि रसाद्भुतानि ।
यन्न चहिम्नान नित्य शरीर
　　कीदृक् मदा नृ विरूपमार ॥

२०

रसायनं सवनु मर्वगारि
　　भुक्ता पुन पौष्टिकभानमानि ।
तथापि ना नश्यति देह-दुष्म
　　पस्मात्सदोपीमसनस्वभाव ॥

૫૭

શરીર ક્ષણધ્વંસી છે, લક્ષ્મી વિનશ્વર છે, મૃત્યુ સદા પાસેજ છે માટે સમજુ માણસે ધર્મસાધનમા પ્રમાદ ન કરતા નિરન્તર ઉદ્યત રહેવુ ઘટે

૫૮

શરીરને પોષી અને અલકૃત કરી હમેશા વિલાસ ભોગવે છે, પણ તે માટે તુ અહીં આવ્યો નથી તારી કર્તવ્ય-દિશા સમજ !

૫૯

સુન્દર રોચક ભોજન લીધા હોય અને અદ્ભુત રસના પીણા પીધા હોય પણ જ્યારે શરીર તેને બહાર ફેંકે છે ત્યારે તેમા કેવી વિરૂપતા હોય છે !

૬૦

હમેશા રસાયણ સેવો અને પૌષ્ટિક ભોજન કરો, તો પણ આ દેહ-કુમ્ભનો જે ભસ્માવશેષ બનવાનો સ્વભાવ છે તે મટવાનો નથી

६१

रागी प्रपूर्णमनिशं शरीरं
मन्तःस्थितप्वगु मनो मनान्य ।
यत्र बहिस्ते प्रकटीभवन्ति
लीनामन पश्यति तु स्वमेव ॥

६२

शरीरमोहं परिहाय चेत–
शुद्ध्यै प्रयत्नः सततं विधेयः ।
न देहशुद्धौ पुरुषार्थसिद्धि–
श्चित्ते तु शुद्धे पुरुषार्थसिद्धिः ॥

६३

अन्यत्र मोक्षान्तरि वास्तवं श
देहश्च मोक्षश्च मिथो विरुद्धौ ।
मुमुक्षवस्तेन न देहमोहं
कुर्वन्ति, कुर्वन्ति मुमुक्षवस्तु ॥

६४

अस्मादसाराद् वपुषो यथार्थं
सारं समाकाङ्क्षसि यद्यवाप्तुम् ।
परोपकारेण महाव्रतेन
स्वस्योपकारं मतिमन् ! विधेहि ॥

६१

દેહધારીનુ શરીર રોગોથી ભરપૂર છે એ રોગો અન્દર હોય ત્યા સુધી માણસ મદાન્ધ છે, પણ જ્યારે તે બહાર આવે છે ત્યારે માણસ બાપડો દીન બની જાય છે અને સર્વત્ર દુ ખ જ ભાળે છે

૬૨

શરીરમોહ દૂર કરી ચિત્તની શુદ્ધિ માટે પ્રયત્નશીલ થવુ જોઇએ દેહશુદ્ધિમા પુરુષાર્થસિદ્ધિ નથી, પણ ચિત્તની શુદ્ધિમા પુરુષાર્થસિદ્ધિ છે

૬૩

મોક્ષ સિવાય અન્યત્ર વાસ્તવિક સુખ નથી, અને દેહ તથા મોક્ષ પરસ્પર વિરુદ્ધ છે માટે મુમુક્ષુઓ દેહ મોહમા નથી પડતા પણ એ મોહમા બુભુક્ષુઓ (ભોગેચ્છુ) પડે છે

૬૪

ઓ સુજ્ઞ ! આ અસાર શરીરમાથી વાસ્તવિક સાર મેળવવા ઇચ્છા હોય તો પરોપકારનુ મહાન્ વ્રત સ્વીકાર કર પરોપકારથી આત્મોપકાર સાધ

६५

यनैव देहेन विवेकहीना
संसारबीजं परिपोषयन्ति ।
तेनैव देहेन विवेकभाज
संसारबीजं परिशोषयन्ति ॥

६६

मिष्टान्नभोगं कुरुतः समानं
द्वौ मानुषावेकनरस्तु तत्र– ।
बध्नाति कर्माणि निहन्ति चान्यो
मोहे विवेके च विजृम्भमाणे ॥

६७

चेद् धावतो जीवनवो न जाता
जाते पुनः पश्यत एव यातः ।
तथापि हिंसाफलमादिमे स्या–
न्मूढ, द्वितीये न धृतोपयोगे ॥

६८

अशुद्धमन्तःकरणं भ्रमाय
विशुद्धमन्तःकरणं शिवाय ।
मनोमलानां प्रतिघात एव
महत्तमं पौरुषमामनन्ति ॥

૬૫

જે શરીર વડે વિવેકહીન સંસારના બીજને પુષ્ટ કરે છે, તે જ શરીર વડે વિવેકશાલી સંસારના બીજને મુકવી નાખે છે

૬૬

બે માણસો સમાન મિષ્ટાન્ન જમી રહ્યા છે તેમા એક મોહવશ હોઇ જમતા જમતા કર્મ બાંધે છે, જ્યારે બીજો વિવેકદૃષ્ટિના યોગે કર્મને હણે છે

૬૭

કદાચ દોડતા માણસથી જીવવિરાધના ન થઇ અને જોઇને ચાલતા માણસથી જીવવિરાધના થઇ છતા હિંસાનો દોષ પહેલા ઉપયોગમૂઢ માણસને લાગે, પણ બીજા ઉપયોગસમ્પન્નને ન લાગે

૬૮

અશુદ્ધ અન્તકરણ ભ્રમણ માટે છે અને વિશુદ્ધ અન્તકરણ કલ્યાણ માટે છે મ્હોટામા મ્હોટું પુણ્ય મનના મેલને કાપવામા છે

६९

राग च रोष च परत्र कुर्वन्
वृथा जनो यापयति स्वजन्म ।
सुखं च शान्तिं परमार्थवृत्त्या
चित्तस्य साम्यं भजतो भवेताम् ॥

७०

परोन्नतौ किं परिखिद्यसे त्वं
परक्षतौ किं वहसे प्रमोदम् ? ।
स्पृशन्ति नान्यं तव दुर्विकल्पा–
स्त्वामेव बध्नन्ति तु कर्मपाशैः ॥

७१

दुश्चिन्तनं यत् क्रियते परत्र
प्रतिध्वनिः स्वं समुपैति तस्य ।
आघाततोऽन्यत्र विधीयमानात्
प्रत्याहतिः स्वे समुपस्थिता स्यात् ॥

७२

परोन्नतौ चेत् तव दुष्प्रयत्नैः
क्षतिर्भवेत् कस्तव तत्र लाभः ? ।
पुण्यत्वसूया विफलं परत्र
स्वस्यैव हानिं कथमातनोषि ? ॥

૬૯

બીજા પર રાગ ને રોષ કરતો મન્દમતિ પોતાની જિન્દગીને વૃથા ગુમાવે છે ચિત્તની સમવૃત્તિ જેણે પ્રાપ્ત કરી છે તેને જ સાચુ સુખ અને વાસ્તવિક શાન્તિ પ્રાપ્ત છે

૭૦

બીજાની ઉન્નતિમા તું ખિન્ન થાય છે અને બીજાની હાનિમા ખુશ થાય છ એ શા માટે ? યાદ રાખ કે તારા દુષ્ટ વિકલ્પો બીજાને સ્પર્શતા નથી, પણ ઉલટુ તનેજ કર્મના પાશોમા જકડે છે

૭૧

બીજાને માટે જે બુરૂ ચિતવાય છે, તેની પ્રતિધ્વનિ પોતાનીજ ઉપર પડે છ માણસ બીજા પર આઘાત કરે છે, પણ તેનો પ્રત્યાઘાત તેને પોતાનેજ લાગે છે

૭૨

તારા અધમ પ્રયત્નોથી બીજાની ઉન્નતિને ધક્કો પહોચે તેમા તને શો લાભ ? ફોગટ બીજા ઉપર અસૂયા પોષતો શા માટે તુ તારી પોતાનીજ હાનિ કરી રહ્યો છે ?

७३

धर्मो महानस्ति परोपकार
परापकारो महदस्ति पापम् ।
विहाय धर्मं चरणं च पापं
सुधामनादृत्य विषस्य पानम् ॥

७४

जागर्त्ति पुण्यं प्रबलं यदीयं
प्रवर्धमानोऽन्यभागधेयम् ।
तमन्यथाकर्तुमलं न कोऽपि
कस्मैचिदीर्ष्येत्र विवेकि चेत ॥

७५

अभ्युन्नतिश्चावनतिश्च यत् स्यात्
पुण्यस्य पापस्य च जृम्भितं तत् ।
क्षीणे च पुण्येऽभ्युदयो व्यपैति
तन्नश्वरे शर्मणि को विमोह ! ॥

७६

ऐश्वर्यमारोग्य भुजा विचित्रं
चित्रीयसे मुह्यसि वा कथं त्वम् ? ।
विपाक एवास्ति हि कर्मणोऽसौ
पाताय लुब्धस्य च पुण्यभोग ॥

૭૩

પરોપકાર એ મહાન્ ધર્મ છે અને પરાપકાર એ મહાન્ પાપ છે ધર્મ છોડી પાપ આચરવુ એ અમૃત મૂકી વિષ પીવા જેવુ છે

૭૪

જેનુ પ્રબલ પુણ્ય જાગતુ છે તેના વૃદ્ધિશાલી ભાગ્યોદયને અન્યથા કરવા દુનિયામા કોઇ સમર્થ નથી પછી ઇર્ષ્યા શા માટે ? વિવેકી હૃદય કોઇ ઉપર ઇર્ષ્યા ન કરે

૭૫

દુનિયામા 'ચઢતી', 'પડતી' એ પુણ્ય, પાપનુ વિસ્ફુરણ છે પુણ્ય ખલાસ થતા ઉદયનો અન્ત આવે છે પછી નાશવન્ત સુખ પર મોહ શો ?

૭૬

દુનિયામા વિચિત્ર પ્રકારના ઐશ્વર્ય જોઇ તુ કેમ તાજ્જુબ થાય છે ? કેમ મોહ પામે છે ? એ કર્મનો વિપાક છે અને પુણ્યનો ભોગવટો લુબ્ધ પ્રાણીને પતનનુ કારણ થાય છે

७७

इन्द्रा सुराश्चक्रभृतो नरेन्द्रा
　　महौजस श्रीपतय सुरूपा ।
सर्वेऽपि कर्मप्रभवा भवन्ति
　　कस्तत् सता कर्मफले विमोह ॥

७८

विभाव्य धीमान् क्षणिक समग्र
　　विश्वप्रपञ्च निपुण स्वदृष्ट्या
मोहानधीन स्वमनो विधाय
　　गच्छेत् पथनात्महितावहेन ॥

७९

सदा निरीक्षेत निज चरित्र
　　यच्छुद्धिमाप्नोति विहीयते वा
हानि च वृद्धि च धनस्य पश्यन्
　　मूढ स्ववृत्ते न दृश करोति ॥

८०

करोषि दृष्टि न गुणे परस्य
　　दोषान् ग्रहीतु तु सदाऽसि सज्ज ।
युक्त न ते शूकरवत् पुरीषे
　　परस्य दोषे रमण विधातुम् ॥

૭૭

ઇન્દ્રો, દેવો, ચક્રવર્તીઓ, નરેન્દ્રો અને મહાન્ વીરો, ધનપતિઓ તથા સુન્દર રૂપમૂર્તિઓ એ બધા કર્મથી સર્જાયલા છે પછી કર્મ–ફળમા સુજ્ઞને મોહ શો હોય?

૭૮

સમગ્ર વિશ્વપ્રપચને પોતાની દૃષ્ટિથી બરાબર ક્ષણિક સમજી અને પોતાના ચિત્તને મોહથી સ્વતન્ત્ર બનાવી આત્માના હિતસાધક માર્ગે પ્રગતિ કરવી ઘટે ત્યાજ બુદ્ધિનુ સાફલ્ય છે

૭૯

હમેશા મનુષ્યે પોતાના ચારિત્રનુ નિરીક્ષણ કરવુ જોઇએ કે તે સુધરતુ જાય છે કે બગડતુ જાય છે મૂઢ માણુસ પોતાના ધનની હાનિ–વૃદ્ધિ પર ધ્યાન રાખે છે, પણ પોતાના ચારિત્રની શી દશા છે તે તરફ ધ્યાન આપતો નથી

૮૦

બીજાના ગુણ પર તારી દૃષ્ટિ જતી નથી, પણ બીજાના દોષો ગ્રહણ કરવામા તુ હમેશા તૈયાર રહે છે જેમ ભુડને અશુચિમા મજાહ પડે છે, તેમ તને બીજાના દોષોમા આનન્દ પડે છે પણ એ ઠીક નથી

८१

दोषानुबद्ध सकलोऽपि लोको
निर्दूषणस्त्वमिति स वीतराग ।
न कि पुन पश्यसि दह्यमान-
महो ! स्वयोरेव पदोरधस्तात् ! ॥

८२

वृथान्यचिन्तां कथमातनोषि ?
वृथान्यकार्ये विमुपस्थित स्या ? ।
किं धूमपुन्जे यतसे ग्रहीतु
विकल्पजाल मनसि प्रतन्वन् ? ॥

८३

अपाचिकीर्षुर्यदि दु खयोग
निवारय स्व चरिताविलत्वम् ।
सुखश्रिय वाञ्छसि वास्तवीं चेत्
सदा सदाचारपरायण स्या ॥

८४

सुखस्य दु खस्य न कोऽपि दाता
जीव समुत्पादयति स्वय तत् ।
दु ख समाहूय च दूयतऽङ्ग-
स्तदेति नामन्त्रणमन्तरेण ॥

८१

દોષયુક્ત આખુ જગત્ છે નિર્દોષ તો એક માત્ર વીતરાગ પરમાત્મા છે પણ તુ તારા પોતાનાજ પગ નીચે બળતુ કેમ જોતો નથી ?

૮૨

નકામો શા માટે પારકી ચિન્તા લઇ ફરે છે ? વ્યર્થ કેમ પારકી પંચાતમા પડે છે ? મનની અન્દર વિકલ્પજાળ રચી ધૂમાડાના બાચકા ભરવા જેવુ કેમ કરે છે ?

૮૩

દુખના સયોગને ખસેડવા ચાહતો હોય તો દુરાચરણ મૂકી દે સાચુ સુખ મેળવવુ હોય તો સદા સદાચારપરાયણ બન

૮૪

સુખ, દુખ આપનાર બીજુ કોઇ નથી જીવ પોતે તે પેદા કરે છે દુખને બોલાવીને પછી અજ્ઞ પ્રાણી દુખી થાય છે કેમકે આમન્ત્રણ વગર દુખ પણ કયા આવવા નવરૂ છે ?

८५

सुखं च दुःखं च शरीरिपृष्ठे
लग्ने यथाकर्मविपाकयोगम् ।
मत्तो न तु स्यादुदये सुखस्य
न व्याकुलः स्याद् विपदश्च योगे ॥

८६

निशाविरामे दिवसः समेति
दिनावसाने च निशोपयाति ।
एवम्प्रकारं सुखदुःखचक्रं
विज्ञाय सुज्ञो न भवदधीरः ॥

८७

उदेति रक्तोऽस्तमुपैति रक्तः
सहस्रभानुर्विदितो यथैष ।
तथा महान्तोऽपि समत्वभाजः
सम्पत्तियोगे च विपत्तियोगे ॥

८८

समुज्ज्वलं स्यात् कनकं यथाग्नौ
विपत्तियोगेऽपि महांस्तथैव ।
दुःखप्रसङ्गः खलु सत्त्व–हेम्नः
परीक्षणे स्यात् कषपट्टिकेव ॥

૮૫

કર્મવિપાકના ચોગ અનુસાર સુખ, દુ ખ પ્રાણીની પાછળ લાગેલા છે પણ સુખનો લાભ થતા ઉન્મત્ત ન થઇએ અને દુ ખ આવતા વ્યાકુળ ન થઇએ

૮૬

રાત્રિનો વિરામ થતા દિવસ ઉગે છે અને દિવસ અસ્ત થતા રાત પડે છે આ પ્રમાણે જગતમા સુખ–દુ ખનુ ચક્ર ચાલ્યા કરે છે આમ સમજી સુન્ન જન અધીરો ન થાય

૮૭

જેમ સૂર્ય ઉદય પામતા લાલ હોય છે અને અસ્ત થતા પણ લાલ હોય છે, તેમ મહાન્ આત્માઓ સમ્પત્તિ અને વિપત્તિના સમયમા સમભાવશીલ હોય છે

૮૮

અગ્નિના તાપમા સુવર્ણ જેમ શુદ્ધ થાય છે, તેમ મહાન્ આત્મા વિપત્તિના વખતમા વિશેષ ઉજ્જ્વળ બને છે દુ ખપ્રસ ગ સત્ત્વરૂપ સુવર્ણની પરીક્ષા કરવામા કસોટી જેવો છે

८९

प्राप्ता विपत्तिर्नियमेन भोग्या
दुर्ध्यानतो नैव निवार्यते सा ।
सहेत तां शान्ततया विवेकी
दुर्ध्यानतः प्रत्युत कर्मबन्धः ॥

९०

महान्तमादर्शमवेयिवांसः
स्वरूपलाभे सततं यतन्ते ।
स्वरूपलाभे सति नास्ति किञ्चित्
प्राप्तव्यमित्यात्मसुखं सदा स्यात् ॥

९१

अयं जनो मातृमुखः शिशुत्वे
तारुण्यकाले तरुणीमुखश्च ।
जराऽऽगमे पुत्रमुखः पुनः स्याद्
विमूढधीरात्मसुखस्तु न स्यात् ॥

९२

आदौ भवच्छूकरवत् पुरीषे
ततः पुनर्मन्मथगर्दभः स्यात् ।
जरद्गवः स्याज्जरसः प्रहारे
भवेन्मनुष्यो न पुनर्मनुष्यः ॥

૮૯

પ્રાપ્ત વિપત્તિ અવશ્ય ભોગવવી પડે છે દુર્ધ્યાનથી તે નિવારી શકાતી નથી એટલા માટે શાન્તિપૂર્વક સહન કરી લેવી રહી દુર્ધ્યાનથી ઉલટુ કર્મ બધાય

૯૦

મહાન્ આદર્શનો જેમને અનુભવ થયો છે તેઓ સ્વરૂપલાભની દિશામા હમેશા પોતાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખે છે આત્મલાભ થતા કઇ પણ બીજુ પ્રાપ્ત કરવાનુ રહેતુ નથી માટે આત્માભિમુખ થવામા કલ્યાણ છે

૯૧

આ માણુસ બાલપણામા માતાની તરફ મ્હો કરી બેમે છે, યૌવનકાળમા સ્ત્રી તરફ મ્હો ફેરવે છે અને વૃદ્ધાવસ્થામા પુત્ર સામુ મોઢુ કરે છે પણ મૂઢમતિ કદી આત્મા તરફ સુખ કરતો નથી

૯૨

આ માણુસ પ્રથમ તો (બચપણુમા) અશુચિમા ભૂડની જેમ આળોટતો હોય છે, પછી (જુવાની આવતા) કામચેષ્ટામા ગધેડા જેવો બને છે, અને એ પછી ઘડપણુમા એની બુઢા બળદ જેવી હાલત થાય છે પણ મનુષ્ય મનુષ્ય બનતો નથી

९७

कर्मोद्भव नाटकमेतदस्ति
क्षणाद् विलीन शारदभ्रवत् स्यात् ।
सुस्पष्टवैरस्य इह प्रपञ्चे
न बुद्धिमान् मोहवशम्वद स्यात् ॥

९८

क्षुत्क्षामकुक्षि क्षितिपोऽपि भिक्षू–
रोगैर्महौजा अपि जर्जर स्यात् ।
अध पतेद् दारणमुन्नतोऽपि
विनश्वरोऽय भवभूतियोग ॥

९९

दु खान्यपाराण्यनुभूय यत्र
शरीरभाजो जनिमाप्नुवन्ति ।
विलोक्य तत् स्थानकमेव भूयो
हृष्यन्ति हा ! दारुण एप काम ! ॥

१००

भवन्मतिश्चेद् विपयानुपक्त्या
शम समायास्यति कामतर्प ।
तदेतदज्ञानविजृम्भितत्व
विवर्धते पावकवद् घृतेन ॥

૯૭

આ કર્મસમુદ્ભૂત નાટક છે શરદ્‌ના વાદળની જેમ ક્ષણવારમા વિખરાઈ જાય છે સ્પષ્ટ વિરસ આ પ્રપચમા બુદ્ધિમાન્ મોહવશ ન થાય

૯૮

રાજા પણ ક્ષુધાક્ષામકુક્ષિ બની ભિક્ષા માટે રખડે છે અને મહાન્ બલવાન્ પણ રોગોથી જર્જરદેહ બની જાય છે ઉન્નત દશાએ પહોચેલાનુ પણ ઘોર અધ પતન થાય છે ખરેખર ભવ-વિભૂતિ વિનશ્વર છે

૯૯

જે સ્થાનમા અપાર દુ ખો અનુભવી મનુષ્ય જન્મ લે છે, તે જ સ્થાનને ફરી અવલોકતા માણસ ખુશ થાય છે અહો ! ગજબ કામવાસના !

૧૦૦

વિષયાનુષગથી કામતૃષ્ણા શાન્ત પડશે એમ જો કોઇ માનતો હોય તો તે ભૂલભરેલુ છે ઘીની આહુતિથી અગ્નિ જેમ વધે છે, તેમ વિષયભોગથી કામતૃષ્ણા વધે છે

१०१

प्रतिष्ठिता यत्र शरीरशक्ति-
रधिष्ठितो यत्र धियो विकासः ।
व्यवस्थिता यत्र सुरूप-कान्ति-
र्मोहावृतो हन्ति तदेव वीर्यम् ॥

१०२

वैराग्यपीयूषरसेन धौत-
मप्याशु चेतो मलिनं पुनः स्यात्- ।
विकारहेतौ निकटं प्रयात,
आत्मा स्वयं हन्ति हि दुर्बलः स्वम् ॥

१०३

जगत्त्रयीशासनशक्तितोऽपि
मनोवशीकारबलं प्रधानम् ।
विकारहेतौ सति विक्रियन्ते
न ये त एव प्रभवो यथार्था ॥

१०४

ध्येयस्थिरं सविक्रमद्विवक्र
प्रचण्डवैर्यं विषयाद् विरक्तम् ।
अध्यात्मचिन्तानिरतं मनश्चेत्
किं तस्य कुर्यात्स्मरत शिखण्डी ! ॥

१०१

જેની અન્દર શરીરનું બળ [illegible] છે [illegible] બુદ્ધિવિભ્રમનો આધાર છે અને [illegible] ની શક્તિ છે તે જ વીર્ય [illegible] નાખે છે ।

१०२

વૈરાગ્યરૂપ અમૃતરસથી [illegible] સાધન પાસે આવતાં [illegible] છે ખરેખર નિર્બળ [illegible]

[illegible]

ત્રણ [illegible] મનને વશ [illegible] ઉપસ્થિતિમાં [illegible] જ સાચા વીર છે

[illegible]

મન [illegible] અને [illegible] સ્તવીએ [illegible] છે, [illegible]

१०५

यथा मन सारथिरिन्द्रियाश्वान्
युङ्क्ते तथा त विषयेषु यान्ति ।
निपातयन्त्याशु च तत्र जीव-
मतोऽधिक क परतन्त्रभाव ॥

१०६

विनश्वरं विश्वमसारमेतत्
ज्ञात्वा स्थिरीकृत्य मन स्वकीयम् ।
विचारयान्त करणे यथावत्
कल्याणससाधनमात्मन क्व ॥

१०७

स एव धीरो बलवान् स एव
स एव विद्वान् स पुनमहात्मा ।
येनन्द्रियाणामुपरि स्वसत्ता
विस्तारिता मानसनिर्जयेन ॥

१०८

जितेन्द्रिय शान्तमन प्रतिष्ठित
कषायमुक्त ममताविवर्जितम् ।
विरक्तिभाज स्तुमहे महात्मक
स एव सार लभत स्म जीवनात् ॥

૧૦૫

મનરૂપ સારથિ ઇન્દ્રિયરૂપ ઘોડાઓને જેમ પ્રેરે છે તેમ તે ઘોડાઓ વિષયોમા જાય છે અને જીવને ત્યા પટકે છે આથી વધુ પરાધીનતા બીજી કઇ હોય !

૧૦૬

આ બધુ વિનશ્વર અને અસાર સમજી, અને પોતાના મનને સ્થિર કરી અન્ત કરણુમા બરાબર વિચાર કર કે આત્માનુ સાચુ કલ્યાણુ શેમા છે !

૧૦૭

તે જ ધીર છે, તે જ બલવાન્ છે, તે જ વિદ્વાન્ છે અને તેજ મહાત્મા છે, કે જેણે પોતાના મનને કાબૂમા કરી પોતાની ઇન્દ્રિયો ઉપર પોતાની સત્તા જમાવી છે

૧૦૮

જિતેન્દ્રિય, શાન્તમન પ્રતિષ્ઠિત, કષાયમુક્ત અને મમતાવિરહિત એવા વિરક્ત આત્મયોગીને અમે સ્તવીએ છીએ જીવનનો ખરો સાર એણે જ મેળવ્યો છે,

१०९

सुख वाञ्छन् सर्वस्त्रिजगति तदर्थं प्रयतते
तथापि क्लेशौघान् सततमनुभोति विविधान्।
तदेव संसार विषयविषदु खैकगहन
विदित्वा नि सङ्गीभवति रमते चात्मनि बुध ॥

११०

पूर्णानन्दस्वभाव परमविशुदय शुद्धचैतन्यरूप
सर्वावभासिप्रकाशोऽप्यह तदपि जडे कर्मभि सविग्रह ।
म्लानि नीतो नितान्त तदथ विमलता नतुमेन यतध्वं
प्रायुक्त चात्र भूप स्मरत इत्यया कर्मभूमि स मोह ॥

१११

कृत्वा स्वस्थ हृदय-कमल मुक्तबाह्यप्रसङ्ग
शान्त्यारामे समुपविशनादनुमात्मानमुच्चै –।
मन्त्रं दृष्ट्वा ! कुम्भ सुधियाऽनाप्ति पाशानद्ध
क स्यात् स्वात्मोपरि हतन्यो मूर्त्तीशोवरोऽपि ! ॥

११२

इत्येव गृहिणोऽपि चेतसि सदा सद्भावनालम्बनाद
अध्यात्म रचयन्ति चारुचरितास्तत्त्वप्रबोधोज्ज्वला ।
एतेनैव पथा च तेऽपि भवता मुच्यन्त एवासुखाद,
इत्येव परिभावित परिमितोऽध्यात्मोपदेशो मृदु ॥

૧૦૯

ત્રણ જગતમા સર્વ પ્રાણીઓ સુખને ચાહે છે અને તે માટે પ્રયત્ન કરે છે, છતા હમેશા જાતજાતના દુખો ભોગવે છે આમ, સસાર વિષયરૂપ વિષના દુખોનુ ગહન જગલ છે એમ સમજી સુજ્ઞ જન નિસગ દશા પ્રાપ્ત કરી આત્મદશામા રમણ કરે છે—આત્મદશામા રમણ કરવાનુ યોગ્ય ધારે છે

૧૧૦

પૂર્ણ આનન્દસ્વભાવ, પરમવિભુ, શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ અને સર્વપ્રકાશક જ્યોતિ સ્વરૂપ એવા આત્માને પણ જડ કર્મોએ વળગીને અત્યન્ત મલિન હાલતમા મૂકી દીધો છે હવે એને પાછો નિર્મળ સ્થિતિમા લાવવા પ્રયત્ન ફોરવો અને, આગળ કહેવાયુ છે તેમ, કર્મની ભૂમિ એક માત્ર મોહ છે એ વાતને સ્મરણમા રાખો

૧૧૧

સુજ્ઞો ! બહારના પ્રસગો મૂકી હૃદય-કમળને સ્વસ્થ બનાવી શાન્તિના બગીચામા ઉપસ્થિત થાઓ ! અને અનાદિપાશબદ્ધ આત્માના ઉદ્ધાર માટે મહાન્ પરામર્શ કરો પોતાના ઉપર કોણ નિદય હોય ! મૂઢમા મૂઢ પણ એવો ન હોય

૧૧૨

આ પ્રમાણે, સદાચરણસમ્પન્ન અને તત્ત્વબોધથી ઉજ્જવળ એવા ગૃહસ્થો પણ હમેશા સદ્ભાવનાનુ આલમ્બન લઇ પોતાના ચિત્ત પર અધ્યાત્મની રચના કરી શકે છે અને આ જ માર્ગે તેઓ પણ દુખપૂર્ણ સસારથી છૂટી શકે છે

આમ અધ્યાત્મનો પરિમિત અને સુગમ ઉપદેશ આ પ્રથમ પ્રકરણમા ભાખ્યો

द्वितीय-प्रकरणम् ।

' पूर्वसेवा ' ।

१

योगाधिरोहो न हि दुष्करश्चेत्
　　किं दुष्करं तर्हि जगत्त्रयेऽपि ।
योगस्य भूमावधिरोहणार्थ–
　　मादावुपायं परिदर्शयतेऽयम् ॥

२

भक्तिर्गुरूणां परमात्मनश्चाऽऽ–
　　चारस्य शुद्धिस्तपसि प्रवृत्तिः
निःश्रेयसं द्वेषविवर्जितत्व–
　　मिय सताऽदर्शयत 'पूर्वसेवा' ॥

३

पिता च माता च कलागुरुश्च
　　ज्ञातयवृद्धा पुनरेतदीयाः ।
धर्मप्रकाशप्रवणाश्च सन्तः
　　सतां मतः श्रीगुरुवर्ग एषः ॥

४

कर्त्तव्य एतस्य सदा प्रणाम–
　　श्चित्तेऽप्यमुष्मिन् बहुमान एव ।
पुरोऽस्य सम्यग् विनयप्रवृत्ति–
　　र्नावर्णवादस्य निरोधनं च ॥

५

आराध्यभाव प्रथमाऽस्ति पित्रो–
विमानयस्तौ लघुधीर्बुधोऽपि–
आराधयेद् धर्मगुरुक्रमौ किं
नाबद्धमूलस्तरुरेधते हि ॥

६

महोपकारौ पितरौ प्रसिद्धौ
कर्त्तव्यमात्रं हि तयोरुपास्ति ।
मोहाकुलास्ते परिताप्य ये ता–
विच्छन्ति धर्माचरणं विधातुम् ॥

७

वृद्धस्य सेवा गुरुलोकसेवा
ग्लानस्य सेवा पुनरात्मसेवा ।
कल्याणलाभस्य महान् स पन्था
सेवाप्रधानो हि मनुष्यधर्मः ॥

८

अपक्षपाता शुचितत्त्वबोधा
महाव्रतेषु स्थिरतां दधानाः ।
अमङ्क्षिनः शान्त–गभीर–धीरा
धर्मोपदेशा गुरवो विरक्ताः ॥

૫

સહુથી પ્રથમ આરાધ્ય સ્થાન માતાપિતાનુ છે તે પડિત માણુસ પણ મન્દમતિ છે કે જે તેમની સાથે અનાદરભાવથી વર્તે છે એવો માણુસ ધર્મગુરુની ચરણ ભક્તિ પણ શુ કરશે ! જેનુ મૂળ મજબૂત નથી તે વૃક્ષ શુ વધવાનુ હતુ !

૬

માતાપિતા મહાન્ ઉપકારી તરીકે પ્રસિદ્ધ છે તેમની ભક્તિ એ પ્રથમ કર્ત્તવ્ય છે તે માણુસો મોહાકુલ છે કે જેઓ તેમને સન્તાપમા બળતા મૂકી ધર્મસાધન કરવાની આકાક્ષા રાખે છે

૭

વૃદ્ધની સેવા, વડીલોની સેવા, ગુરુઓની સેવા, ગ્લાનની સેવા અને દુખીની સેવા એ કલ્યાણપ્રાપ્તિનો મહાન્ માર્ગ છે સેવા એ મુખ્ય મનુષ્યધર્મ છે

૮

જેઓ પક્ષપાતરહિત છે, જેઓ શુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાનથી વિભૂષિત છે, જેઓ મહાવ્રતોની સાધનવિધિમા નિશ્ચલ છે અને જેઓ શાન્ત, ગમ્ભીર, ધીર તેમજ સગવિમુક્ત છે એવા વિરક્ત ધર્મપ્રકાશક સન્તો ગુરુ છે,

९

तथाविधा श्रीगुरवो भवाब्धौ
स्वयं तरीतुं न परं यतन्ते ।
उद्धर्तुमन्यानपि देहभाजः,
परोपकाराय सतां हि यत्नः ॥

१०

न यत्र रागादिकदोषलेशो
ज्ञानं च यत्राखिलतत्त्वभासि ।
स पूर्णशुद्धो भगवान् परात्मा
सतां मतो 'देव' पदाभिधेयः ॥

११

रागेण रोषेण वयं प्रपूर्णा-
स्तथैव देवोऽपि हि सम्भवश्चेत् ।
वस्तत्र चास्मासु च तर्हि भेदो
विवक्तुमर्हन्ति बुधा यथावत् ॥

१२

अरागभावः पुरुषार्थसाध्यो
देवस्य तत्त्वं परमं तदेव ।
रागाग्निनिर्वापणपाततत्सु
मध्ये परंज्योतिरुदेति पूर्णम् ॥

૯

એવા ગુરુઓ ભવસમુદ્રમા કેવળ પોતેજ તરવાનો પ્રયત્ન કરે છે એમ નથી, પણ બીજાઓનો ઉદ્ધાર કરવામા પણ યત્નવાન્ હોય છે સુજનોનો પ્રયત્ન પરોપકાર માટે હોય છે

૧૦

જે રાગદ્વેષાદિ સર્વ દોષોથી સર્વથા વિમુક્ત છે અને જેનુ જ્ઞાન સકલતત્ત્વપ્રકાશક છે એવો પૂર્ણશુદ્ધ પરમાત્મા 'દેવ' કહેવાય છે

૧૧

રાગ અને દ્વેષથી આપણે ભરેલા છીએ દેવ પણ એવોજ હોય તો પછી તેમા ને આપણામા શો ફેર રહે ? વિજ્ઞો આ વિષયમા બરાબર વિવેક કરી શકે છે

૧૨

વીતરાગ સ્થિતિ પરમ પુરુષાર્થના યોગે સાધ્ય છે એ જ દેવનુ મુખ્ય તત્ત્વ છે રાગાદિ દોષો ક્ષીણ થતાની વાર જ તત્કાલ પૂર્ણ પર જ્યોતિ ઉદિત થાય છે

१३

यो वीतराग परमेश्वर सोऽ
प्रिय प्रिय वा नहि तस्य किंचित् ।
रागादिसत्ताऽऽवरणानि नाम
तद्वान् न शुद्धो न च सर्वदर्शी ॥

१४

यथ सरागा प्रभुरस्तराग
किञ्चिज्ज्ञताऽस्मासु स सर्ववदी ।
सोऽनन्तवीर्यो वयमल्पवीया
अस्माकमाराध्यतम स देव ॥

१५

प्रभोर्गुणाना स्मरणात् स्वचेत --
शोधप्रवीणीभवन हि पूजा ।
अपास्य दोषान् गुणधार वृत्तं
स्पष्टु मत कर्मविधि समग्र ॥

१६

विलासगोष्ठीं विविधा विधातु
मिलेत् सहस्र समय सदापि ।
सम्प्रार्थनायै परमेश्वरस्य
नैवाऽवकाशोऽहह मोहरोग । ॥

૧૩

જે વીતરાગ છે તે પરમેશ્વર છે તેને કઇ પણ પ્રિય કે અપ્રિય નથી રાગાદિ દોષો એ જ આવરણ છે એવા આવરણવાળો ન શુદ્ધ હોઇ શકે, ન પૂર્ણતત્ત્વદર્શી હોઇ શકે

૧૪

આપણે રાગી છીએ, જ્યારે દેવ વીતરાગ છે, આપણે અલ્પજ્ઞ છીએ, જ્યારે તે સર્વવિત્ છે, આપણે અલ્પવીર્ય છીએ, જ્યારે તે અનન્તવીર્ય છે એ જ કારણ છે કે આપણે માટે એ પરમ આરાધ્ય છે

૧૫

પરમાત્માના ગુણોના ચિન્તનદ્વારા પોતાના ચિત્ત-સશોધનમા તત્પર થવુ એનુ નામ જ પૂજા છે પોતાની અન્દર જે ણુરાઇઓ હોય તેને દૂર કરી ગુણોજ્જ્વલ જીવન ઘડવા માટે જ સમગ્ર ક્રિયાકાડ, પૂજાવિધિ વગેરે યોજવામા આવ્યા છે

૧૬

વિવિધ વિલાસો ભોગવવાને હમેશા ખુશીથી વખત મળી શકે પણ પ્રભુપ્રાર્થના માટે ફુરસદ ન મળે ! કેવો મોહ-રોગ !

१७

असौ यतीय स्पृहयालु चेन
आत्मोन्नतिं वास्तविकीं समस्ति ।
समर्चितु भागवतीं विभूतिं
कथञ्चिदाप्नोत्यवकाशमेव ॥

१८

लोकापवादैकपदीनिगमस्
सुदाक्षिण्यं च कृतज्ञता च ।
सर्वत्र निन्दापरिवर्जनं च
सतां स्तवं प्रस्तुतयोग्यवाक्त्वम् ॥

१९

उदारता दुर्व्ययवर्जनं च
कृतप्रतिज्ञापरिपालनं च ।
नालस्यवश्यं पुनरामहश्च
सुयोग्यकार्येषु विवेकबुद्धया ॥

२०

अदैन्यमापत्स्वपि, नम्रता च
सम्पत्प्रकर्षे, महता च मार्गे- ।
समाररक्षाऽऽर्जव-मार्दवं च
सन्तोषवृत्तिः सुविचारता च ॥

१७

જેનુ ચિત્ત આત્માની વાસ્તવિક ઉન્નતિ સાધવાને ઉત્સુક છે તે પરમાત્માની મહાન્ જીવન-વિભૂતિના અર્ચનનો વખત જરૂર મેળવી શકે

૧૮

લોકાપવાદના માર્ગનો ત્યાગ, સુદાક્ષિણ્ય, કૃતજ્ઞતા, નિન્દાવર્જન, સુજનોની ગુણસ્તુતિ, સમયોચિત વાણી વ્યવહાર,

૧૯

ઉદાર વૃત્તિ, અપવ્યયવર્જન, ગ્રહણ કરેલ પ્રતિજ્ઞાનુ પરિપાલન, આલસ્યનો ત્યાગ, યોગ્ય કાર્યોના વિષયમા વિવેકવિભૂષિત આગ્રહ,

૨૦

આપત્તિના વખતમા અદીનભાવ, સમ્પત્તિના પ્રકર્ષમા નમ્ર વૃત્તિ, મહાન્ પુરુષોના માર્ગ પર આરોહણ કરવાની અભિલાષા, ઋજુતા, મૃદુતા, સન્તોષવૃત્તિ, સુવિચારણા,

२९

रोगादियोगे सति पारवश्य
कष्ट मनुष्य सहते समग्रम् ।
उद्देश आत्मोन्नतिसम्पदस्तु
स्वाधीनताया न तप करोति ! ॥

३०

वदन्ति सन्त, प्रतिपद्यत च
दावाग्निकल्पो भव एष भीम ।
विचित्ररूपास्ति च कर्मसृष्टि-
स्तद् भोगकीटीभवितु न युक्तम् ॥

३१

त्यागेन मुक्ति खलु भोगतो न
भोगाश्च रोगाश्च भजन्ति मैत्रीम् ।
भोभो भवच्चेद् विषयानुषक्ते-
र्भवे तदा को बत पर्यन्न् स्यात् ! ॥

३२

अन्त शरीर प्रचरन्ति कर्म-
प्रत्यर्थिनो शुञ्जन्नन्तशौया ।
अन्नं प्रवश्य यदि पोषणीया
नान्नं प्रवश्य यदि शापणीया ॥

૨૯

રોગાદિ હાલતમા માણસ પરવશપણે બધુ દુ ખ સહન કરે છે, પણ સ્વાધીન સ્થિતિમા આત્મકલ્યાણના ઉદ્દેશે તપ કરતો નથી !

૩૦

તત્ત્વજ્ઞો કહે છે અને આપણે અનુભવીએ છીએ કે આ સ સાર ભય કર દાવાનલ સમાન છે વળી કર્મસૃષ્ટિ વિચિત્ર પ્રકારની છે માટે ભોગકીટક બનવુ એ ડહાપણ નથી

૩૧

મુક્તિ ત્યાગથી છે, ભોગથી નથી. ભોગો અને રોગોની પરમ્પર મૈત્રી છે વિષયાનુષગથી જો મોક્ષ થતો હોય તો પછી કોઇનુ પણ ભવભ્રમણ નહિ રહે

૩૨

શરીરની (શરીરરૂપ કિલ્લાની) અન્દર અનન્ત બલથી ગર્જતા કર્મરૂપ શત્રુઓ પોતાનો અડ્ડો જમા!! બેઠા છે તેમને જો પોષવા હોય તો તે ' કિલ્લા 'ની અન્દર અન્ન પહોચાડવુ અને જો શોષી નાખવા હોય તો ન પહોચાડવુ

[લુબ્ધ વૃત્તિથી કરાતો ભોગ કર્મશત્રુઓને પહોચે છે અને એથી તેઓ પુષ્ટ થાય છે, અન્યથા નહિ]

३३

सम्पादितश्चेत् तपआदरेण
कष्टस्य सम्यक् सहनस्वभाव ।
बहुप्रसङ्गेषु हितावह स्याद्
रौद्रो न च स्यान्मरणक्षणेऽपि ॥

३४

भुक्ति सकृद् वा रसवर्जिता वे–
पद्भूनकुक्षिर्मितवस्तुभिर्वा ।
मिष्टाशनानामपि साम्यतो वा
प्रकीर्तिता सापि तप स्वरूपा ॥

३५

गर्वस्य दूरीकरण तपोऽस्ति
प्राप्त रहस्य तपसोऽत्र सर्वम् ।
धन्या रमन्तेऽत्र विवेकदीप–
प्रोद्भासितात्मोन्नतिहेतुभागा ॥

३६

कल्याणरूप परमोऽपवर्गो
भवाभिनन्दा द्विषते पुनस्तम् ।
अज्ञानसाम्राज्यमिद प्रचण्ड–
महो ! महादारुण एष मोह ! ॥

૩૩

તપશ્ચરણ દ્વારા જો કષ્ટસહનનો સ્વભાવ બરાબર કેળવાયો હોય તો ઘણા પ્રસગોમા તે હિતાવહ થાય અવસાનસમય પણ રૌદ્ર ન નિવડતા સમાધિયુક્ત સધાય

૩૪

એક વખત ભોજન કરવુ, નીરસ ભોજન કરવુ, પેટ કઇક ઉણુ રાખીને ઉઠવુ, પરિમિત વસ્તુઓથી સન્તોષ કરવો અથવા મિષ્ટ ભોજન પણ સમભાવથી લેવુ એ બધુ પણ તપ છે

૩૫

લોલુપતા દૂર કરવી એનુ નામ તપ એમા તપનુ તમામ રહસ્ય આવી જાય છે વિવેક-દીપના યોગે આત્મોન્નતિનો માર્ગ જેમને પ્રકાશ્યો છે તેઓ ધન્ય છે તેઓ તપસાધનમા રતિ અનુભવે છે

૩૬

અપવર્ગ (મોક્ષ) પરમ કલ્યાણરૂપ છે પરન્તુ ભવાભિનન્દીઓને એ અરુચિનો વિષય હોય છે અજ્ઞાનસામ્રાજ્ય કેટલુ ? મોહની ગતિ મહાભયકર છે

३७

संसारभोगे सुखमद्वितीयं
य मन्वते लुप्तविवेकनेत्रा ।
निःश्रेयसं तं समधिक्षिपन्तो
न्यास्पदं ज्ञानिदृशा पुरस्तात् ॥

३८

सुस्वादुभुक्तिर्मधुरं च पानं
मनोज्ञवस्त्राभरणादिधानम् ।
इतस्ततः पर्यटनं यथेष्टं
वयस्यगोष्ठी सुमुखीमुखं च ॥

३९

इत्यादिकं शर्म बहुप्रकारं
संसारवामे प्रकटप्रतीतिः ।
मुक्तौ क्व नामेति विषस्य लड्डून्
प्रसारयन्त्यज्ञगणे कुबोधाः ॥

(युग्मम्)

४०

संसारभोगेषु सुखं यदेव
प्रतीतिमायाति तदस्ति दुःखम् ।
कर्मोद्भवत्वात् क्षणभङ्गुरत्वाद्
दुःखान्वितत्वादमहत्त्वतश्च ॥

વિવેકરૂપ નેત્ર
સમારના ભોગોમા
એવાઓ મોક્ષને
જ્ઞાનીની દૃષ્ટિમા

સ્વાદિષ્ઠ
કારના પ્રલોભન,
અને રમણીનો

એવા
એવા મુખ
કુત્સિત મતિ

કહેવામા
નગર મોક્ષ
છે,

४१

समग्रकर्मावरणव्ययादनन्त-
प्रकाशयुक्तं सुखमद्वितीयम् ।
यत्र त्रिलोकीसुखमस्ति बिन्दु-
र्मुक्तौ क इच्छेन्नहि, को द्विषन् स्यात् ! ॥

४२

एतत्र मोक्षाप्रतिकूलवृत्ति-
स्वाद्युपायोऽभिहितः सुमुख्यः ।
यस्मिन् स्थितेऽन्येऽपि भवन्त्युपाया
यत्राऽस्थिते व्यर्थ उपायराशिः ॥

४३

इत्यत्र योगप्रथमाधिकारि-
प्रवर्त्तनं किञ्चिदिदं न्यगादि ।
यथावदस्मिन् पथि सञ्चरन्तः
सम्यग्दृशो 'ग्रन्थि'भिदा भवन्ति ॥

४४

विमला स्थितिरुच्यते दृशः
किल सम्यक्त्वपदार्थ आर्हते ।
अपवर्गपुरप्रवेशनं
नहि मुद्रामनवाप्नुयामिमाम् ॥

૪૧

સમગ્ર કર્મોનો વિનાશ થતા જે મુક્ત અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે તે અનન્ત પ્રકાશપૂર્ણ છે, અને તે અવસ્થાનો આત્માનન્દ અદ્વિતીય છે, કે જેની આગળ ત્રિલોકીનુ સુખ બિન્દુ માત્ર છે એવી મુક્તિને કોણ ન ઇચ્છે! એનો દ્વેષી તો કોણ જ હોય!

૪૨

આમ મોક્ષ તરફ પ્રતિકૂલ વૃત્તિ ન હોવી એ ' પૂર્વસેવા ' ના નામથી બતાવેલા યોગોપાયોની અન્દર મુખ્ય ઉપાય છે જેની ઉપસ્થિતિમા બીજા પણ ઉપાયો જો ન હોય તો પ્રાપ્ત થાય છે અને જેની અનુપસ્થિતિમા સઘળા પણ ઉપાયો વ્યર્થ જાય છે

૪૩

આ પ્રમાણે યોગમાર્ગના પ્રથમ અધિકારીની જીવનદશા સક્ષેપમા જોઇ આ માર્ગ પર રીતસર ચાલનાર આગળ વધીને 'ગ્રન્થિ'નો ભેદ કરી 'સમ્યગ્દર્શન' પ્રાપ્ત કરે છે

૪૪

દૃષ્ટિની વિમલ સ્થિતિ એને ' સમ્યકત્વ ' કહેવામા આવે છે 'સમ્યકત્વ'ની ' મુદ્રા ' પ્રાપ્ત થયા વગર મોક્ષ પ્રવેશનો માર્ગ નથી.

तृतीय–प्रकरणम् ।

अष्टाङ्गयोगः ।

१

मोक्ष स दु खाननुविद्धमेवाऽ
नन्त सुख शाश्वतमस्ति यत्र ।
सक्रमक्रमक्षयलक्षणोऽसौ
नह्यस्ति मुक्ति सति कर्मलेशे ॥

२

स्वर्गापवर्गौ भवतो विभिन्नौ
स्वर्गाद् यत स्यात् पतन न मोक्षात् ।
स्वर्गे सुखश्री पुनरिन्द्रियोत्था
ज्ञेया परब्रह्ममयी तु मोक्षे ॥

३

सक्रमकाक्रमभेदतो द्विधाऽऽत्माऽऽ
द्यस्तु ससारितया प्रसिद्ध ।
अक्रमको निर्वृत–मुक्त–सिद्ध–
ब्रह्मादिशब्दैरभिधीयते च ॥

४

मोक्षाप्तये योगमिह पुराणा
योगस्य पन्थानमदीदृशन्त ।
अष्टाङ्गभेद स पुन प्रसिद्ध
सन्दर्श्यते किञ्चन तत्स्वरूपम् ॥

१

જે સ્થિતિમા બિલ્કુલ દુઃખનો યોગ નથી અને અનન્ત શાશ્વત સુખ છે, તે મોક્ષ છે સર્વ કર્મોનો ક્ષય એ એનુ લક્ષણ છે કેમકે લેશમાત્ર પણ કર્મ રહ્યુ હોય ત્યા સુધી મુક્ત સ્થિતિ ન હોય

૨

સ્વર્ગ અને મોક્ષ એ બે જુદા છે કેમકે સ્વર્ગમાથી પતન નિશ્ચિત છે, જ્યારે મોક્ષ પ્રાપ્ત થયા પછી ત્યાથી પડવાનુ હોતુ જ નથી એ સિવાય, સ્વર્ગનુ સુખ ઇન્દ્રિયજનિત છે, જ્યારે મોક્ષનુ સુખ સ્વાભાવિક સચ્ચિદાનન્દમય છે

૩

આત્માના મુખ્ય બે ભેદો પડે છે સકર્મક અને અકર્મક સકર્મક આત્મા સંસારી છે અને અકર્મક આત્મા નિર્વૃત, મુક્ત, સિદ્ધ, બ્રહ્મ આદિ શબ્દોથી ઓળખાવવામા આવે છે

૪

મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાચીન યોગાચાર્યોએ આપણને યોગનો માર્ગ બતાવ્યો છે તે યોગના આઠ અગો પ્રસિદ્ધ છે તે આઠ અગોનુ સ્વરૂપ અહીં કઇક બતાવવામા આવે છે

५

यमनियमाऽऽसनप्राणा
 यामा प्रत्याहृतिश्च धारणया ।
सार्धं ध्यानसमाधी
 इत्यष्टाङ्गानि योगस्य ॥

६

तत्राहिंसासत्याऽ
 स्तेयब्रह्मापरिग्रहाश्च यमा ।
शौच तोषश्च तप
 स्वाध्याय प्रभुविचिन्तन नियमा ॥

७

एकान्ततोऽभिन्नतया शरीर-
 शरीरिणौ सम्भवतो न युक्तौ ।
परो भव कस्य हि जायतीतु
 नाश शरीरस्य शरीरिनाशात् ? ॥

८

नाप्येवमेकान्तपृथक्त्वमङ्गा-
 ङ्गिनोर्विचाराध्वनि सञ्चरिष्णु ।
एव हि हिंसा नहि सम्भविनी
 हते शरीरेऽपि शरीरभाज ॥

૫

યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ યોગના આઠ અ ગો છે

૬

તેમા અહિસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ યમો છે શૌચ, સન્તોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઇશ્વરપ્રણિધાન એ નિયમો છે

૭

શરીર અને તદન્તર્વર્તી આત્મા એ બન્નેને એકાન્ત અભિન્ન માનવામા આવે તો તે યુક્ત નથી કેમકે શરીરનો નાશ થતા શરીરધારી (આત્મા) નો પણ નાશ થવાથી પરલોક કોને ઘટશે ?

૮

એજ પ્રમાણે, શરીર અને તદન્તર્વર્તી આત્માનો એકાન્ત ભેદ માનવો પણ યુક્તિસગત નથી કેમકે એમ માનીએ તો શરીરને ઇજા પહોચાડતા આત્માને વેદના ન થવી જોઇએ અને અતએવ હિસકને હિસા કેમ ઘટશે ?

९

मेधाविनस्तत् प्रतियन्ति देहाद्
विभिन्नमप्यङ्गभृत कथञ्चित् ।
संयोगतोऽभिन्नमतोऽङ्गघाते
भवद् व्यथा ता च वदन्ति हिंसाम् ॥

१०

आ कीटकादा च सुराधिराजात्
सर्वत्र जीवेषु सुखासुखस्य ।
प्रियाप्रियत्व परिचिन्त्य सुज्ञो
न क्वापि हिंसाचरण विदध्यात ॥

११

शरीरिणा वल्लभवल्लभं च
प्राणा स्वकीया इदमर्थमेव ।
साम्राज्यमप्याशु जनास्त्यजन्ति
तत् किंविध दानमऽ वधाय ! ॥

१२

अन्यस्य चेत कमलस्य खेद-
हिमोदकेन ग्लपनऽपि धीरा ।
हिंसावकाश समुदीरयन्ति
कथीकृतो किं पुनरङ्गभाजाम् ॥

૯

માટે તત્ત્વવેત્તાઓ, શરીર અને તદન્તર્વર્તી આત્મા વસ્તુત બિલકુલ ભિન્ન તત્ત્વો છતા એ બન્નેના વિશિષ્ટ સ યોગને લીધે એમને કથ ચિત્ અભિન્ન પણ માને છે આમ માનીએ તો જ શરીર પર આઘાત થતા આત્મામા વેદના થવાનુ ઘટી શકે અને તેને ‘ હિ સા ’ તરીકે ઘટાવી શકાય

૧૦

કીડાથી માડી ઇન્દ્ર પર્યન્ત તમામ જીવોને સુખ પ્રિય છે અને દુ ખ અપ્રિય છે આમ સમજનાર ક્યાય પણ હિ સાનુ આચરણ ન કરે

૧૧

પ્રાણીઓને વલ્લભમા વલ્લભ પોતાના પ્રાણ છે એને માટે મનુષ્યો રાજ્યને પણ ત્યાગી દે છે તો પછી કયુ એવુ દાન હિ સાની શુદ્ધિ કરવામા સમર્થ થઇ શકે !

૧૨

તત્ત્વજ્ઞો બીજાના ચિત્તરૂપ કમલને ખેદરૂપ હિમ વડે ગ્લાનિ પહોચાડવામા પણ હિ સા બતાવે છે તો પછી પ્રાણીને નામાવશેષ કરી દેવામા શુ કહેવુ !

१३

न पापहेतु सुकृताय पापो-
च्छेदाय वा प्राणिवध कदापि ।
किं जायते जीवितनाशहेतु-
हालाहल जीवितसम्पदायै ! ॥

१४

दूयामहे कण्टकमात्रभेदाद्
दु खी कियान् स्यान्ननु हिंस्यमान ।
परोपकार खलु विश्वधर्म
परापकारे हनन कुत स्यात् ! ॥

१५

हिंसा परस्याशुभचिन्तनेऽपि
परापकारे पुनरुच्यते किम् ! ।
विश्वाङ्गिमैत्रीरतिलक्षणा योऽ
जानान्हिंसा स हि धर्म तत्त्वम् ॥

१६

धर्मस्त्वहिंसामवलम्बमानो
हिंसान आविर्भविता कथ स ! ।
नह्यम्बुत सम्भवन्ति पाथो-
रुहाणि वह्नेरनल लभन्ते ॥

१३

પ્રાણિવધ પાપનો હેતુ હોઇ પુણ્યને માટે કે પાપના નાશ માટે કદી થઇ શકે જ નહિ હલાહલ (વિષ) જે જીવિતનો નાશ કરનાર છે તે જીવિતના લાભ માટે કેમ બની શકે !

૧૪

એક કાટો માત્ર પગમા લાગવાથી આપણે પીડાઇએ છીએ, તો વધ કરાતા પ્રાણીના દુ ખની શી કલ્પના કરવી ! પરોપકાર વિશ્વધર્મ છે તે હિસામા હોય ? હિસા તો પરાપકારની પરાકાષ્ઠા !

૧૫

બીજાનુ બુરૂ ચિતવવામા પણ હિસા છે, તો બુરૂ કરવામા તો શુ પૂછવુ ? અહિસાનુ વાસ્તવિક તત્ત્વ વિશ્વભરના પ્રાણીઓ સાથે મૈત્રીભાવ અનુભવવામા છે અહિસાનુ આ લક્ષણ જે સમજ્યો છે તે જ તત્ત્વને સમજ્યો છે, તે જ ખરો તત્ત્વવેત્તા છે

૧૬

ધર્મનુ સાધન અહિસાના અવલમ્બન પર છે પછી તે હિસાથી કેમ થાય ! જલજાત કમળ અગ્નિમાથી કેમ પેદા થઇ શકે

१७

परस्य दुःखीकरणं कषाय-
निकारयोगेन वदन्ति हिंसाम् ।
परोपकारोज्ज्वलसुप्रवृत्तौ
भवन्न हिंसा जननं व्यथायाः ॥

१८

असावधानस्थितिरप्यहिंसा-
धमाय हिंसात्मकदूषणाय ।
सर्वेषु कार्येषु धृतोपयोगः
श्रेयोऽभिलाषी यतनापरः स्यात् ॥

१९

सर्वप्रकारैर्महतीमहिंसां
सामर्थ्यहीनश्चरितुं गृहस्थः ।
निरागसां स्थूलशरीरभाजां
सङ्कल्पतः संविजहातु हिंसाम् ॥

२०

इदं परं तत्त्वमिदं परा श्री-
रिदं परं भाग्यमिदं महत्त्वम् ।
अशेषविश्वेश्वरनम्रमौलि-
नमस्कृतं सत्यमहाव्रतं यत् ॥

૧૭

ક્રોધ, લોભ આદિ વિકારને વશ થઇ બીજાને દુખ અપાય ત્યા હિંસાનો દોષ છે, પરન્તુ શુભાશયસમ્પાદિત પરોપકારમયી સત્પ્રવૃત્તિ (જેવી કે ' ઓપરેશન ' અને એવી બીજી) આચરતા દુખ પહોચાડાય ત્યા હિંસાનો દોષ લાગુ પડતો નથી

૧૮

અહિંસા પ્રત્યે સાવધાની ન રાખવી, ઉપયોગ ન રાખવો એ પણ હિંસા છે કલ્યાણનો અભિલાષી દરેક કાયમા ઉપયોગ રાખી યતના (જયણા)-પરાયણ રહે

૧૯

સમ્પૂર્ણ અહિંસાનુ મહાવ્રત પાળવામા અસમર્થ ગૃહસ્થ નિરપરાધી ત્રસ (સ્થૂલ) પ્રાણીઓની ઇરાદાપૂર્વક હિંસા ન કરે આટલુ અહિંસા વ્રત આરાધવાની તો તેની ફરજ છે

૨૦

સકલ વિશ્વના અધીશ્વરોના નમ્ર મસ્તકોથી વન્દિત સત્ય મહાવ્રત એ પરમ જ્યોત છે, એ મહતી વિભૂતિ છે, એ શ્રેષ્ઠ સૌભાગ્ય છે અને એ ઉત્કૃષ્ટ મહત્ત્વ છે

२१

मृषोद्यत यन् फलमाकलय्य
फलस्य तस्यानुपनागमश्च ।
अत्यन्तार कौतुकलक्षणीय
युक्ता हि कार्येषु तुल्यासमा धी ॥

२२

धनार्जन न्यायपथन सम्यग
उद्योगतोऽशास्यतया च आह ।।
आरम्भनो धीरतया तु सह्या
आपद्यमाना प्रतिकूलयोगा ॥

२३

शाम्यन्ति सर्वाण्यपि दूषणानि
यथार्थवाद प्रविजृम्भमाण ।
मृगेश्वरे क्रीडति वारणाना
सम्भावनीयो हि कुत प्रचार ॥

२४

प्रयातु लक्ष्मी स्वजना अराती--
भवन्त्वकीर्ति प्रसरीसरीतु ।
सद्योऽथवा मृत्युरुपस्थितोऽस्तु
नासन्यमार्ग तु भजेत वीर ॥

२१

જે ફલની આશા સાથી મૃષા બોલવામા આવે છે તે ફલ અને તે મૃષાવાદજનિત અપરાધમા કેટલુ અન્તર છે તે વિચારવુ જોઇએ લાભાલાભનો તુલાસમાન બુદ્ધિથી તોલ કરવો યોગ્ય ગણાય

૨૨

ન્યાયના માર્ગે રીતસર ઉદ્યોગ કરવાથી દ્રવ્યોપાર્જન શુ શકય નથી ? બેશક, શરૂઆતમા આવી પડતી મુશ્કેલીઓ ધીરજથી સહન કરવી પડશે

૨૩

સત્યવાદ ખિલ્યો હોય ત્યા બધા દોષો શાન્ત પડી જાય છે સિંહ જ્યા ક્રીડા કરતો હોય ત્યા ગજવિહારની સમ્ભાવના શી !

૨૪

લક્ષ્મી ચાલી જાય, સ્વજનો શત્રુ બને, અપકીર્ત્તિ પથરાય અથવા તો તુરત મૃત્યુ ઉપસ્થિત થાય તો પણ ધર્મવીર અસત્ય કે અનીતિનો માર્ગ ગ્રહણ ન કરે

२५

यत परिक्लेशमुपैति जन्तु-
भवेत सत्यामपि ता न वाचम् ।
पृष्टोऽपि जल्पेत्र क्वापि मर्मा-
वित् कर्कशा वैरनिबन्धन च ॥

२६

पुनन्ति ते स्वीयपदारविन्दै
पृथ्वीतलं सुन्दरभागधेया ।
येषा मनोवाक्करणालयेषु
मृषा विष नो लभते प्रवेशम् ॥

२७

प्लुष्टोऽप्यहो ! प्रज्वलिताग्निना द्रु
सान्द्रीभवत्, दुर्वचसा न लोक ।
वाक् सूनृता य तनुते प्रमोद
न चन्दन त न च रत्नमाला ॥

२८

विनश्वरी श्रीश्चपलाश्च भोगा
स्वार्थैकबद्धा स्वजना समग्रा ।
अत किमर्थं क्षणभङ्गुरेऽस्मिन्
विश्वे मृषावाद उपासनीय ? ॥

૨૫

જે વાણીથી પ્રાણીને પરિતાપ પહોચે તે સત્ય પણ વાણી ન બોલવી જોઇએ પૂછવા છતા કોઇના મર્મને વીંધી નાખનારૂ, કર્કશ અને વૈરોત્પાદક વચન ન બોલવુ જોઇએ

૨૬

તે સુન્દર ભાગ્યશાલીઓ પોતાના ચરણકમલોથી પૃથ્વીતલને પવિત્ર કરે છે, કે જેમના મન-વચન-કાયમા મૃષાવાદનુ વિષ પ્રવેશવા પામતુ નથી

૨૭

જ્વલન્ત અગ્નિ વડે બળેલુ વૃક્ષ પાછુ ફરી પુષ્પ ફલાદિથી સઘન બની જાય છે, પણ દુષ્ટ વચનનો ઘા હૃદયમા જે પડે છે તે રૂઝાતો નથી સૂનૃત (પ્રિય સત્ય) વાણી જે પ્રમોદ આપે છે તે ચન્દન કે રત્નમાળા આપી શકતા નથી

૨૮

લક્ષ્મી વિનશ્વર છે, ભોગો ચપળ છે અને સ્વજનો બધા પોતાના સ્વાર્થસાધનમા મશગૂલ છે પછી આ ક્ષણભંગુર જગતમા મૃષાવાદનુ ઉપાસન શા માટે ?

२९

अप्रत्यय सवितनोति लोक
दुर्वासनाना ददत निवासम् ।
लोषान् प्रसूते महत क्रमण
धर्मप्रियस्तन्न वन्त्यमत्यम् ॥

३०

व्रतानि शेषाणि वदन्त्यहिंसा-
सरोवर पालिममानि धीरा ।
सत्यस्य भङ्गे सति पालिभङ्गाद
अनर्गल तत् खलु विप्लवेत ॥

३१

स्वमन्यदीय हरताऽधमन
दत्त स्वधर्मोपवन प्रदाह ।
हृत धन स्वास्थ्यसुख न सूत
तस्मात् परिभ्रष्टमिनस्तताऽपि ॥

३२

परिव्रता-दुर्भगता-शरार-
च्छन्नाग्नि स्नयफल विलाय ।
कदापि कुर्वीत न तत्प्रवृत्ति
युक्ता ग्रहीतु न तृणोऽप्यपृष्टा ॥

२९

અસત્ય લોકોમા અવિશ્વાસ ફેલાવે છે, અસત્ય બુરી વાસનાઓને અવકાશ આપે છે અને અસત્ય ક્રમે ક્રમે મ્હોટા દોષોને જન્માવે છે ધર્મપ્રિય મનુષ્ય અસત્ય કેમ બોલે ?

૩૦

શાસ્ત્રકારો શેષ વ્રતોને અહિંસારૂપ સરોવરની પાળ સમાન બતાવે છે સત્યનો ભગ થતા 'પાળ' ભાગવાથી અહિંસારૂપ જળ અનર્ગળ વહી નિકળે છે

૩૧

બીજાના ધનનુ હરણ કરતો અધમ માણસ પોતાના ધર્મરૂપ બગીચામા આગ લગાડે છે બીજી બાજુ ચોરેલ ધનથી સુખ ને આરામ મળતા નથી એટલે સ્તેય વૃત્તિનો માણસ ઉભયભ્રષ્ટ થાય છે

૩૨

સ્તેયવૃત્તિના ફળ દારિદ્રય, દૌભાગ્ય અને અગચ્છેદ વગેરે સમજી શકાય છે એ પ્રકારનુ વર્ત્તન આચરણીય નથી પૂછ્યા વગર બીજાની તૃણ સરખી ચીજ પણ ન લઈએ

३३

अद्यापि नो दृष्टमिदं श्रुतं वा
यत् स्तेयमालम्बितवान् मनुष्य ।
अभूत् समर्थो द्रविणं निचित्य
भोगाय निःशङ्कतया सुखस्य ॥

३४

यश्चौर्यपापद्रुमविष्ठितोऽस्ति
स्वास्थ्यं परं हारितवान् न, किन्तु ।
धृतिं च धैर्यं च मतिं च सम्यक्
जन्मान्तरं चापि स हीनभाग्य ॥

३५

यो मार्यतेऽसौ क्षणमेक एव
प्राप्नोति दुःखं द्रविणं हृतं तु ।
सपुत्रपौत्रान्निरुपैति याव-
ज्जीवं विचिन्त्येति जहातु चौर्यम् ॥

३६

न्यायप्रवृत्तिं खलु नीचकाय-
मस्तेयवृत्तिं पुरुषार्थमार्ग ।
विशुद्धहस्तस्य च साधुमार्ग
शाम्यन्त्यनर्थाश्च परत्र नाकम् ॥

૩૩

આજ લગી એ નથી જોયુ કે નથી સાભળ્યુ કે સ્તેયવૃત્તિના અવલમ્બન પર મનુષ્ય દ્રવ્યસચય કરી નિ શક સુખોપભોગ કરવામા સમર્થ થયો હોય

૩૪

જે ચોરીરૂપ પાપના વૃક્ષ પર ચઢી બેઠો છે તેણે માત્ર પોતાનુ સ્વાસ્થ્યજ ગુમાવ્યુ છે એમ નથી, પણ તે દુર્ભાગી સ્થિરતા, ધીરતા, વિવેક અને સદ્ગતિને પણ હાર્ગી બેઠો છે

૩૫

જે પ્રાણીને મારવામા આવે છે તે પ્રાણી એકલોજ અને ક્ષણ માત્રજ દુ ખ ભોગવે છે, પણ જેનુ ધન લૂટી લેવામા આવે છે તે પોતાના બાલબચ્ચા અને સ્ત્રી વગેરે પરિવારયુક્ત જિન્દગીભર દુ ખ ભોગવે છે એમ સમજી ચોરીનો રસ્તો મૂકી દેવો

૩૬

ચોરીનો ધધો નીચ કામ છે અને પ્રામાણિક વ્યવસાય એ પુરુષાર્થનો માર્ગ છે જેના હાથ ચોખ્ખા છે તેની દુનિયામા ઇજ્જત છે, જગત્ તેનુ સારૂ બોલે છે અને તેના અનર્થો ટળી જાય છે તેમજ તેનો પરલોક સુધરે છે

३७

यस्मिन् प्रदीप्ते शलभन्ति दोषा
यस्मिन् सुधाशौ परितापशान्तिः ।
यस्मिन् समुद्रे गुणरत्नभूति-
स्तद् ब्रह्म का न स्पृहयेत् मनस्वी ॥

३८

यस्मिन् दिनेशे परितप्यमान
उपद्रवध्वान्तमुपैति नाशम् ।
इष्टार्थसम्पादनकल्पवृक्ष
तस्मिन् व्रते ब्रह्मणि जाग्रतः स्यात् ॥

३९

सिंहासनं चोपविशन् सुरेन्द्र
प्रवन्दते यान् शुचिभक्तिनम्र ।
ते ब्रह्मचर्यव्रतबद्धचित्ता
मनस्विनो मन्मथभुवा जयन्ति ॥

४०

फलन्ति मन्त्रा वहन्त च कीर्ति-
र्न्यासत सन्निधिमप्यमर्त्या ।
यस्मिन् सति प्रस्फुरितप्रभाव
तद् ब्रह्मचर्यं सुविचारगम्यम् ॥

૩૭

જે બ્રહ્મચર્યરૂપ દીપકમા બધા દોષો પત ગીયાનુ અનુકરણ કરે છે, જે બ્રહ્મચર્યરૂપ સુધાકરથી સર્વ સન્તાપનુ શમન થાય છે અને જે બ્રહ્મચર્યરૂપ સમુદ્રમા અનેક ગુણ–રત્નોની નિષ્પત્તિ થાય છે તે બ્રહ્મચર્યને કોણ સહૃદય ન ચાહે.

૩૮

બ્રહ્મચર્ય એ સૂર્ય છે એ તપતા ઉપદ્રવરૂપ સર્વ અન્ધકાર નાશ પામે છે બ્રહ્મચર્ય અભીષ્ટ અર્થોના સમ્પાદન માટે કલ્પવૃક્ષ છે એ વ્રતનુ રક્ષણ કરવામા જાગૃત રહીએ

૩૯

જેઓને સ્વર્ગપુરીનો સમ્રાટ્ ઇન્દ્ર પોતાના સિંહાસન પર બેસવા જતા શુદ્ધ ભક્તિનમ્ર થઇ વન્દન કરે છે તે બ્રહ્મચર્યનિષ્ઠ મનસ્વીઓ મનુષ્યલોકમા જયવન્ત છે

૪૦

જેના મહાન પ્રભાવે મન્ત્રો ફલે છે, કીર્તિ વધે છે અને દેવો સમીપે ઉપસ્થિત થાય છે તે બ્રહ્મચર્ય વિચારશુદ્ધિ પર અવલમ્બિત છે

४१

अस्ना प्रभूत मलमपयन्त
रक्तप्रवाह प्रविकासयन्तम् ।
मुखे प्रतापारुणता दधान
न क सुधीर्ब्रह्मयम सुरक्षेत् ॥

४२

न त शारत्पर्वहिमांशुभास
प्रल्हादमुत्पादयितु क्षमेरन् ।
न त रस दिव्यफलानि चापि
इद रस ब्रह्म यमातनोति ॥

४३

यत् प्राणभूत चरितस्य, हेतु
पर परब्रह्मणि यच्च, यस्मात् ।
नियाति मेधा तन्निरीव शैलात्
तत् पालयत् ब्रह्म न पूज्यते कै ॥

४४

स्व प्रतिष्ठा च परत्र च स्व-
र्यस्मान्नो ब्रह्म विहाय मार्गम् ।
आपातमात्रे रमणीयमन्त
किम्पाकवद् दारुणमाश्रयेत्न ॥

૪૧

હડ્ડીઓમા જબરદસ્ત શક્તિ રેડનાર, લોહીને ખુબ વિકસિત બનાવનાર અને મુખાકૃતિ પર પ્રતાપની લાલિમા ભરી દેનાર એવુ બ્રહ્મચર્ય કોણ ડાહ્યો માણસ ન સાચવે

૪૨

શરદ્ ઋતુના ચન્દ્રની જ્યોત્સ્ના તે આલ્હાદ આપવામા અસમર્થ છે અને દિવ્ય ફળો તે રસ આપવામા અશક્ત છે કે જે આલ્હાદ ને જે રસ બ્રહ્મચર્યવિકસિત જીવનમાથી મળી શકે છે.

૪૩

જે, ચારિત્રનો પ્રાણ છે, જે, પરબ્રહ્મની સાધનવિધિમા મુખ્ય ભાગ ભજવે છે અને જેમાથી સદસદ્વિવેક-શાલિની પ્રજ્ઞા, પર્વતમાથી નદીની જેમ નિકળે છે તે બ્રહ્મચર્યનુ સમ્પૂર્ણ પાલન કરનાર કોનાથી ન પૂજાય

૪૪

અહીં પ્રતિષ્ઠા અને પરલોકમા મહાન્ ગતિ જેનાથી પ્રાપ્ત થાય છે તે બ્રહ્મચર્ય મૂકી ‘ કિમ્પાક ’ ફલની જેમ આપાતરમણીય અને પરિણામે દારુણ એવુ આચરણ ન કરીએ

४५

देह तपस्येव न तापहतु-
हेतुर्न वा भक्तिरिव श्रमस्य ।
न वित्तकालव्ययसव्यपक्षि
ब्रह्मामृत जीवनमूर्ध्वनत् ॥

४६

नहि क्षमन्ते गृहमेधिनस्तु
य सर्वथा ब्रह्ममहाव्रताय ।
ते देशतो ब्रह्म समाचरेयु
स्वदारतुष्टा परदारवर्गा ॥

४७

स्त्रिय स्वसार जननी सुता वा
स्वा कामदृष्ट्या समवेक्षमाणे ।
स्वचित्तकोपज्वलन विचिन्त्य
परस्य नार्या कुदृश क्षिपन्न ॥

४८

दूरे परस्त्रीगमन स्वपत्नी-
योगोऽपि नामत्तनया निषेय ।
पत्युश्च पत्न्याश्च सुशीलताया
सुखात्रमो ह्मपतिनीरनस्य ॥

४५

બ્રહ્મચર્ય નથી તપસ્યાની જેમ શરીરમા તાપજનક અને નથી ભક્તિની જેમ શ્રમોત્પાદક એમા નથી કોડીનો ખર્ચ કે નથી એમા વખતનો ભોગ આપવાનો એ અમૃત છે, એ જીવન છે અને એ ઉપર ઉઠાવનારી મહાન્ શક્તિ છે

૪૬

જે ગૃહસ્થો બ્રહ્મચર્યનુ સર્વથા પાલન કરવામા અશક્ત છે તેઓ સ્વદારતુષ્ટ અને પરદારવર્જી રહી મર્યાદિત બ્રહ્મચર્ય પાળે

૪૭

પોતાની સ્ત્રી, બ્હેન, માતા અને પુત્રી તરફ કામ-દૃષ્ટિથી જોનાર માણસ પર પોતાના ચિત્તમા કોપની આગ ભડકે છે એ પર ધ્યાન આપી પરદાર પર બુરી દૃષ્ટિ કરવી નહિ

૪૮

પરસ્ત્રીગમન તો દૂર રહ્યુ, પોતાની પત્ની સાથે પણ આસક્તિ ન જોઇએ પતિ ને પત્ની બન્નેના સુશીલ ચરિત્ર પર જ દમ્પતિ-જીવનનુ સુખાશ્રમ અવલમ્બિત છે

४९

शुक्र शरीरस्य समस्ति राजा
हते पुना राज्ञि पुरस्य हानि ।
रक्षन् तत कामशरव्य एन
मभ्यासतोऽहर्भृत निधाय ॥

५०

सर्वस्वनाश प्रबल च वैर
नन्धश्च देहान्तभयाकुलत्वम् ।
परत्र घोरस्थलमङ्गमश्चाऽ-
न्यस्त्रीप्रसङ्गस्य फलान्यमूनि ॥

५१

शिरीषपुष्पाधिकमार्दवाङ्गी
समुच्छलत्सुन्दरकान्तिपूराम् ।
समुच्छ्वसत्पङ्कजगन्धि-पर्वे
शरत्सुधाधाममनोहराऽऽस्याम् ॥

५२

एवंविधां प्रौढकलाकलापा-
मपि स्वनर यापितमन्यनीयाम् ।
साधारणस्त्रामपि कालकूट-
वल्ली परिज्ञाय विवेकशाली ॥
(युग्मम्)

૪૯

શુક્ર શરીરનો રાજા છે રાજા હણાતા પુર (શરીર યા શહેર)ની હાનિ જ થાય માટે એ રાજાને બ્રહ્મચર્ય રૂપ બખ્તર પહેરાવી કામના બાણોથી બચાવવો જોઇએ

૫૦

સર્વસ્વનો નાશ, ભયંકર વૈર, બેડીબન્ધન તથા દેહાન્તભયની ઉપસ્થિતિ અને પરલોકમા ઘોર દુર્ગતિ એ પરસ્ત્રીગમનના ફળ છે

૫૧

જેણીનુ શરીર શિરીષ પુષ્પથી (સરસડાના ફૂલથી) પણ અધિક કોમળ છે, જેણીના શરીરમા સુન્દર કાન્તિનુ પૂર ઉમડી રહ્યુ છે, જેણીના મુખમા વિકસિત કમલની સુગન્ધ ભરી છે અને એ વદનમંડલ શારદ પૂર્ણિમાના ચન્દ્ર સમાન મનોહર છે—

૫૨

પરનારી અથવા ગણિકા આવી સુન્દર અને મહાન્ કલાકુશલ હોય તો પણ તેણીના મોહમા ન પડીએ વિષની વેલડી સમજી તેના સંગથી દૂર રહીએ

९३

मनःप्रवृत्तिर्विषमे प्रवृत्ति-
र्देहप्रवृत्तिश्च मिथो निरुद्धा ।
यासां न साधारणयोषितस्ता
निषेविताः स्युः सुखसम्पदायै ॥

९४

वेश्यानुषक्तः परिगर्हणीय-
सङ्गप्रसङ्गेन निकृष्टयोगात् ।
तथाविधं भ्रश्यति यत्र मूढो
गुरूंश्च बन्धूंश्च न सत्करोति ॥

९५

द्रव्येच्छया कुष्ठिनमप्यमर्त्यो-
पमं परिश्लिष्यद्यशक्षत या ।
स्नेहाञ्चितां तां जननीममन्य-
स्नेहं न गच्छेद् गणिका कदापि ॥

९६

देहस्य हानिर्द्रविणस्य हानि-
र्विवेकहानिर्यशसश्च हानिः ।
एवं महाहानिपदं विचार्य
दौर्जन्यभूमिं न भजेत वेश्याम् ॥

૫૩

વેશ્યાઓ માયાવિની હોય છે એવી કે જેણીના મનમા કઇ, વચનમા કઇ અને વર્તનમા કઇ હોય છે એનો સગ સુખને માટે ન હોય

૫૪

વેશ્યાસગી માણસ અસત્સગમા નિરત બની વિવેકયોગથી એનો ભ્રષ્ટ થાય છે કે તે મૂઢ ગુરુઓને નથી માનતો અને બન્ધુવર્ગને નથી માનતો ઇશ્વરને તો માને જ શેનો ?

૫૫

જે, દ્રવ્યની લાલસાએ કોઢીઆને પણ સ્નેહભરી દૃષ્ટિથી દેવકુમારના જેવો જુએ, એવી નિ સ્નેહ છતા બહારનો ખોટો સ્નેહ દેખાડતી ગણિકાનો સગ ન કરીએ

૫૬

શરીરની હાનિ, ધનની હાનિ, વિવેકની હાનિ અને આબરૂની હાનિ આમ ગણિકાનગ મહાહાનિઓનુ સ્થાન છે ઉપરાત એ દુરાચારનો, દુર્જનતાનો અખાડો છે આમ સમજી એથી છેટા રહીએ

५७

रूप यदेव प्रविलोक्य माद्येद्
आभ्यन्तर तस्य यदि स्वरूपम् ।
विचिन्तयेत् तत्त्वदृशा, न तर्हि
मन स्मरान्दोलितमानस स्यात् ॥

५८

परागङ्गनासङ्गमपातकाग्नौ
सर्व गुणा आहुतिमाप्नुवन्ति ।
अत पर किञ्चन नास्ति मौर्ख्य-
मत पर नाप्यधमं चरित्रम् ॥

५९

पुस प्रतीद प्रतिपाद्यते स्म
यद् ब्रह्मचर्यं वनिताजनोऽपि ।
तात्पर्यतस्तत् क्षमते ग्रहीतु
निजस्थितिं चेतसि लक्षयित्वा ॥

६०

दारारलाभ पुनरन्यलाभ
कलस्य लाभ गुणराशिलाभम ।
विचिन्त्य चित्त च दृढ निधाय
न शीलमार्गात् विचलेत् कदापि ॥

૫૭

જે રૂપ જોઇ માણસ મત્ત થાય છે તેના આન્તરિક સ્વરૂપનો જો તે તત્ત્વદષ્ટિથી વિચાર કરે તો તેનુ ચિત્ત કામના આન્દોલનોથી ન ઘેરાય

૫૮

પરાગનાસગમજનિત પાપાગ્નિમા બધા ગુણો હોમાઇ જાય છે આથી વધીને બીજી મૂર્ખતા નથી આથી વધીને બીજુ અધમ ચરિત્ર નથી

૫૯

જે આ બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ પુરુષો પ્રત્યે કર્યો, તે ઉપદેશ સ્રીવર્ગને પણ તેની સ્થિતિ પ્રમાણે લાગુ પડે છે સ્રીવર્ગ પણ પોતાની સ્થિતિને લક્ષમા લઇ તે ગ્રહણ કરે

૬૦

શરીરલાભ અને આત્મલાભનો વિચાર કરી, શક્તિ, બળ, આરોગ્ય તેમજ ગુણરાશિના લાભનો ખ્યાલ કરી, તેમજ લૌકિક અને પારલૌકિક લાભો પર ધ્યાન આપી પોતાનુ મન એવુ મજબૂત બનાવવુ જોઇએ કે શીલના માર્ગથી વિચલિત ન થાય

६१

परिग्रहान्मूर्च्छति मूर्च्छनाच्च
कर्मप्रबन्धा इति सम्प्रवीक्ष्य ।
परिग्रहं सर्वमपि त्यजन्ति
द्रव्यान्निरूप मुनयो विरक्ता ॥

६२

गृहस्थवृत्तिर्मुनिना च भिन्ना
परिग्रही तत्र मुनिर्गृहीव ।
परिग्रहाम्भस्तवनो मुनिश्च
भवन्न कस्माद् गृहिणो मुनित्वम् ! ॥

६३

परिग्रहोऽगारवतो न निन्द्यो
निन्द्य पुनस्त्यागपथश्रितस्य ।
द्रव्योपभोगे मन्नप्रसक्ते-
रपि प्रचारस्य न दुर्वचत्वम् ॥

६४

द्रव्यग्रहं लाभदशापि मूर्छा-
क्षति विनाऽन्यत्र वदन्ति सन्त ।
संसारदुःखाननिरोधहेतु
मुनिश्चितं साध्यपरिग्रहत्वम् ॥

६१

પરિગ્રહથી માણસ મૂર્ચ્છિત થાય છે અને મૂર્ચ્છાથી કર્મબન્ધનમા પડે છે એમ સમજી વિવેકશાલી જન નિસગ મુનિ બનતા દ્રવ્યાદિરૂપ સર્વ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરે છે

૬૨

ગૃહસ્થજીવન અને મુનિજીવન એ બન્ને ભિન્ન અવસ્થાઓ છે માટે જેમ ગૃહસ્થ મુનિ ન કહેવાય, તેમ પરિગ્રહધારી હોય તે મુનિ ન કહેવાય પરિગ્રહધારીને મુનિ માનીએ તો ગૃહસ્થ પણ મુનિ કેમ નહિ કહેવાય ?

૬૩

ગૃહસ્થને પરિગ્રહ નિન્દનીય નથી, પણ જે ત્યાગના માર્ગે ચઢેલ હોય તેને જરૂર નિન્દનીય છે દ્રવ્યના ઉપભોગમા કામવાસનાનો પ્રચાર પણ બહુ સમ્ભવિત છે

૬૪

કદાચિત્ લાભની સમ્ભાવનાથી ધન રખાય, છતા તેનુ પરિણામ તો મૂલક્ષતિ સિવાય બીજુ આવતુ નથી એમ સન્તોનો મત છે સસાર-માયાની બુરી હવાથી અસ્પૃષ્ટ રહેવા સારુ અપરિગ્રહ જીવન એ નિસન્દેહ બહુ સારૂ જીવન છે અને એ જ સાધુજીવન છે

६५

गृहस्थवर्गस्त्वपरिग्रहत्व-
मभ्यासितुं न प्रभविष्णुरस्ति।
अतः स कुर्वीत परिग्रहस्य
प्रमाणमाशाप्रसरावरोधि॥

६६

परिग्रहस्यानवधौ प्रचारे
तृष्णा प्रचारं लभते नितान्तम्।
ततो जनः पोत इवाम्बुराशौ
भवे निमज्जेदिति वेत्तिनव्यम्॥

६७

परिग्रहाऽऽसक्तिवशीभवन्त
मुष्णन्ति चौरा विषयाभिधानाः।
दहत्यनङ्गो दहनः स्वपाय-
व्याधा निरुन्धन्ति पुनः समन्तात्॥

६८

पापस्य वल्लीमसुखस्य खानिं
दोषावलीमातरमाहुराशाम्।
आशोभयस्तत्र चरन्ति वर्गाद्
न सत्र धाम शशिनो स्तश्च॥

६५

ગૃહસ્થાવસ્થામા રહેવુ અને સમ્પૂર્ણ અપરિગ્રહ સ્થિતિ ભોગવવી એ ન બની શકે તેવી બાબત છે માટે ગૃહસ્થ રીતસર પરિગ્રહનુ પરિમાણ કરે પરિમાણ-વ્રતથી પણ ગૃહસ્થ તૃષ્ણાના વેગને પોતાના કાબૂમા લેવા સમર્થ થઇ શકે છે

૬૬

પરિગ્રહપ્રવાહની અમર્યાદિત સ્થિતિમા તૃષ્ણાનો વેગ બહુ જોરથી વધે છે અને એથી માણસ, સમુદ્રમા નૌકા ડૂબી જાય, તેમ સસારમા ડૂબી જાય છે

૬૭

પરિગ્રહના વ્યામગને વશ થયેલ પ્રાણીની એ દશા થાય છે કે વિષયરૂપ ચોરો તેને લૂટે છે, કામરૂપ અગ્નિ તેને બાળે છે અને કષાયરૂપ શિકારીઓ તેને ચારે બાજુથી ઘેરી લે છે

૬૮

આશા પાપની વેલડી છે, દુખની ખાણ છે અને દોષપરમ્પરાની જનની છે જ્યા ચન્દ્ર અને સૂર્યના કિરણો નથી જઇ શકતા ત્યા પણ આશાની ઊર્મિઓ પહોચે છે

६९

आक्रान्तविश्वत्रितयोऽपि लोभ-
महार्णवस्तै प्रमगन् निरुद्ध ।
यमोऽशनोऽप्येष समाश्रितो ये-
रवत्रिता स्युर्गृहिणोऽपि धन्या ॥

७०

आरम्भभारा भववृक्षमूलं
परिग्रह कारणमस्त्यमीषाम् ।
तस्मादवश्य नियतप्रमाण
परिग्रह सविन्धीन गेही ॥

७१

एतानहिंसानियमान् स्वशक्ते-
रहन्ति सम्पालयितु समग्रा ।
भगाऽस्त्यय सार्वजनीन एव
स्वाभाविकी जीवननीतिरेषा ॥

७२

धीरैरहिंसाप्रमुखा यमा दिशा-
कालाद्यवच्छिन्नतया विवर्जिता ।
ते सार्वभौमा उदिता महाव्रत
वितर्कबाधे प्रतिपक्षचिन्तनम् ॥

६९

લોભાર્ણવનુ પૂર ત્રણે જગત્ પર આક્રમણ કરી રહ્યું છે જેમણે આ અપરિગ્રહ વ્રત અંશથી પણ સ્વીકાર કર્યું છે તેઓ પણ લોભસાગરને પ્રસરતો અટકાવવામા સમર્થ થઇ શકે છે એવા વ્રતધારક ગૃહસ્થો પણ ધન્ય છે

૭૦

ભવ-વૃક્ષનુ મૂળ આરભોમા છે અને એનુ કારણ પરિગ્રહ છ માટે ગૃહસ્થ અવશ્ય પરિગ્રહનુ પરિમાણ કરે

૭૧

આ અહિસા આદિ યમોને પોતાની શક્તિ અનુસાર બધા પાળી શકે છે આ સાર્વજનિક ધર્મ છે આ જીવનની સ્વાભાવિક નીતિ છે

૭૨

આ અહિસા આદિ યમો દેશ, કાળ વગેરની મર્યાદા વગરના સાર્વભૌમ બને છે ત્યારે 'મહાવ્રત' કહેવાય છે 'વિતર્ક' (હિસા આદિ)-જનિત બાધા આવતા પ્રતિપક્ષની ભાવના કરવી

७३

विनर्कबाधे प्रतिपक्षचिन्तनाद्
    योगस्य मौकर्यमवश्य योगिन ।
यमेषु योगस्य यथापिरेऽङ्गता
    विभ्रापनता प्रथम हि युज्यते ॥

७४

हिंसान्य सन्ति विनर्कसञ्ज्ञका
    प्रत्येकमेत खलु सप्तविंशति ।
कृतस्तथा कारणतोऽनुमोदनात्
    क्रोधेन लोभेन च मोहत पुन ॥

७५

नवति भेदा मृदु–मध्य–तीव्रै
    भेदैस्त्रिभि सन्ति यथोक्तसङ्ख्या ।
प्रत्येकमत मृदु–मध्य–तीना
    त्रिधा पुन स्युर्मृदु–मध्य–तीव्रै ॥
        (युग्मम्)

७६

अनन्तमज्ञानमनन्तदु ख
    फले अमीषा निनरा विभाव्ये ।
अत प्रकर्ष समुपयुषा यत्
    फ? यमानामभिधीयत तत् ॥

૭૩

પ્રતિપક્ષના ચિન્તનથી ‘ વિતર્ક ’ પર દાબ પડતા યોગભૂમિ પરનુ પ્રસ્થાન સરળ થાય છે એટલા માટે યમ-નિયમને યોગના અગ બતાવવામા આવ્યા છે કારણ કે વિઘ્નોને હઠાવનારની પહેલી જરૂર હોય

૭૪

‘ વિતર્ક ’ નામથી સજ્ઞિત થયેલ હિંસા, અસત્ય વગેરે પ્રત્યેકના સતાવીશ ભેદો પડે છે જેમકે ક્રોધ, લોભ અને મોહથી હિંસા કરવાથી, કરાવવાથી અને અનુમોદવાથી—

૭૫

એમ નવ ભેદો થતા એ પ્રત્યેકના મૃદુ, મધ્ય અને તીવ્ર એમ ત્રણુ ત્રણુ ભેદો પાડવાથી સતાવીશ ભેદો પડે છે આમ હિંસા આદિ પ્રત્યેકના સતાવીશ ભેદો પડે છે વળી, તે પ્રત્યેક સતાવીશ ભેદોના ફરી મૃદુ, મધ્ય અને તીવ્ર એમ ત્રણુ ભેદો પાડીએ તો એકાશી ભેદો થાય

૭૬

આ હિંસા આદિ ‘ વિતર્કો ’નુ ફળ અનન્ત અજ્ઞાન અને અનન્ત દુખ છે એમ વિચારવુ ઇત્યાદિ એ પ્રકારનુ ચિન્તન જેમ પુષ્ટ થાય, તેમ અહિંસા આદિ યમો પુષ્ટ થાય ઉન્નત દશાએ પહોંચેલા યમોનાં ફળો જે દર્શાવ્યા છે તે નીચે પ્રમાણે છે,

७७

आद्यव्रतस्थैर्यवत पुर स्यु-
निसर्गवैरा अपि शान्तिभाज ।
सत्यव्रते प्रासवति प्रतिष्ठा
विनोद्यमेनापि फलस्य सिद्धि ॥

७८

अस्तेयनामव्रतनिश्चलस्य
रत्नानि जायन्त उपस्थितानि ।
प्रतिष्ठिते ब्रह्मणि वीर्यलाभोऽ-
परिग्रहे जन्मकथन्त्वबोध ॥

७९

अष्टौ च योगस्य वदन्ति दृष्टी-
रष्टाभिरङ्गै सह ता क्रमेण ।
सुश्रद्धया सङ्गत एव बोधो
दृष्टिर्विभाव्ये प्रथमाऽत्र मित्रा ॥

८०

मन्द च मित्रादृशि दर्शन स्याद्,
इहोपमान च कणस्तृणाग्न ।
न भक्तिसत्त्वादिषु खेदवृत्ति-
र्न वर्त्तन द्वेषि पुन परत्र ॥

૭૭

અહિંસાની પ્રતિષ્ઠા આગળ નિસર્ગવૈરી—જન્મસિદ્ધ વેરી પ્રાણીઓ પણ પરસ્પર શાન્તિ ધારણ કરે છે સત્યવ્રતની સ્થિરતાનુ પરિણામ વચનસિદ્ધિમા આવે છે

૭૮

અસ્તેયવ્રતની નિશ્ચલતા થતા સર્વ દિશાના રત્ન નિધાનો ઉપસ્થિત થાય છે બ્રહ્મચર્યની પ્રતિષ્ઠામા વીર્યલાભ પ્રાપ્ત થાય છે અપરિગ્રહવ્રતના ઉત્કર્ષે પૂર્વજન્મનુ સ્મરણ પ્રકટે છે

૭૯

યોગની આઠ દૃષ્ટિઓ બતાવવામા આવી છે એ દૃષ્ટિઓ ક્રમશ પૂર્વોક્ત યોગના આઠ અંગોથી સમન્વિત છે સુશ્રદ્ધાયુક્ત જે બોધ તેને ‘ દૃષ્ટિ ’ કહેવા મા આવે છે એમા પહેલી ‘ મિત્રા ’ છે

૮૦

મિત્રાદૃષ્ટિમા ‘ દર્શન ’ મન્દ હોય છે એવુ મન્દ કે જેને તૃણાગ્નિકણની ઉપમા અપાય છે આ દૃષ્ટિમા ભક્તિ અને સેવા આદિના કાર્યોમા ખેદ ઉપજતો નથી અને બીજાના ઉપર દ્વેષવૃત્તિ હોતી નથી

८१

देवाधिदेवं कुशलं च चित्तं
गतं च सन्मार्गण च तस्य ।
योगस्य बीजं सुमना इदं सद्
गृह्णाति दृष्टाविह वर्तमानः ॥

८२

संसारवासाद् विरता असङ्गा
आराधयन्तश्च महाव्रतानि ।
आदर्शभूता शुभसाधनाया
यथोचितं सेवति तान् मुमुक्षुः ॥

८३

उद्विग्नता चात्र भवप्रपञ्चात्
सामान्यतोऽभिग्रहपालनं च ।
समागमश्चोज्ज्वलधर्मवाचां
श्रद्धा परास्तमाथनिवावन च ॥

८४

एवं च दृष्टाविह वर्तमानः
कृपापरो दुःखिषु, भद्रमूर्तिः ।
औचित्यसम्पालनतत्परश्च
गोणाभिनन्दी न्यथ्यात्मभूः ॥

८१

આ દષ્ટિમા વર્ત્તમાન ચિત્ત ભગવદ્ભક્તિથી વાસિત હોય છે પ્રભુવન્દન, ભગવત્સ્મરણ આ દષ્ટિમા પ્રવર્તે છે આ પ્રકારનુ શુભ યોગબીજ આ દષ્ટિમા વર્ત્તમાન સુજન પ્રાપ્ત કરે છે

૮૨

પ્રસ્તુત દષ્ટિનો મુમુક્ષુ જેઓ સ સારવાસથી વિરત છે, નિ સ ગ છે, તપોધન છે અને મહાવ્રતસમ્પન્ન છે તેમજ કલ્યાણમાર્ગની સાધનામા આદર્શભૂત છે, તે ગુરુઓની યથોચિત સેવા કરે છે

૮૩

આ દષ્ટિમા ભવપ્રપ ચથી ઉદ્વેગ હોય છે સામાન્ય પ્રકારના અભિગ્રહો, વ્રત-નિયમોમા પ્રવૃત્તિ હોય છે ધર્મની ઉચ્ચ વાણી તરફ આદર હોય છે અને આત્મ કલ્યાણનુ સાભળવામા બહુ શ્રદ્ધા હોય છે

૮૪

આ દષ્ટિમા વર્ત્તમાન ભદ્રમૂર્ત્તિ સુજન દુ ખી પર કૃપાલુ હોય છે, અને ઔચિત્યનુ પાલન કરવામા તત્પર હોય છે પ્રથમદષ્ટિગત પ્રાણી આવા પ્રકારનો યોગા ચાર્યોએ વર્ણવ્યો છે

८५

दुर्बोधमर्म विपुलोऽम्बुवाहो
दुर्दैवतो निशित कुठार ।
सत्सङ्गतिया विबुधैर्यनाणि
तत्प्राप्तिरत्र प्रगतेर्निदानम् ॥

८६

अन्त्ये 'परावर्त्त' इमा च दृष्टि
कल्याणरूपा रमते शुभाग ।
हेतु परो भावमलाल्पताऽत्र
घन मले नो सति सत्त्वबुद्धि ॥

८७

यथाप्रवृत्तौ करणेऽन्त्य इदम्
आमत्तिमद्ग्रन्थिभिन्न स्वरूपम् ।
अपूर्वता तस्य यथाप्रवृत्ते-
स्ततस्तदासघनता वदन्ति ॥

८८

चतुर्दशोक्तानि जिनागमे गुण
स्थानानि तत्र प्रथम निगद्यत ।
समागतस्य प्रथमामिमा दृश
शास्त्रे तु सामान्यत एव वर्णितम् ॥

૮૫

સત્સંગતિ જે દુર્બોધરૂપ ધામને શમાવવામા વિપુલ જલધર સમાન છે અને દુરાચરણરૂપ વૃક્ષને કાપવામા તીક્ષ્ણ કુઠારતુલ્ય છે તે આ દૃષ્ટિમા આત્મોન્નતિના સાધન તરીકે પ્રાપ્ત થાય છે

૮૬

છેટલા 'પુદ્ગલપરાવર્ત્ત'મા આ કલ્યાણરૂપ દૃષ્ટિ ભાગ્યવાન્ પ્રાપ્ત કરે છે આન્તરિક મલનો હ્રાસ થતા આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે ઉગ્ર મલ હોય ત્યા સત્ શુ સમજાય ?

૮૭

'ગ્રન્થિ'–ભેદનુ કાર્ય જેને નજીકમા થવાનુ છે એવા ચેતનને છેટલા 'યથાપ્રવૃત્તિકરણ'મા આ (પ્રથમ દૃષ્ટિનુ) જીવન પ્રાપ્ત થાય છે અતએવ છેલ્લુ 'યથાપ્રવૃત્તિકરણ' 'અપૂર્વકરણ'ની નજીકમા હોવાથી, એનો રસ્તો સરળ કરી દેનાર હોવાથી 'અપૂર્વકરણ' તરીકે કહેવાય છે

૮૮

જિનાગમમા ચૌદ ગુણસ્થાનોનુ પ્રતિપાદન કર્યું છે તેમા પહેલુ ગુણસ્થાન આ પ્રથમ દૃષ્ટિમા આવતા પ્રાપ્ત થાય છે શાસ્ત્રમા તે સબન્ધી જે અન્ય કથન કર્યું છે તે સામાન્ય પ્રકારે છે.

८९

यमप्रधाना प्रथमा ह्युक्ता
तारा द्वितीया नियमप्रधाना ।
शौचस्य सद्भावनया च तत्र
विरक्तिरङ्गे, न पराङ्गमाह ॥

९०

सुसत्त्वसिद्धिं सुमनस्कभाव
एकाग्रभावो जय इन्द्रियाणाम् ।
आत्मस्वरूपेक्षणयोग्यता च
फलान्यमूनि प्रतिपादितानि ॥

९१

सन्तोषतश्चोत्तमसौख्यलाभ
स्वाध्यायतो दैवतदर्शनं च ।
तपन कायेन्द्रिययोश्च सिद्धि
प्रोक्ता समाधि प्रणिधानतश्च ॥

९२

अस्या च तारादृशि गोमयाग्नि-
कणोपम दर्शनमभ्यधायि ।
नोद्विग्नभावोऽत्र परोपकारे
तत्त्वावबोधस्य पुन समीहा ॥

८९

યમપ્રધાન પહેલી દષ્ટિ કહેવાઇ નિયમપ્રધાન બીજી દષ્ટિ ' તારા ' છે તેમા નિયમના શૌચ, સન્તોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઇશ્વરપ્રણિધાન એ પાચ ભેદો છે તે પૈકી પ્રથમ શૌચ તેની ભાવનાથી પોતાના દેહ પર વૈરાગ્ય પેદા થાય છે અને અન્યદેહ પરનો મોહ શાન્ત થાય છે

૯૦

વળી, સત્ત્વબળની સિદ્ધિ, માનસિક ઉલ્લાસ, એકાગ્રતા, ઇન્દ્રિયજય અને આત્મસ્વરૂપને અવલોકવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે શૌચના આટલા ફળ બતાવ્યા છે

૯૧

સન્તોષથી ઉત્તમ સુખનો લાભ થાય છે સ્વાધ્યાયથી ઇષ્ટ દેવતાનુ દર્શન થાય છે તપથી શરીર તેમજ ઇન્દ્રિયોની સિદ્ધિ સાપડે છે અને ઇશ્વરપ્રણિધાનથી સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે

૯૨

આ ' તારા ' દષ્ટિમા છાણાની અગ્નિના કણ જેવો બોધ હોય છે ધર્મક્રિયામા, હિતસાધનમા આ દષ્ટિધારકને ઉદ્વેગ આવતો નથી આ દષ્ટિનો આત્મા તત્ત્વજિજ્ઞાસુ હોય છે

९३

प्रीतिस्त्वविच्छिन्नतयाऽत्र योगे
कथासु भक्तिर्विमला च मत्सु ।
नायोग्यकर्माचरणं न शिष्ट
प्रमाणमित्यन्यमतेषु साम्यम् ॥

९४

यत्राऽऽसने योगतृतीयकाङ्गे
दृष्टिर्बला सा विदिता तृतीया ।
इह च काष्ठाग्निकणप्रकाशो-
पम भवद् दर्शनमत्र दृष्टौ ॥

९५

महांश्च तत्त्वश्रवणाभिलाष
क्षेपो न योगस्य पथि प्रयाणे ।
असाधुतृष्णात्वरयोरभावात्
स्थिरं सुखं चासनमाविरस्ति ॥

९६

ग्लान्ततया शममाप्नुवन्ति ।
द्वन्द्वाभिघातो न च सम्भविष्णु ।
अपायदूरीभवनेन कृत्यं
भवन् समस्तं प्रणिधानपूर्वम् ॥

૯૩

યોગકથામા તેનો પ્રેમ અવિચ્છિન્ન હોય છે સત્પુરુષો તરફ તેને બહુમાન હોય છે આ દૃષ્ટિમા નિન્દિત આચરણ નથી હોતુ અને ' ગિષ્ટો પ્રમાણ છે ! ' એવી ભાવના હોવાથી અન્ય મતો તરફ સમભાવ હોય છે

૯૪

ત્રીજી દૃષ્ટિ ' બલા ' છે એમા યોગનુ ત્રીજુ અગ ' આસન ' પ્રાપ્ત થાય છે આ દૃષ્ટિમા જે દર્શન હોય છે તે કાષ્ઠાગ્નિના પ્રકાશ જેવુ દૃઢ હોય છે

૯૫

આ દૃષ્ટિમા તત્ત્વશ્રવણની આકાક્ષા પ્રબળ હોય છે અને ' ક્ષેપ ' દોષ (ચાચલ્ય), જે યોગપ્રયાસમા નડતર કરનાર છે, તે ટળી જાય છે અયોગ્ય લાલસા અને ત્વરા શાન્ત થઈ જવાથી આ દૃષ્ટિમા સ્થિર અને સુખરૂપ આસનની સિદ્ધિ થાય છે

૯૬

અહીં સાધનવિરોધી અન્તરાયો ડહા પડે છે અને ગીતોષ્ણાદિ દ્વન્દ્વથી અભિઘાત થતો નથી દોષો દૂર થવાથી આ દૃષ્ટિમા સમન્ત ધર્મ્ય કૃત્ય મન પ્રણિધાન પૂર્વક થાય છે

९७

यन सकान्तस्य विदग्धबुद्धे–
यथा सुगयश्रवणऽभिलाप ।
, इमा दश प्रासवनस्तथा स्यात्
तत्त्वावबोधश्रवणाभिलाप ॥

९८

असत्यमुष्मिन् श्रुतमप्यपार्थ–
मिवोषराया भुवि बीजवाप ।
सति त्वमुष्मिन् परसाधनानि
कर्मक्षयायाऽसुलभानि न स्यु ॥

९९

तुयाऽवना प्राणयमन्ऽतीप्रा
दीप्राऽऽत्मभावस्य बलेन दृष्टि ।
अस्या च तत्त्वश्रवणप्रवृत्ति–
र्दीपप्रभासन्निभदर्शनायाम् ॥

१००

य श्वासप्रश्वासगतिप्ररोध
स योगिभि प्राणयमो बभाषे ।
स रेचक पूरक–कुम्भकौ च
श्वासो नदिर्वृत्तिरिहाऽऽस्मि स्यात् ॥

૯૭

રમણીસમેત નિપુણ યુવકને સુન્દર સ ગીત સાભળવા મા જે રસવૃત્તિ હોય છે તેટલી રસવૃત્તિ તત્ત્વશ્રવણ માટે આ દૃષ્ટિવાળાને હોય છે આવો તત્ત્વશુશ્રૂષાનો ગુણ આ દૃષ્ટિમા પ્રકટે છે

૯૮

જ્યા શુશ્રૂષા નથી, ત્યા શ્રવણની શી કિમ્મત! ઉખર જમીનમા બીજવપનની જેમ તે વ્યર્થ જાય પરન્તુ જ્યા શુશ્રૂષાની ઊર્મિ વહે છે ત્યા કર્મક્ષયસાધક બીજા સાધનો પણ સુલભ થઇ જાય છે.

૯૯

ચોથી દૃષ્ટિ 'દીપ્રા' છે આ દૃષ્ટિમા આત્મબળ વધુ વિકસેલુ હોય છે આ દૃષ્ટિ પ્રાણાયામવાળી છે અહીં તત્ત્વશ્રવણ પ્રાપ્ત થાય છે આ દૃષ્ટિનુ દર્શન દીપકની પ્રભા સરખુ બતાવવામા આવ્યુ છે

૧૦૦

શ્વાસ-પ્રશ્વાસની ગતિનો વિચ્છેદ કરવો એને 'પ્રાણાયામ' કહેવામા આવે છે તેના ત્રણ પ્રકારો છે રેચક, પૂરક અને કુમ્ભક રેચક એટલે બહિર્વૃત્તિ શ્વાસ અર્થાત્ અન્દરના શ્વાસને બહાર કાઢવો તે રેચક

१०१

प्रपूरण तस्य च पूरक स्यात्
स्थिरीकृतिस्तस्य च कुम्भक स्यात् ।
एकस्वभावा न हि योगरोगा
कश्चित् ततो यान्ति पथद्दशान ॥

१०२

स्याद् भावन प्राणयमस्तु बाह्य-
भावस्य रेचाद् अथ पूरणन- ।
विवेकभावस्य समुज्ज्वलस्य
स्थिरीकृतेर्वास्तवमेतदङ्गम् ॥

१०३

क्षीणोऽपि पुष्टोऽपि भ्रमतोऽपि
धर्म प्रिय स्यान्निजरासुतोऽपि ।
क्षिपन् धमार्थमसूनपि स्वान्
प्राणान्तकष्टेऽपि न तु त्यजन् तम ॥

१०४

एव भवक्षारपयोनिरासात्
तत्त्वश्रुतिस्वादुजलेन पुण्यम्- ।
बीज प्ररोहप्रवण कराति
सम्पद्यते सद्गुरुभूमिभक्ति ॥

१०१

પૂરક એટલે અન્તર્વૃત્તિશ્વાસ અર્થાત્ બહારના વાયુને એ થી અન્દર પૂરવાનુ જે કામ તે પૂરક અને તે પવનનુ સ્તમ્ભન કરવુ અર્થાત્ તેને સ્થિર કરી રોકી રાખવો તે કુમ્ભક યોગાભ્યાસીઓ બધા એક સરખા સ્વભાવના નથી હોતા એટલે કેટલાક આ જાતનો માર્ગ પણ ગ્રહણ કરે છે

१०२

પ્રાણાયામની ખરી ઉપયોગિતા તેના બીજા અર્થમા છે વૈષયિક મમત્વરૂપ બાહ્યભાવનુ રેચન કરવુ તે રેચક, અન્તર્ભાવનુ પૂરણ કરવુ તે પૂરક અને તેનુ સ્થિરીકરણ તે કુમ્ભક આ ભાવપ્રાણાયામ છે

१०३

આ દૃષ્ટિમા સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર અને પોતાના પ્રાણથી પણ ધર્મ પ્રિય હોય છે ધર્મને માટે પોતાના પ્રાણ આપવા તૈયાર થાય, પરન્તુ પ્રાણાન્તકષ્ટમા પણ ધર્મને ન છોડે આ દૃષ્ટિનો જીવ ધર્મસાધનમા આવો મજબૂત હોય છે.

१०४

આમ શુભમતિસમ્પન્ન સદ્ગુરુભક્ત મહાશય ભવવાસનારૂપ ખારા પાણીને ત્યજી તત્ત્વશ્રુતિરૂપ સ્વાદુ જળથી પુણ્ય-બીજને વૃદ્ધિ પમાડે છે

१०५

मिथ्यात्वमस्मिंश्च दशा चतुष्कऽ
वतिष्ठत ग्रन्थ्यविनाशनेन ।
ग्रन्थर्विभिन्ने भवति स्थिराया
तद् दृक्चतुष्केऽत्र न सूक्ष्मबोध ॥

१०६

अवेद्यसंवेद्यपदाभिधेयो
मिथ्यात्वदोषाशय उच्यते स्म ।
उग्रोऽन्ये तत्र विवेकहीना
अधोगतिं मूढधियो व्रजन्ति ॥

१०७

मिथ्यात्वदोषस्य पराजयेन
ससारदु खौघनिबन्धनस्य ।
मत्सङ्गतो दुर्गतिकारणस्य
कुतर्कगहो प्रपलायन स्यात् ॥

१०८

शमाम्बुवाह प्रतिकूलवात
सद्बोधपद्मे च हिमोपपातम् ।
अज्ञानशल्य स्मयपोषक च
निज हित घ्नन्ति कुतर्कमेत्य ॥

१०५

આ ચાર દૃષ્ટિઓ સુધી 'ગ્રન્થિભેદ' ન થતો હોવાથી ' મિથ્યાત્વ ' રહે છે 'ગ્રન્થિ'નો ભેદ 'સ્થિરા' (પાચમી દૃષ્ટિ)મા થાય છે અતએવ આ દૃષ્ટિ સુધી સૂક્ષ્મબોધનો અભાવ હોય છે

१०६

મિથ્યાત્વદોષની હાલતને 'અવેદ્યસ વેદ્યપદ' કહેવામા આવે છે મિથ્યાત્વના ઉગ્ર ઉદયથી માણુસ મોહાભિભૂત બને છે અને વિવેકવિહીન આચરણથી પોતાની દુર્ગતિ કરે છે

१०७

મિથ્યાત્વદોષ સસારની દુખરાશિનુ મૂળ છે સત્સગના યોગે તેનો પરાજય થતા દુર્ગતિકારક એવો કુતર્ક-રાહુ પલાયન કરી જાય છે

१०८

કુતર્કજીવનનો ખ્યાલ આપતા યોગાચાર્યો કહે છે કે કુતર્ક પ્રશમ-જલધરને રોકવામા પ્રતિકૂલપવનતુલ્ય છે અને સદ્‌બોધરૂપ કમલ પર હિમપાત છે તેમજ શ્રદ્ધાન મા શલ્યભૂત અને ગર્વપોષક છે કુતર્કમાર્ગનો આશ્રય લઈ માણુસ પોતાના હિતનુ હનન કરે છે

१०९

सभासु वादप्रतिवादजल्पा
विशारदाना विविधा भवन्ति ।
तत्त्वान्तसिद्धिर्नहि लभ्यते तै-
र्दृष्टान्तभूतस्तिलपीलकोऽत्र ॥

११०

एकेऽभियुक्ता अमुक पदार्थं
यथानुमाने परिकल्पयन्ति ।
अन्येऽभिरूपा अमुमेव भाव-
मन्यस्वरूप प्रतिपादयन्ति ॥

१११

अतीन्द्रियार्था यदि हेतुवादै-
र्विनिश्चयस्यैरपदीमुपेयु ।
एतावत गतेन एव ते स्यु-
र्विनिश्चिता विश्वविशारदेषु ॥

११२

न वादमार्गान्न च तर्कशास्त्रात्
प्रकाशमायात्यकृतात्मना धी ।
तत्त्वस्य सिद्धे परमस्तु पन्था
योग सता सम्मत एक एव ॥

૧૦૯

વિદ્વાનોની સભાઓમા અનેક પ્રકારના વાદ-પ્રતિવાદ ચાલે છે પરન્તુ એથી તત્ત્વસિદ્ધિ લભ્ય નથી આમા ઘાણીના બળદનુ ઉદાહરણ વિચારી શકાય

૧૧૦

એક પક્ષના વિદ્વાનો અમુક પદાર્થને તર્કબળે, અનુમાનો દ્વારા જેવા રૂપમા નિરૂપે છે તે જ પદાર્થને બીજા વિદ્વાનો બીજી રીતે પ્રતિપાદન કરે છે

૧૧૧

અતીન્દ્રિય પદાર્થો જો તર્કોથી નિશ્ચિત થયા હોત અગર થઈ શકતા હોત તો આટલા કાળે જગતના વિદ્વાનોએ તે પદાર્થોનો નિશ્ચય ક્યારનોયે કરી નાખ્યો હોત

૧૧૨

જ્યા આત્મા ભાવિત નથી, ત્યા વાદચર્ચાથી કે તર્કપરમ્પરાના અવલમ્બનથી પ્રકાશ શુ મળે ? તત્ત્વસિદ્ધિનો ઉત્તમ માર્ગ એક માત્ર યોગસાધન છે

११३

शास्त्रार्थशक्त्या न पराभिभूत-
रभ्यासमानाच्च न शास्त्रराशेः ।
सिद्धिं समागच्छति तत्त्वभूमि-
रालम्बतेऽसौ शमशालि शीलम् ॥

११४

न शब्दभेदे कलहो विधेयो
नानाविधाना खलु दर्शनानाम् ।
विचारणीयं परमार्थतत्त्वं
समं हि पश्यन्ति समक्षिणस्तु ॥

११५

स्वजीवनं शोधयितुं प्रयत्न-
स्तत्त्वावबोधाय सदा विधेयः ।
समाहिते चेतसि शुद्धिभाजि
सम्यग्दृशः सम्भविता विकासः ॥

११६

दृशश्चतस्रः प्रथमा व्रजन्ति
मार्गाभिमुख्येन विमुक्तियोगम् ।
मिथ्यात्ववत्योऽपि तदल्पभावाद्
योग्यत्वभाजोऽन्तिम'पुद्गल'स्थाः ॥

११३

શાસ્ત્રાર્થબલથી બીજાને પરાસ્ત કરવાથી કે શાસ્ત્ર સમૂહના અભ્યાસ માત્રથી તત્ત્વભૂમિ પ્રાપ્ત થઇ શકતી નથી પરન્તુ તેની સિદ્ધિ શમશાલી શીલ પર અવલમ્બિત છે

૧૧૪

અધિકાશ, ધર્મના ઝઘડા કે દાર્શનિક કલહ ભિન્ન ભિન્ન દર્શનોની ભિન્ન ભિન્ન શબ્દપરિભાષા અને ભિન્ન ભિન્ન પ્રતિપાદનશૈલીને લઇને થાય છે મૂળ વસ્તુ શુ છે, પરમાર્થ તત્ત્વ શુ છે એ વિચારવુ જોઇએ તત્ત્વદષ્ટાને કલહ કેવો ? સમદર્શી તો સર્વત્ર સમ જુએ છે જ્યા સમન્વયશક્તિ છે ત્યા સમભાવ છે

૧૧૫

તત્ત્વસિદ્ધિ માટે સાચો ઉપાય તો એ છે કે પોતાના જીવનશોધનમા સદા યત્નપરાયણ થવુ જોઇએ પ્રકાશપ્રાપ્તિનુ મુખ્ય સાધન ચિત્તશુદ્ધિ છે વિમલ ચિત્તની સમાહિત અવસ્થામા સમ્યગ્દર્શનનો પ્રકાશ થાય છે

૧૧૬

આ પહેલી ચાર દષ્ટિઓ યદ્યપિ મિથ્યાત્વવાળી છે, પણ ત્યા મિથ્યાત્વની મન્દતા છે એટલે ચરમપુદ્ગલ પરાવર્ત્તભાવી અને સમુચિત યોગ્યતા ધરાવતી એ દષ્ટિઓ માર્ગાભિમુખ હોઇ મોક્ષમાર્ગને સર્જે છે

११७

शान्तो विनीतश्च मृदुः प्रकृत्या
भद्रस्तथा चारुचरित्रशाली।
मिथ्यादृगप्युच्यत एष सूत्रे
निर्वाणभाग् धर्मितया प्रशस्तः॥

११८

अर्द्धे 'परावर्त्तन'नामकालेऽ-
वशिष्ट उत्कृष्टतया भवन्ति।
सम्यग्दृशो मोक्षपदस्य लाभ
विलम्ब उत्कृष्टतयाऽयमर्थात्॥

११९

सम्यग्दृशः सन्ति चतस्र एता
स्थिरा च कान्ता च प्रभा परा च।
प्रत्याहृतिस्तत्र भवेत् स्थिराया
रत्नप्रभाभं पटु दर्शनं च॥

१२०

समाहृतियाऽर्थेत इन्द्रियाणां
प्रत्याहृतिः सा परिवर्णितव्या।
ग्रायामिमां सद्दृशमागतस्य
सूक्ष्मावबोधो भ्रमवर्जितश्च॥

११७

'સમ્યગ્દર્શન' પ્રાપ્ત ન થયુ હોય ત્યા સુધી જીવ 'મિથ્યાદૃષ્ટિ' કહેવાય. 'મિથ્યાદૃષ્ટિ' પણ સ્વભાવે ભદ્ર, શાન્ત, વિનીત, મૃદુ અને ચારિત્રસમ્પન્ન હોઇ શકે છે અને એવો 'મિથ્યાદૃષ્ટિ' પણ ધર્મી તરીકે સ્તુત્ય છે, તેમજ તે મોક્ષભાજન છે

११८

ભવભ્રમણનો કાળ વધુમા વધુ અડધો 'પુદ્ગલ-પરાવર્ત્ત' બાકી રહે ત્યારે 'સમ્યગ્દર્શન' પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ સમ્યગ્દૃષ્ટિને મોડામા મોડો મોક્ષ અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત્તે થાય

११९

આ ચાર સમ્યગ્દૃષ્ટિઓ છે સ્થિરા, કાન્તા, પ્રભા અને પરા સ્થિરામા યોગનુ અગ 'પ્રત્યાહાર' પ્રાપ્ત થાય છે આ દૃષ્ટિમા પ્રકાશતા પટ્ દર્શનને રત્નપ્રભાની ઉપમા આપવામા આવે છે

१२०

'પ્રત્યાહાર' એટલે ઇન્દ્રિયોને વિષયોથી હઠાવવી ઇન્દ્રિયો પોતાની વિષયયોગવિરહિત સ્થિતિમા જાણે ચિત્તસ્વરૂપનુ અનુકરણ કરતી હોય એવી ઇન્દ્રિયોની જે સ્થિતિ તે પ્રત્યાહાર પ્રત્યાહારથી ઇન્દ્રિયોની વશ્યતા સધાય છે આ દૃષ્ટિમા સૂક્ષ્મબોધ પ્રકાશે છે

१२१

प्रत्याहृतेर्ग्रन्थिविभेदनेन
स्फुरद्विवेकोज्ज्वलमानसानाम् ।
ससारचेष्टा प्रतिभाति बाल–
धूलीगृहक्रीडनसन्निभैव ॥

१२२

तत्त्व पर ज्योतिरिह ज्ञरूप
वैकल्पिक सर्व उपप्लवोऽन्य ।
एव च भोगो भवभोगिभोगाऽऽ
भोगस्वरूप प्रतिभासतेऽत्र ॥

१२३

ततश्च कान्तादृशि सम्प्रवेश–
स्ताराप्रभासन्निभदर्शनायाम् ।
चित्तस्य देशे स्थिरबन्धन यत्
ता धारणामत्र वदन्ति सन्त ॥

१२४

योगस्य षष्ठाङ्गमिहोपगम्य
स्वसाधन यात्यधिक विकासम् ।
स्थिरस्वभावादिह नान्यमुच्च
स्वधमरत्तेर्न भवाय भोगा ॥

१२१

પ્રત્યાહારદ્વારા 'ગ્રન્થિભેદ' થતા જેમના માનસ વિવેકસ્ફુરણથી ઉજ્જ્વલ બન્યા છે એવા મહાત્માઓને સસારચેષ્ટા ધૂળના ઘર બનાવી રમનારા બાળકોની ચેષ્ટા જેવી ભાસે છે

૧૨૨

આ દૃષ્ટિમા શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ જ્યોતિ એ જ પરમ તત્ત્વ સમજાય છે બાકી ભવપ્રપચ વૈકલ્પિક વિપ્લવરૂપ જણાય છે આ દૃષ્ટિમા સસારના ભોગો ભવરૂપ સર્પની ફણાના આટોપ સરખા ભાસે છે

૧૨૩

એ પછી 'કાન્તા' દૃષ્ટિમા પ્રવેશ થાય છે આ દૃષ્ટિમા પ્રગટ થતા દર્શનને તારા–પ્રભાની ઉપમા આપવા મા આવી છે આ દૃષ્ટિમા યોગનુ અગ 'ધારણા' પ્રાપ્ત થાય છે કોઇ પણ ધ્યેય પ્રદેશ પર ચિત્તને સ્થિર બાધવુ એનુ નામ 'ધારણા'

૧૨૪

આ દૃષ્ટિમા યોગના છઠ્ઠા અગ પર આરૂઢ થયેલ મહાત્મા આત્મસાધનનો વિકાસ અધિક સાધે છે અહીં સ્થિર સ્વભાવના યોગે અન્યપ્રવૃત્તિમા ચિત્તની ઉત્સુકતા થતી નથી તેમજ આત્મધર્મમા રમણતા હોવાથી ભોગો ભવહેતુ થતા નથી

१२५

માયાજળને વાસ્તવિક રીતે સમજનાર જેમ સ્વસ્થ પણે એના મધ્યમાથી સત્વર નિકળી જાય છે, તેમ ભોગોને માયાજળની જેમ તેના ખરા સ્વરૂપમા ઓળખનાર તેમાથી નિર્લિપ્તપણે પસાર થઇ જાય છે, અને પોતાના સાધ્યને પહોચે છે આ દૃષ્ટિનુ આત્મજીવન આ પ્રકારનુ બલવાન્ હોય છે

१२६

મોહાન્ધકારને ભેદવામા દીપિકા સમાન એવી તત્ત્વમીમાસા આ દૃષ્ટિમા પ્રકાશે છે અતએવ ઉજ્જ્વળ તત્ત્વપ્રકાશની આગળ અસમજનો સભવ કેમ હોઇ શકે

१२७

સાતમી દૃષ્ટિ પ્રભામા સૂર્યપ્રકાશ સરખો બોધ જગહળે છે આ પ્રિયગ દૃષ્ટિમા યોગનુ સાતમુ અગ ' ધ્યાન ' પ્રાપ્ત થાય છે ઉપશમપ્રધાન અને સ્વાધીન એવુ ધ્યાનજનિત મહાન સુખ અહીં અનુભવાય છે

१२८

પરાધીન એ દુ ખ અને સ્વાધીન એ સુખ આ સુખ-દુ ખનુ વાસ્તવિક લક્ષણ છે અતએવ ધ્યાનજનિત સુખ એજ તાત્વિક સુખ છે કેમકે એ આત્માધીન છે તત્ત્વપ્રતિપત્તિ એ આ દૃષ્ટિનો લાક્ષણિક ગુણ છે

१२५

तत्त्वेन मायामसु यज्ञमाण-
स्तन्मध्यतो यात्यविपण्ण आशु ।
भागान् स्वरूपेण तथैव मायाऽ-
म्बुवद् विघ्नस्खलितं प्रयाति ॥

१२६

मीमांसना दीपिकया समाना
मोहान्धकारक्षपणेऽत्र भाति ।
तत्त्वप्रकाशे च महोज्ज्वलत्वेऽ
समञ्जसस्यापि पुन प्रचार ॥

१२७

दृष्टि प्रभाऽर्कद्युतितुल्यबोधा
ध्यानैकसारा रहिता रजा च ।
प्रवर्तते ध्यानसमुद्भव श
शमप्रधान स्ववशो गरिष्ठम् ॥

१२८

सर्वं भवत्यन्यवशं हि दुःखं
सर्वं भवत्यात्मवशं हि सौख्यम् ।
सुखासुखं वस्तुत एतदुक्तं
गुणोऽत्र तत्त्वप्रतिपत्तिरूप ॥

१२५

માયાજળને વાસ્તવિક રીતે સમજનાર જેમ સ્વસ્થ પણે એના મધ્યમાથી સત્વર નિકળી જાય છે, તેમ ભોગોને માયાજળની જેમ તેના ખરા સ્વરૂપમા ઓળખનાર તેમાથી નિર્લિપ્તપણે પસાર થઇ જાય છે, અને પોતાના સાધ્યને પહોચે છે આ દ્રષ્ટિનુ આત્મજીવન આ પ્રકારનુ બલવાન્ હોય છે

૧૨૬

મોહાન્ધકારને ભેદવામા દીપિકા સમાન એવી તત્ત્વમીમાસા આ દ્રષ્ટિમા પ્રકાશે છે અતએવ ઉજ્જ્વળ તત્ત્વપ્રકાશની આગળ અનમજ્જનો સભવ કેમ હોઇ શકે

૧૨૭

સાતમી દૃષ્ટિ પ્રભામા સૂર્યપ્રકાશ સરખો બોધ ઝળહળે છે આ દિગ્ગજ દૃષ્ટિમા યોગનુ સાતમુ અગ 'ધ્યાન' પ્રાપ્ત થાય છે ઉપશમપ્રધાન અને સ્વાધીન એવુ ધ્યાનજનિત મહાન સુખ અહીં અનુભવાય છે

૧૨૮

પરાધીન એ દુ ખ અને સ્વાધીન એ સુખ આ સુખ-દુ ખનુ વાસ્તવિક લક્ષણ છે અતએવ ધ્યાનજનિત સુખ એજ તાત્ત્વિક સુખ છે કેમકે એ આત્માધીન છે તત્ત્વપ્રતિપત્તિ એ આ દૃષ્ટિનો લાક્ષણિક ગુણ છે

१२९

या धारणाया विषये च प्रत्ययै-
कतानताऽन्तःकरणस्य तन्मतम् ।
ध्यान, समाधिः पुनरेतदेव हि
स्वरूपमात्रप्रतिभासनं मतं ॥

१३०

असङ्गवृत्त्याव्ययकर्म प्रवृत्ति-
पदं प्रभाया लभते महात्मा ।
प्रशान्तवाहित्वमपीत्थमेत-
दमेव नामान्तरतोऽन्य आहुः ॥

१३१

दृष्टिः परा नाम समाधिनिष्ठाऽ
ऽप्यमी तन्वासङ्गविवर्जिता च ।
सात्मीकृताऽस्या भवति प्रवृत्ति-
नाथ पुरश्चन्द्रिकया समानः ॥

१३२

अध्यात्मकोटिं परमामिहाऽऽगतः
श्रीधर्मसंन्यासरतश्च कल्पम् ।
एवं वात्तम योगमयोगमन्तं
प्राप्यापवर्गं लभतेऽस्तसर्गकः ॥

१२९

ધારણાના વિષયમા ચિત્તની એક સરખી પરિણામ ધારાને 'ધ્યાન' કહેવામા આવે છે એ જ ધ્યાન સ્વરૂપ માત્રનિર્ભાસની કક્ષાએ પહોચે છે ત્યારે તેને 'સમાધિ' નામથી ઓળખાવવામા આવે છે (ધ્યાનમા ધ્યાનાકાર વૃત્તિ પણ હોય છે તે ખસી જતા તે ધ્યાન વિશેષદર્શક 'સમાધિ' નામથી ઓળખાવવામા આવે છે)

૧૩૦

આ દષ્ટિમા 'અસગાનુષ્ઠાન' હોય છે જેમ દડના પ્રયોગથી ફરતુ ચક્ર દડનો વ્યાપાર બધ થઇ જવા પછી પણ તેના વેગસસ્કારને લીધે થોડો વખત ફરતુ રહે છે, તેમ ધ્યાનાવસ્થા પછી પણ તેના સસ્કારના પરિણામે ધ્યાનાવસ્થાસદશ પરિણામપ્રવાહ ચાલ્યા કરે છે આને 'અસગાનુષ્ઠાન' કહે છે આવુ 'સત્પ્રવૃત્તિપદ' પ્રભા દષ્ટિમા હોય છે આને જ કેટલાક 'પ્રશાન્તવાહિત્વ' નામથી અને કેટલાક બીજા નામોથી ઓળખાવે છે

૧૩૧

આઠમી દષ્ટિ 'પરા' છે એમા યોગનુ અન્તિમ અગ 'સમાધિ' પ્રાપ્ત થાય છે છતા ત્યા સમાધિનો આસગ નથી હોતો આ દષ્ટિનુ જીવન પૂર્ણ આત્મસ્પર્શી હોય છે આ દષ્ટિના ઉદ્દ્યોતમાન બોધને ચાન્દ્રમસી જ્યોત્સ્નાની ઉપમા આપવામા આવે છે

૧૩૨

આ દષ્ટિમા વર્તમાન મહાત્મા અધ્યાત્મ જીવનની ઉત્કૃષ્ટ દશાને પ્રાપ્ત થાય છે અને 'ધર્મસન્યાસ'ના બલે 'કેવલજ્ઞાન' પ્રાપ્ત કરે છે એ પછી છેલ્લે, અયોગાત્મક ચરમ યોગદાગ સમ્પૂર્ણ અકર્મક બની અપવર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે

चतुर्थ-प्रकरणम् ।

कषाय-जयः ।

१

आत्मस्वरूपं प्रथमं प्रबध्य
योगप्रवासोत्सुकता रहद्धि ।
स एव योगस्य यदस्ति भूमि-
राकाशचित्रोपममन्यथा स्यात् ॥

२

क्षेत्रे परे चात्मनि कृष्यमाणे
योगेन यत्नैः सततं यथावत् ।
सम्पद्यते सम्पदनन्त-नित्या
विज्ञानवीर्यप्रमदस्वरूपा ॥

३

इदं पदार्थद्वितये समस्त-
मन्तर्भवच्च व्यतिरिच्यतेऽत्र ।
जडस्तथा चेतन इत्यमू द्वौ
जडेन चैतन्यमुपावृतं न ॥

४

प्रसिद्धमतश्च जडस्य योगात्
क्लेशान् विचित्रान् सहते सदाऽऽत्मा ।
स्वरूपनाशोऽखिलभूतराशे
पृथक्तया दुःखपदं कुतः स्यात् ॥

१

જેઓ યોગપ્રવાસના ઉત્સાહી હોય તેમણે આત્મસ્વરૂપનુ પરિજ્ઞાન પ્રથમ મેળવવુ જોઈએ કેમકે આત્મા પોતેજ યોગભૂમિ છે આત્મસ્વરૂપના અવબોધ વગર યોગપ્રવૃત્તિ કરવી એ આકાશમા ચિત્ર ખીંચવા બરાબર છે

२

આત્મરૂપ ક્ષેત્રને યોગવડે મહાન્ પ્રયત્નોથી બરાબર ખેડવામા આવે તો તેમા જ્ઞાન, વીર્ય અને આનન્દસ્વરૂપ અનન્ત–શાશ્વતી સમ્પત્તિ નિષ્પન્ન થાય છે

३

આ તમામ વિશ્વ કેવલ બે પદાર્થોમા જ અન્તર્ગત છે એ બેથી કોઈ ત્રીજ અવશ નથી એ બે પદાર્થો જડ અને ચેતન આપણો ચૈતન્ય જડથી આવૃત છે

४

એ પ્રસિદ્ધ છે કે જડના યોગે આત્મા હમેશા નાનાવિધ વિચિત્ર ક્લેશો ભોગવી રહ્યો છે એને જો અખિલ ભૂતરાશિથી ભિન્નરૂપે પોતાનુ સ્વરૂપજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તો પછી દુખ કેમ રહે ?

५

अरक्षमाणा अपि जन्म–मृत्यु
जराऽऽमयोपद्रवदु खपूर्णम् ।
ससारमल्पतरमोहदोषात्
समुद्विजन्ते न ततोऽङ्गभाज ॥

६

सर्वस्य दु खस्य निदानमात्माऽ-
ज्ञान बुधा एकमुदाहरन्ति ।
तत् तद्भव तद्विलयाद् व्यपयात्
तपोभिरग्रैरपि नान्यथा तु ॥

७

ससार आत्मैव जित कषायै-
न्द्रियै स एवापरया च मोक्ष ।
क्रोधादयस्तत्र कषायसज्ञा-
श्चत्वार उक्ता भववृक्षमेका ॥

८

यो वग्हतु परितापकारण
शमागला दुर्गतिवर्त्तनी पुन ।
उत्पद्यमान प्रथम स्वमाश्रय
दहद दहद वन्हिरिवापर न वा ॥

५

સસાર જન્મ, જરા, મૃત્યુ, રોગ અને ઉપદ્રવાદિ દુખોથી પૂર્ણ છે. પ્રાણી આ વસ્તુ નિહાળે છે, અનુભવે છે છતા મહામોહને લીધે તેને સસાર પરથી ઉદ્વેગ આવતો નથી

૬

તમામ દુખનુ નિદાન એક માત્ર આત્મવિષયક અજ્ઞાન છે એમ તત્ત્વવેત્તાઓનુ કહેવુ છે એ અજ્ઞાન માથી ઉદ્ભવતુ દુખ એ અજ્ઞાનના નાશથી જ મિટાવી શકાય એ વગર તો ઉગ્ર તપશ્ચર્યાથી પણ એનો નાશ ન થાય

૭

કષાયો ને ઇન્દ્રિયોથી જીતાયલો આત્મા એ પોતેજ સસાર છે અને એ જ એ બધાનો વિજેતા બનતા મોક્ષ છે અર્થાત્ સસાર ને મોક્ષ આત્માની એક પ્રકારની સ્થિતિના જ નામ છે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર 'કષાય' કહેવાય છે ભવ–વૃક્ષની પુષ્ટિમા તેઓ મેઘ સમાન છે

૮

ક્રોધ વૈર–વિરોધનુ કારણ છે, સન્તાપને ઉત્પન્ન કરનાર છે, શાન્તિને રોકવામા અર્ગલા (ભુગળ) સમાન છે અને દુર્ગતિનો માર્ગ છે, તેમજ જ્યા તે ઉત્પન્ન થાય છે તે સ્થાનને, પોતાના આશ્રયને અગ્નિની જેમ તે પ્રથમ બાળે છે, જ્યારે બીજાને બાળવામા ચોક્કસ નથી

९

क्रोधस्य तस्य प्रशमे क्षमा क्षमा
क्षमाऽऽत्ममात्राऽन्यसमुत्कचेतसाम् ।
या सयमागामविद्यात्मागणि
क्लिष्टास्भूमीवरभग्नाशनि ॥
(युग्मम्)

१०

क्रोध कषायो मृदु-मध्य-तीव्राऽऽ-
त्मिभि प्रकारैर्बहुभि प्रसिद्ध ।
यादृक्स्वरूप स उदेति तादृग्-
रसानुविद्ध वितनोति कर्म ॥

११

योगस्य पन्था परमस्तितिक्षा
ततो महत्यात्मरसस्य पुष्टि ।
यस्तामृतेऽभीप्सति योगलक्ष्मी
हलाहलाद् वाञ्छति जीवित स ॥

१२

अकारण वाऽल्पकंकारण वा
यदा तदा क्रुध्यति निर्बलात्मा ।
एव च दोषानमणास्पदीमन्
स्वजीवन दु खितमातनोति ॥

૯

એ ક્રોધને શાન્ત કરવામા ક્ષમા સમર્થ છે જેઓના અન્તઃકરણ આત્મસામ્રાજ્યની પ્રાપ્તિ માટે ઉત્સુક છે તેમને એ આશીર્વાદરૂપ છે એ સયમરૂપ બગીચામા પાણીની વિશાળ નીક છે અને ક્લિષ્ટ કર્મરૂપ પર્વતોને ભેદવામા વજ્રકલ્પ સાધન છે

૧૦

ક્રોધ મૃદુ, મધ્ય, તીવ્ર આદિ અનેક પ્રકારોથી જાણીતો છે જેવા પ્રકારનો તે ઉદયમા આવે છે તેવા પ્રકારના રસવાળુ કર્મ સર્જે છે

૧૧

ક્ષમા એ યોગનો અસાધારણ માર્ગ છે એનાથી આત્મબલ બહુ પુષ્ટ થાય છે એ વગર જે યોગ-લક્ષ્મી મેળવવા ચાહે છે તે વિષથી જીવિત ઇચ્છે છે

૧૨

નિર્બળ માણસ નગર કાર્યો યા નજીવા કારણે જ્યારે-ત્યારે ક્રોધને વશીભૂત થાય છે આમ ક્રોધનો શિકાર બનતા તે પોતાનુ જીવન દુઃખી બનાવે છે

१३

मन शरीर रुधिर च यस्य
　　यथा यथा निर्बलता व्रजन्ति ।
क्रुद्धस्वभावऽधिकता दधान
　　तथा तथा शोच्यदशा स एति ॥

१४

निशम्य दुर्भाषितमन्यदीय-
　　मुत्तेजितत्व नहि यान्ति सुज्ञा ।
सम्पादनीय सहनस्वभाव
　　शाठ्य शठाग्रे न हि कर्तुमर्हम् ॥

१५

धीमान् कथ क्रोधमुपाश्रयेत
　　नोदेति राग परदुर्वचोभि ।
न वा यश श्रीरभित विलोप
　　द्रव्यस्य हानेरपि नास्ति वार्ता ।

१६

शमस्वभावस्य समाश्रयेण
　　रुष्ट स्वय लज्जिततामुपैति ।
जायेत तच्चेतसि चानुताप
　　शमो हि कोपज्वलनेऽम्बुवर्ष ॥

૧૩

જેમ જેમ માણસનુ શરીર, મન અને લોહી નિર્બળ પડતા જાય છે, તેમ તેમ તેની ક્રોધ-પ્રકૃતિ વધતા તેની જીવનદશા શોચનીય બનતી જાય છે

૧૪

બીજાના દુર્વચનો સાભળી સુજ્ઞો ઉત્તેજિત થતા નથી સહનશીલતા ઉપયોગી છે શઠની આગળ શઠ થવુ એ સાધુતા નથી

૧૫

બીજાના દુર્વચનોથી શુ કઇ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે યા ઇજ્જત-આબરૂને ધક્કો લાગે છે કિવા આર્થિક સ્થિતિને હાનિ પહોચે છે? નહિ તેવુ તો કઇ છે નહિ પછી ક્રોધનો આશ્રય લેવાનુ કઇ કારણ?

૧૬

શમસ્વભાવનો આશ્રય લેવા ય તો તેની સામે ક્રોધ કરનાર માણસ સ્વય લજ્જિત થશે અને પાછળથી તેને પશ્ચાત્તાપ થશે શમ ખરેખર ક્રોધની આગ પર જલવર્ષા છે

१७
क्रोधेन वैरं लभतेऽवकाशं
वैरेण दुर्ध्यानपरम्परा च ।
एवं स्खलेत् सञ्चरमाण आत्मो-
न्नते पथा रोषसमाश्रयेण ॥

१८
स्व्यजन प्रेक्ष्यतऽस्मनीय
प्राचीनकर्माथ विचारणीयम् ।
पराश्रये रुष्यति वा प्रकोप
प्रयोजक कर्मणि वा विधेय ? ॥

१९
कृतापराधे यदि नाम कोपो
न कर्म किं तर्हि कृतापराधम् ? ।
स्फुटोऽयमर्थश्च विचार्यमाण
सर्वापराधी खलु कर्मयोग ॥

२०
त्रैलोक्यचूडामणयोऽप्यनार्यान्
वितनुष स्वोपरि ताडनानि ।
क्षमादृशा ते परमर्षिपादा
क्षमा तदेव न हि किं क्षमा न ? ॥

૧૭

ક્રોધમાંથી વૈર ઉભુ થાય છે અને વૈરના યોગે દુર્ધ્યાનની પરમ્પરા ચાલે છે આમ, ક્રોધનો આશ્રય લેતા આત્મોન્નતિનો પથિક સાધન-માર્ગથી સ્ખલિત થાય છે

૧૮

આપણા પર રોષ કરતા મનુષ્યને પ્રેરનાર આપણુ કર્મ છે તો પછી વિચાર કરવાની બાબત છે કે આપણા કર્મથી પ્રેરિત થઇ આપણા તરફ રોષ કરનાર માણસ પર આપણે કુપિત થવુ વ્યાજબી છે, કે તે રોષ કરતા માણસને પ્રેરનાર આપણા કર્મ પર રોષ કરવો વ્યાજબી છે ?

૧૯

જો અપરાધી પર કોપ કરતા હો તો કર્મ શુ અપરાધી નથી ? આપણો અપરાધ કરનાર માણસ આપણા કર્મોની પ્રેરણાથી જ આપણો અપરાધ કરે છે એ માટે આપણા કર્મ જ અપરાધી છે ખરો અપરાધી કોણ એ તપાસતા સમજી શકાશે કે તમામ અપરાધ એક માત્ર કર્મના છે અને કમને ઉત્પન્ન કરનાર આત્મા પોતે હોવાથી ખરો અપરાધી સ્વય પોતે આત્મા જ છે

૨૦

ત્રિલોકીના શિરોમણિભૂત પરમર્ષિ દેવાધિદેવો પણ પોતાની પર તાડન-તર્જન કરનારને ક્ષમાની દૃષ્ટિથી જોતા તો પછી આપણે એ આદર્શનુ અનુસરણ કેમ ન કરીએ ?

२१

प्रकम्पमानौष्ठक–रक्तनेत्र
प्रस्वेदसंक्लिन्नमुखारविन्द ।
क्रुध्यन् समालोक्य विचारशीलै–
र्मान्य कृपापात्रतया ज्वरीव ॥

२२

ज्वरातुरे कुर्वति दुर्वचांसि
यथा न कोपं क्रियते दयातः ।
तथा दयार्द्रस्थित एव दृश्य
क्रोधज्वराद् दुर्वचनानि कुर्वन् ॥

२३

वनस्पतित्वे च पिपीलिकात्वे
समागतोऽनेकश एष आत्मा ।
तदाऽभिमानो गलितोऽस्य कुत्र
न सह्यते सम्प्रति दुर्वचो यत् ? ॥

२४

आक्रोशशान्तिर्मधुरैर्वचोभि–
राक्रोश आक्रोशत एति वृद्धिम् ।
प्रदीपनस्य प्रशमाय वारि
सेव्यं न तूत्तजस्मिन्धनानि ॥

२१

માણુસ જ્યારે ક્રોધથી ઘેરાય છે ત્યારે તેના હોઠ કાપવા લાગે છે, તેની આખો લાલ બની જાય છે અને તેના મુખકમલ પર પસીનો આવે છે જ્વરાક્રાન્તની પણ લગભગ આવી સ્થિતિ હોય છે માટે કોઇને આપણા પર ક્રોધ કરતો જોઇએ ત્યારે તેને જ્વરાક્રાન્તની જેમ દયાપાત્ર સમજવો

૨૨

જ્વરાતુર માણસ યદ્વા તદ્વા પ્રલાપ કરતો હોય, છતા તેના પર આપણે ક્રોધ નથી કરતા બલ્કે તેના પર આપણને દયા આવે છે તેમ જે માણસ ક્રોધરૂપ જ્વરથી જેમ તેમ લવારો કરતો હોય તેને પણ દયાદૃષ્ટિથી નિહાળવો જોઇએ

૨૩

અત્યારે આ જીવને કોઇનુ કડવુ વેણ સહન થતુ નથી પણ વનસ્પતિકાયમા અને કીડી-મ કોડીની ગતિમા એ આવેલો ત્યારે એનો મદ કયા ગયો હતો ?

૨૪

મીઠા વચનોથી સામાનો આક્રોશ શાન્ત થાય પણ આક્રોશની સામે આક્રોશ કરવાથી તો તે વધે બળતી આગને શમાવવા સારુ પાણી ન નાખ્ય પણ લાકડા-છાણા આદિ ઉત્તેજક પદાર્થો નાખવાથી તો તે ઉલટી વધે

२५

दूरीकृता सम्पद उज्झिता श्री
नीत समग्र स्वजनाऽप्युपक्षाम् ।
अथ प्रकल्पाचरण किमर्थं
तथापि तच्चेद्धतभागधेयम् ॥

२६

जगत्त्रितय्यामपि कोऽस्मदीयो
यत्राधिकारश्चरितु सुख न ? ।
सवऽस्मदीया यदि क प्रकोपा
न कर्मक्लृप्ताविह तत्समत्वम् ॥

२७

स्यातव्यमत्रास्ति कियद्दिन यत्
कोपाग्निना प्रज्वलन क्षमं स्यात् ? ।
यथैहिकार्थं क्षम एव कोप
पारत्रिकार्थे प्रशमो न तर्हि ? ॥

२८

यमान् कुरुध्व नियमान् कुरुध्व
क्रिया कुरुध्व च तप कुरुध्वम् ।
न किन्तु यत्रास्ति शमावगाह
सर्वेऽपि त निष्फलता व्रजेयु ॥

૨૫

સ્રી છોડી, ધન છોડ્યુ અને કુટુબપરિવારનો પણ ત્યાગ કર્યો પછી ક્રોધને રાખવાનો હોય ? સર્વત્યાગ કર્યા છતા પણ જો ક્રોધ ન છૂટે તો એના જેવી બીજી કમનસીબી કઇ ?

૨૬

અખિલ જગત્મા કોણ અમારો છે કે જેના પર ક્રોધ કરવાનો અમારો અધિકાર હોઇ શકે ? અને બધા જો અમારા છે, તો બધા સાથે પ્રેમ અને સદ્ભાવથી વર્તવાનુ હોય વળી, વિચારવાની વાત છે કે, આ તમામ સસર્ગ કર્મયોગથી યોજાયો છે આ જો સમજાય તો ક્રોધાચરણમા કેટલી ભૂલ થાય છે તે પણ સમજાય

૨૭

વિચારો કે અહીં કેટલુ રહેવુ છે પછી ક્રોધાગ્નિમા બળવુ શા માટે ? આ જિન્દગીના અર્થની સિદ્ધિ માટે જો ક્રોધાચરણ ઠીક ગણાતુ હોય તો પારલૌકિક લાભ માટે શમભાવ શુ ઠીક ન ગણાય ?

૨૮

યમ કરો, નિયમ કરો, ક્રિયા કરો અને તપ કરો, પણ જો શમભાવમા અવગાહન ન હોય તો તે સઘળુ એળે જાય

२९

मनोवचःकर्मसु निर्मलेषु
क्षमोर्मयो यस्य सदा वहन्ति ।
धन्यः कृतार्थः स कृती महात्मा
कलावपि प्रेक्ष्यमुखारविन्दः ॥

३०

क्रोधान्धलीभूय यदेव कार्यं
करोति सद्यो विपरीतरूपम् ।
तदेव कोपोपशमे ऽपाये
दुःखाय च स्याद् धिगहो ! अविद्या ! ॥

३१

आक्रोशने वा सति ताडने वा
योगप्रवाहे स्थितवान्यतिस्तु ।
ध्यायेन्न मे किञ्चन नाशमेति
सच्चित्स्वरूपं मम निश्चलं यत् ॥

३२

यथार्थरूपं प्रकटो यदा स्याद्
देहात्मनोर्भिन्नतया प्रकाशः ।
छिन्ने च भिन्ने च तदा शरीरे
नात्मा भवेत् स्वात्मरतो विकारी ॥

२९

જેના નિર્મળ મન–વચન–કાયમા ક્ષમાની ઊર્મિઓ નિરન્તર વહ્યા કરે છે તે ધન્ય, કૃતાર્થ છે તે જ્ઞાની મહાત્મા છે અને કલિકાલમા પણ તેનુ પવિત્ર વદનારવિન્દ દર્શનીય છે

૩૦

ક્રોધાન્ધ અવસ્થામા માણસ ઉતાવળથી એકદમ ઉલટુ પલટુ કામ કરી નાખે છે અને પછી જ્યારે તેનો ક્રોધ ઠંડો પડે છે ત્યારે તેને પોતાની એ વિપરીત ચેષ્ટા માટે શરમ અને દુ ખ થાય છે અહો ! ધિક્ અવિદ્યા !

૩૧

યોગપ્રવાહમા નિમગ્ન મહાત્મા પર આક્રોશ કે તાડન થાય ત્યારે તે એ જ વિચારે કે મારુ કઇ નષ્ટ થતું નથી મારૂ જે સચ્ચિત્સ્વરૂપ એ તો નિશ્ચલ છે

૩૨

શરીર અને તદન્તર્ગત આત્મા એ બન્નેની જુદાઇનુ સાચુ જ્ઞાન જ્યારે બરાબર પ્રકટ થાય છે ત્યારે સ્વરૂપરત આત્માની એ ઉન્નત અવસ્થા હોય છે કે તેના શરીરનુ છેદન–ભેદન કરવામા આવે તો યે તે વિકૃતિને પ્રાપ્ત થતો નથી

३३

क्रिया सुसाधा च तप सुसाध
　　ज्ञान सुसाध नियमा सुसाधा ।
दु साध एक स च कोपरोध
　　स साधित साधितमप्यशेषम् ॥

३४

ज्ञेय गृहस्थैरपि यत्र तत्र
　　कुद्धस्वभावाचरण न युक्तम् ।
सर्वत्र सर्वेष्वपि घोषयामो
　　हिताय तत्संयमनप्रवृत्ति ॥

३५

अनकशास्त्राणि विलोकितानि
　　रहस्यमध्यात्मगिरा च लब्धम् ।
तथापि लब्धा यदि नो तितिक्षा
　　ज्ञेयस्तदाऽसौ पन्थेन मूर्ख ॥

३६

यावन्न मानादिकदूषणाना
　　प्रचार आयाति निरुद्धभावम् ।
क्रोधो भवेत् तावदशक्यरोधो
　　मानादिदोषा अपि तेन हेया ॥

૩૩

ક્રિયા સુસાધ્ય છે, તપ સુસાધ્ય છે, જ્ઞાન સુસાધ્ય છે અને નિયમો સુસાધ્ય છે, પણ એક વસ્તુ દુ:સાધ્ય છે અને તે ક્રોધનો નિરોધ એ કામ સધાયુ કે બધુ સધાયુ

૩૪

ગૃહસ્થોએ પણ ધ્યાનમા લેવુ જોઇએ કે જ્યા ત્યા ક્રુદ્ધ સ્વભાવનુ આચરણ યુક્ત નથી સયમનો આદર્શ તેઓ ન ભૂલે સર્વત્ર અને સર્વને માટે અમે ઉચ્ચારીએ છીએ કે ક્રોધનુ નિયમન હિતાવહ છે

૩૫

અનેક શાસ્ત્રો જોયા અને અધ્યાત્મ-વાઙ્મયના રહસ્ય ઉકેલ્યા છતા જો તિતિક્ષા ગુણ ન સાપડયો તો એ માણસ હૃદયથી મૂર્ખ રહ્યો

૩૬

જ્યા સુધી માન, માયા વગેરે દોષોનો પ્રચાર બધ થાય નહિ ત્યા સુધી ક્રોધનો નિરોધ થવો શક્ય નથી એટલા માટે માન વગેરે દોષો પણ દૂર કરવા જોઇએ

३७

विवेकनेत्रं हरताऽस्मदीय
मानेन नीतो विहितोऽपराध ।
न त्यज्यते तच्छ्रयण तथापि
कीदृश्यहो ! मूढधिय प्रवृत्ति ! ॥

३८

विवेक–दुग्ध यदि रक्षणीय
तद् दर्प–सर्पेण न संगत स्यात् ।
विद्यासुधादीधितिशीतभासो
मानाभ्रविध्वसनत स्फुरन्ति ॥

३९

विचार्यमाण प्रतिभाति सम्यक्
स्थान न मानाचरणस्य किञ्चित् ।
प्रत्यक्षमालोक्यत एव विश्वे
कश्चिद् दधानोऽधिकता कुतश्चित् ॥

४०

अनन्यसाधारणबुद्धिमत्त्व–
मनन्यसाधारणशक्तिमत्त्वम् ।
अनन्यसाधारणवैभवञ्च
काऽस्मासु कुर्याम यतोऽभिमानम् ! ॥

૩૭

અમારા વિવેકરૂપ નેત્રને હરણ કરતા માને અમારો જબરો અપરાધ કર્યો છે છતા તેનો પલ્લો નથી મૂકાતો! કેવી મૂઢ દશા !

૩૮

વિવેકરૂપ દ્રુધનુ જો મ રક્ષણ કરવુ હોય તો દર્પ (મદ) રૂપ સર્પ સાથે તેનો સ ગ ન થવા દેવો જોઇએ માનના વાદળો જ્યારે વિખરાય છે ત્યારે વિદ્યારૂપ સુધા કરની શુભ્ર જ્યોત્સ્ના પ્રકાશમાન થાય છે

૩૯

વિચાર કરતા સાફ સમજી શકાય તેમ છે કે માન કરવા જેવી કોઇ ચીજ નથી જગતમા એક એકથી ચઢીયાતા પ્રત્યક્ષ જોવાય છે

૪૦

અનન્યસાધારણ બુદ્ધિ, અનન્યસાધારણ શક્તિ અને અનન્યસાધારણ વૈભવ અમારામા કયા છે જેના પર અમે અભિમાન કરી શકીએ ?

४१

न श्री प्रसन्ना प्रतिकासिदाम्या
न भारती दत्तवती वर च ।
महत्त्वपूर्णं न कृत न किञ्चित
तथाप्यहो ! दर्पसमुद्धतस्त्वम् ! ॥

४२

न वाग्मिमा वा न गभीरिमा वा
न मामहित्व न परोपकार !
गुण कलाया न समुन्नतत्व
तथापि गर्व क्मिन प्रहास्यम् ! ॥

४३

रूपण शक्रप्रतिमाऽपि मर्त्यै
कालान्तरे म्लानिमुपैति राग ।
गज्ञोऽपि रङ्कीभवन स्फुट च
कस्तर्हि मानाचरण मनोऽथ ! ॥

४४

सामान्यवर्गं खलु लक्ष्मनाथ—
ममौ च योगीशमसौ च भूपम् ।
असौ च सम्राजममौ च देव—
मसौ च देवेन्द्रमसौ मुनीन्द्रम् ॥

४१

નથી લક્ષ્મી પ્રફુલ્લ નેત્રોથી પ્રસન્ન થઈ, કે નથી સરસ્વતીએ કંઈ વરદાન આપ્યું તેમજ મહત્ત્વપૂર્ણ કંઈ કામ બજાવ્યું નથી છતાં મહોન્માદ !

૪૨

નથી ધૈર્ય, નથી ગાંભીર્ય, નથી સહિષ્ણુતા અને નથી પરોપકારી જીવન કોઈ ગુણ કે કલામાં નથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન છતાં ગર્વ ! કેવી હસવા જેવી સ્થિતિ !

૪૩

રૂપે ઇન્દ્ર જેવો મનુષ્ય પણ કાલાન્તરે રોગોથી જર્જરિત બને છે અને રાજા રંક બને છે પછી ગર્વ કરવામાં શું અર્થ રહ્યો છે ?

૪૪

સામાન્ય વર્ગના માણસો લક્ષાધિપતિ તરફ, લક્ષાધિપતિ કોટીશ્વર તરફ, કોટીશ્વર રાજા તરફ, રાજા ચક્રવર્તી તરફ, ચક્રવર્તી દેવ તરફ, દેવ ઇન્દ્ર તરફ, ઇન્દ્ર યોગીન્દ્ર તરફ,

४५

असौ च सर्वज्ञतया विभान्त-
मसौ च विश्वत्रितयेशितारम् ।
सम्यक्प्रकारेण विलोकयेच्चेत्
कुतस्तदा तस्य मदा वकाशः ॥

(युग्मम्)

४६

यत्पादपद्मे मधुपन्ति सर्वे
सुरेश्वरास्ते परमेष्ठिनोऽपि ।
नाहङ्कृतेर्हुङ्कृतिमाविशन्ति
किं न क्षमस्तर्ह्यभिमानभाव ! ॥

४७

सम्यक् प्रकारेण विचिन्तनाया
शान्तप्रवृत्त्या निजवर्त्तनस्य ।
स्वयं व्यपाया अभिमानचेष्टा
सञ्जायतेऽत्रानुभवः प्रमाणम् ॥

४८

महानताम्भोम्हरात्रिणा च
तपःसुधाम्भोधितिराहुणा च ।
न यो जनः सञ्चरतेऽभिमाना-
ध्वना स धन्यः सुरगेयकीर्त्तिः ॥

४५

યોગીન્દ્ર સર્વજ્ઞ (સર્વજ્ઞાનગરિમસમ્પન્ન) તરફ અને સર્વજ્ઞ જગદીશ્વર તરફ દૃષ્ટિપાત કરે તો મદને અવકાશ મળે? નહિજ

४६

જેના ચરણકમલોમા સર્વ સુરેન્દ્રો ભ્રમરાયમાણ રહે છે તે પરમેષ્ઠી જગન્નાથ પરમાત્માઓ પણ અહંકારવશ થતા નથી, તો પછી આપણને મદ કરવો છાજે?

४७

જ્યારે શાન્ત ભાવે પોતાની વર્તણુકના વિચાર ઉપર આવીએ છીએ ત્યારે આપણી અભિમાનચેષ્ટાઓ આપણને શરમ ઉપજાવે છે આ બાબતમા દરેકને પોતાનો અનુભવ પ્રમાણ છે

४८

અભિમાન દોષ મહાવ્રતરૂપ કમલ માટે રાત્રિના સમય સમાન અને તપરૂપ ચન્દ્ર માટે રાહુ સમાન છે અભિમાનનો રસ્તો જેણે મૂકી દીધો છે તે ધન્ય છે અને તેના યશોવાદના ગીત સુરલોક સુધી ગવાય છે,

४९

भवस्वरूपं परिचिन्त्य सम्यक्
निवार्यता मानभुजङ्गमाऽयम् ।
नैवामृतं तत्सहचारिताया
भवेत् परं मोहहलाहलाग्निः ॥

५०

माया मनो योगलताहुताशो
ज्ञानार्गला दुर्भगतानिदानम् ।
आत्मार्थिना सद्व्यवहारलक्ष्मी-
स्पृहावता वा परिहीयतां सा ॥

५१

पदे पदे दम्भमुपासते ये
किमीक्षितास्ते सुखिनो धनेन ? ।
न न्यायतः किं व्यवहारवृत्ति-
र्यत् स्वाय दम्भाचरणं क्षमं स्यात् ? ॥

५२

न्यायप्रतिष्ठा यदि मानवः स्याद्
व्यापारतोऽसौ नियमात् सुखी स्यात् ।
न्यायस्य मार्गेण वरं बुभुक्षा
नान्यायमार्गेण परं प्रभुत्वम् ॥

૪૯

ભવસ્થિતિનો બરાબર વિચાર કરી માનરૂપ ભુજગમ (સર્પ)ને દૂર કરવો જોઇએ એની સગતમા 'અમૃત'ની પ્રાપ્તિ નથી જ ત્યા કેવળ મોહરૂપ હલાહલની વ્યથા જ છે

૫૦

માયા યોગલતાને બાળવામા આગ છે, જ્ઞાનને રોકનારી અર્ગલા છે અને દુર્ભાગ્યની સડક છે જે આત્માર્થી હોય કે વ્યાવહારિક જીવનમા વિકાસ મેળવવાનો અર્થી હોય તેણે માયાને દેશવટો દેવો જોઇએ

૫૧

ડગલે ને પગલે જેઓ દભ સેવે છે તેઓ ધનલાભથી સુખી થયેલા જોયા વારૂ? શુ ન્યાયથી વ્યવહારવૃત્તિ નથી બની શકતી કે ચચળ ધન માટે દભજાળ ફેલાવાય છે?

૫૨

માણુસ જો પોતાની ન્યાયનિષ્ઠાને વળગી રહે તો વેપારધધાથી આખર જરૂર સુખી થાય પણ આદર્શ તો એ હોવો જોઇએ કે, ન્યાયના રસ્તે ચાલતા ભૂખ્યા રહેવુ પડે તો બહેતર છે, પણ અન્યાયના રસ્તે મોટી સાહબી મળતી હોય તો પણ ન જોઇએ

५३

ये कौशलं बिभ्रति सत्त्वयुक्ता
न्यायप्रतिष्ठा विकसद्विवेका ।
मायाप्रपञ्चं न प्रविशन्ति मायां
विनैव ते स्वार्थमुपार्जयन्ति ॥

५४

अनेकशः पश्यति सर्व एव
कृतेऽपि दम्भाचरणे प्रभूते ।
अर्थो न सिद्धिं लभते तदेव-
मर्थस्य सिद्धौ स कुतो निमित्तम् ? ॥

५५

विलोक्य दम्भाचरणेन लाभं
लुब्धा नरास्तत्करणे त्वरन्ते ।
परन्तु तैः सुष्ठु विचारणीयं
दम्भोद्भवं जीवनदुर्गतत्वम् ॥

५६

माया-धनं तिष्ठति नो चिरेण
माया-धनं स्यान्न सुखेन भोग्यम् ।
माया-धनं स्यात् स्वजनोपघाति
माया-धनाद् दुःखपरम्परा च ॥

૫૩

જેઓ કાર્યકુશલતા અને સાત્ત્વિક મનોબળ ધરાવે છે તેમજ ન્યાયનિષ્ઠ અને વિવેકવિભૂષિત વિચારશીલ છે તેઓ તો માયાને પાપસ્થાન સમજે છે અને તે રાક્ષસીનો આશ્રય લીધા વગરજ સ્વાર્થ સાધન કરે છે

૫૪

અનેક વાર જોવામા આવે છે કે બહુ બહુ દુરાચરણ કરવા છતા અભીષ્ટસિદ્ધિ થતી નથી તો પછી અર્થ-સિદ્ધિમા માયાનો આશ્રય કારણભુત કેમ ગણાય, અને શા માટે લેવાવો જોઇએ ?

૫૫

માયાથી લાભ મળતો માની લુબ્ધ માણસો માયા-જાળ રચવા ઉતાવળા થાય છે પણ તેમણે સારી પેઠે સમજી રાખવુ જોઇએ કે એનુ પરિણામ જીવનની દુર્ગતિમા આવે છે કદાચ વિચિત્ર (કલુષિત) "પુણ્ય"-યોગે "જાળ"મા ફાવટ આવી જાય, પણ જીવનની દુર્ગતિ ચોખ્ખી ! સુખ, શાન્તિ અને સુગતિ પર મીંડુ !

૫૬

માયા-ધન લાંબુ ટકતુ નથી માયા-ધન સુખે ભોગવી શકાતુ નથી માયા-ધન સ્વજનોપઘાતક નિવડે છે માયા-ધન દુખપરમ્પરાને સર્જનાર છે

५७

स्य च माया जननी तृतीया
य सर्वदोषेषु पुरस्सरोऽस्ति ।
आराध्या मणावान् इतीत्थमाया
न सज्जन सज्जति तत्र मायाम् ॥

५८

अप्रत्ययाना प्रसवस्य भूमी-
मपारस तापसमर्पकं च ।
शल्यं महच्चेतसि नाश्रयत
मायापथं दुर्गतिमावहन्तम् ॥

५९

कुर्वन्ति ये दुःखि मनः परस्य
प्रतारणातो बहुभिः प्रकारैः ।
पुष्णन्ति हिंसाविषवल्लरीं ते
दूरं त्यागमत ईदृशाः स्युः ॥

६०

पिपीलिकादीन् लघुदेहभाजो
रक्षन्ति यत्नैर्मनुजान् पुनर्ये ।
प्रपातयन्त्यापदि वञ्चयित्वा
न निर्दया धर्मविचारहीना ॥

૫૭

માયા એની માતા છે કે જે સર્વ દોષોમા અગ્રેસર છે તેનુ નામ છે મૃષાવાદ સજ્જન શા સારુ માયા સેવે ?

૫૮

માયા અવિશ્વાસની પ્રસવભૂમિ છે એની જાળમા ખેદ ને સન્તાપ ભર્યા છે એ ચિત્તગત જબરૂ શલ્ય છ એ દુર્ગતિના માર્ગે ન જઇએ

૫૯

જેઓ અનેક રીતે ઠગી બીજાના મનને દુખી કરે છ તેઓ હિંસારૂપ વિષલતાને પુષ્ટ કરે છે એવા માણસો દયાના બગીચાથી (દયા ને શમથી) દૂર હોય

૬૦

જેઓ કીડી જેવા ન્હાના જીવોની રક્ષા કરે છે, પણ બીજી તરફ માણસોને ઠગી આફતમા નાખે છે, ગરીબોની આતરડી કકળાવે છે, તેમના લોહી ચૂસે છે, આવા જે માણસો છે તેમને ધર્મનો વિચાર નથી તેઓ વાસ્તવમા નિર્દય છે,

६१

अस्त्येकतो बन्धनतत्परत्व
देवस्तुतो गर्जनमन्यतश्च ।
एवंविधा नो किमपि प्रपन्न
क्रमेन भाले तिलकेन धूर्त्ता ॥

६२

प्रवञ्चकत्वात्मकमक्षिपातेऽ
नुष्ठानदुःख विकृतिं प्रयाति ।
उत्पन्य माया विशालीकृताया
मनोभुवा बीजकमङ्कुराय ॥

६३

महागसिन्धो परिलङ्घनार्थं–
मध्यात्मपोते बहुभागलभ्ये ।
चेच्छिद्रलेशोऽपि हि दम्भरूपा
न तर्हि तत्पारगतिस्तत स्यात् ॥

६४

वने हुताश कलह सुहृत्त्व
रोग शरीरे कमले हिम च ।
यथा तथा दम्भ उपप्लवोऽस्ति
धर्माश्रमे धामनि विश्रमस्य ॥

६१

એક બાજુ ઠગાઈનો વ્યવસાય અને બીજી બાજુ ભગવાનની આગળ લાબા લાબા સાદે સ્તવનપાઠ આવા ધુતારાઓ પોતાના કપાળ પર ‘ તિલક ’ કરતા શરમાતા નથી !

૬૨

જ્યા ઠગાઈરૂપ ‘ સન્નિપાત ’ વર્ત્તમાન હોય ત્યા અનુષ્ઠાન (ક્રિયાકાડ) રૂપ દૂધ વિકારરૂપ બની જાય છે માયાને ઉખેડી મનોભૂમિને સાફ કરાય તો જ તેમા વાવેલુ બીજ અ કુરોન્મુખ થઈ શકે

૬૩

ભવસાગરને ઓળગવા મા ટે અધ્યાત્મરૂપ નાવ બહુ ભાગ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે પરન્તુ તેમા જો દભરૂપ ન્હાનુ પણ છિદ્ર હશે તો તેનાથી તે સાગરનો પાર નહિ પમાય

૬૪

વનમા આગ, મિત્રતામા કલહ, શરીરમા રોગ અને કમલ માટે હિમ જેમ ઉપદ્રવ છે, તેમ દભ ધર્મરૂપ વિશ્રામધામ આશ્રમને ઉપદ્રવ સમાન છે

६५

प्रयोजन किं नु मुनिव्रताना
म्रियेत दम्भाचरण यतस्ते ? ।
दम्भावकाशो नहि सत्प्रवृत्ता–
वन्यत्र पापस्य च पोषणाय ॥

६६

एकान्ततो नानुमतिर्जिनस्य
न वा निषेध खलु धर्मशास्त्रे ।
न जातु दम्भाश्रयण क्षम तद्,
निमायमार्गे पथि यान्ति सन्त ॥

६७

अहो ! समालम्ब्य बकप्रवृत्ति
प्रवञ्चकैर्वञ्च्यत एष लोक ।
परन्तु सम्मोहतमोऽन्धभूता
आतन्वत वञ्चनमात्मनस्त ॥

६८

नि शल्यभावव्रतपालनाय
श्रीधर्मशास्त्राणि समादिशन्ति ।
एव इह योगैकपदीप्रवेश
एव हि मोक्षार्थगतर्विकास ॥

૬૫

મુનિવ્રત જેમણે અખત્યાર કર્યું છે તેમને શુ પ્રયોજન હોય કે તેઓ માયા-પ્રપચ ખેલે ! સત્પ્રવૃત્તિમા તો દભને અવકાશજ નથી, ત્યારે દૂષિત પ્રવૃત્તિમા દભને લેવાતો આશ્રય પાપને ઔર વધારે પોષે છે

૬૬

અર્હન્ દેવના ધર્મશાસ્ત્રમા કોઇ બાબતની સર્વથા અનુમતિ કે નિષેધ નથી અતએવ કયારે પણ માયાચરણ યોગ્ય ન ગણાય સન્તો આર્ય પથ પર નિર્દભપણે વિચરે છે

૬૭

ઠગારાઓ "બગલાભગત" બની આ જગતને ધુતી રહ્યા છે । પરન્તુ મોહાન્ધકારમા અન્ધ બનેલા તેઓ ખરી રીતે તો પોતાના આત્માનેજ ઠગે છે

૬૮

ધર્મશાસ્ત્રો નિ શલ્યપણે વ્રતપાલન કરવાનુ ફરમાવે છે એ જ રીતે યોગના માર્ગમા પ્રવેશ થઇ શકે એજ રીતે મોક્ષહેતુ ગતિનો વિકાસ થઇ શકે

६९

लुण्टाक एक खलु मोक्षमार्गे
सम्प्रस्थिताना सुमहाशयानाम् ।
स लोभनाम्ना जगति प्रसिद्धो
मोहस्य राज्ञ प्रथम प्रधान ॥

७०

भवस्य मूल किल लोभ एको
मोक्षस्य मूल तदभाव एक ।
एतद्धि ससारविमुक्तिमार्ग-
निदर्शन योगबुधा अकार्षु ॥

७१

सुदुर्जयाना प्रथमोऽस्ति लोभ-
स्तस्मिन् जिते किं न जित त्रिलोक ! ।
लोभस्य घाते हत एव मोह
क्रोधादिनाशोऽप्यवशिष्यतेऽसौ ॥

७२

लोभोऽस्ति चिन्तालतिकासु कन्दो
रक्षो गुणाना कवलीकृतौ च ।
महाभ्र विघ्न पुरुषार्थसिद्धौ
जयन्त्यमु सत्त्वसमुद्रचेता ॥

६९

મોક્ષના પ્રવાસે નિકળેલાઓને લુટનાર જે એક લુટારો જાણીતો છે તે જગદ્વિખ્યાત લોભ છે તે મોહ રાજાનો મુખ્ય પ્રધાન છે

૭૦

સસારનુ મૂળ એક લોભ અને મોક્ષનુ મૂળ ફક્ત તેનો અભાવ આ પ્રમાણે યોગવિશારદો સસાર અને મુક્તિના માર્ગનુ દિગ્દર્શન કરાવે છે

૭૧

જેમનો જય મેળવવો બહુ મુશ્કેલ છે તેઓમા લોભનો નમ્બર સહુથી પહેલો છે તે જીતાતા અખિલ જગતમા બધુ ય જીતાઇ જાય છે લોભ હણાતા મોહ હણાઇ જ જાય છે, જ્યારે ક્રોધાદિનો નાશ થતા પણ મોહ અવશેષ રહે છે

૭૨

ચિન્તારૂપ લતાઓનો કન્દ લોભ છે ગુણોને કોળીયા કરી જનાર રાક્ષસ લોભ છે પુરુષાર્થસિદ્ધિમા મહાન્ વિઘ્નભૂત લોભ છે એને કોણ જીતે ? જેનુ સત્ત્વ દરિયા જેવડુ હોય તે, જેનુ ચિત્ત સત્ત્વનો સમુદ્ર હોય તે

७३

चेत् सात्त्विकस्त्वं पुरुषाभिमानी
यद्यस्ति लोकाग्रपदोपलिप्सा ।
स्फारं परिस्फारय तर्हि लोभ-
वप्रं प्रभङ्क्तुं पुरुषार्थमुच्चैः ॥

७४

ये स्वेच्छया पूरयितुं क्षमन्ते
न शाक्नोऽपि स्वककुक्षिरन्ध्रम् ।
आन्दोलितान्तःकरणा विचित्राऽऽ-
काङ्क्षासमीरेण भवन्ति तेऽपि ॥

७५

लोभार्दितः किं सहते न कष्टं
लोभाऽऽहतः किं न करोति कर्म ? ।
करोत्यनर्थं पितृ-बान्धवाना-
मप्याशु लोभच्छुरिकाहताक्षः ॥

७६

सरलेश्य ये निर्ग्रन्थ प्रजा स्व
तनौ गृहीत्वा पुपुरुः स्वकोपम् ।
भयङ्करं भूमि विधाय युद्ध-
मदीदृशन् य प्रत्यावभासम् ॥

૭૩

જો તારો પુરુષાભિમાન સાત્વિક હોય અને જો તારી, લોકના અગ્રણી પદ પર પહોચવાની ઉત્કંઠા હોય તો લોભ રૂપ કિલ્લાને ભાગવા તારો ભારેમા ભારે પુરુષાર્થ ફોરવ

૭૪

જેઓ સ્વેચ્છાએ શાકમાત્રથી પણ પોતાનુ કુક્ષિ રન્ધ્ર પુરવા સમર્થ નથી તેવાઓના પણ અન્ત કરણો લોભના ચકડોળે ચઢી કઇ કઇ આકાક્ષાઓની હવામા ઉડતા હોય છે !

૭૫

લોભાર્ત્ત શુ કષ્ટ સહન નથી કરતો ! લોભગ્રસ્ત શુ કર્મ નથી આચરતો ! લોભરૂપ છરીથી જેની આખ કપાઇ ગઇ છે એવો માણસ પોતાના બાપ અને બાન્ધવો ને પણ અનર્થના ખાડામા ઉતારે છે, તેમને મારી પણ નાખે છે

૭૬

જેઓએ પ્રજાને નિર્દય રીતે રીબાવીને તેની પાસેથી ધન કઢાવી પોતાના ભન્ડાર ભરેલા અને મહાભયકર યુદ્ધો કરી જેમણે પ્રલય કાળના જેવો દેખાવ બતાવેલો,

७७

लोभार्दितास्त मरणस्य काले
निश्चित् किमात्तुमलम्बभूतु ? ।
एकाकिनो रङ्कमुखास्तु याता-
स्तस्मात् त्यजेल्लोभवशम्बदत्वम् ॥
(युग्मम्)

७८

कनापि सार्धं न गता धनेयं
लोभन नाम्यन्ति वृथैव लोका ।
विवेकमाधाय विचार्यते चेत्
सन्तोष एव प्रतिभाति सौख्यम् ॥

७९

ऋते प्रयास प्रचुरेऽपि नष्ट
ससिद्धिमाप्नोति यदा तदानीम् ।
सङ्किश्यते किन्तु विचारणीय
यदस्मदीय न हि तत् परेषाम् ॥

८०

बहुप्रयत्नैरपि नार्थसिद्धि
कस्याप्ययत्नादपि कार्यसिद्धि ।
एतन्महत् कर्मबल विचायाऽ-
निष्टप्रसङ्गे नहि खेदवान् स्यात् ॥

७७

તેવા લોભાન્ધ ભૂપાલો (!) શુ મરણ વખતે કઇ પણ સાથે લઇ જવા સમર્થ થયા ? આખરે બીચારા ગરીબડા મોઢે એકલા સિધાવ્યા! પછી શા માટે લોભવશ થવુ

૭૮

કોઇની સાથે આ પૃથ્વી ગઇ નથી લોકો ફોકટ લોભથી પીડાય છે વિવેકપુરસ્સર વિચાર કરાય તો સન્તોષમા જ સાચુ સુખ જોઇ શકાય

૭૯

બહુ પ્રયાસ કરવા છતા જ્યારે અભીષ્ટની સિદ્ધિ થતી નથી ત્યારે માણુસ દુખી થાય છે પણ વિચારવુ જોઇએ કે 'જે અમારૂ છે તે પરનુ નથી' અથવા 'જે અમારૂ નથી તે પરનુ છે '

૮૦

બહુ બહુ પ્રયત્નો કરવા છતા કોઇને અર્થસિદ્ધિ થતી નથી, જ્યારે બીજાને અનાયાસ કાર્યસિદ્ધિ થઈ જાય છે આ ઉપરથી ફલિત થતુ કર્મબળનુ મહત્ત્વ જો ધ્યાન પર લેવાય તો માણુસ અનિષ્ટના પ્રસગે દુખી ન થાય

८१

न कर्तुमुद्योगमियं न वाञ्छा
परन्तु लोभोत्थविकल्पधूमैः ।
श्याम स्वमन्त करणं वृथैव
कार्यं गृहस्थैरपि हन्त ! कस्मात् ? ॥

८२

क्रोधस्य रोषस्य शमो विधाना
मानाय शक्नोति पुनर्मृदुत्वम् ।
माया प्रहन्तु प्रभुताऽऽर्जवस्य
लोभस्य शत्रु परितोष एक ॥

८३

क्रोधादिकाऽऽविर्भवनप्रसङ्गान्
प्रागेव दूरेण विचार्य कुर्यात् ।
कषाय आयातवति प्रसङ्गा
दुरुत्तानुपायास्त्वरया भजेत ॥

८४

भज्जन्येत यथा यथाऽवशतया क्रोधादिनिर्दूषणे
मन्चेष्टेत तथा तथा परिह न् सुज्ञ प्रमादोदयम् ।
य क्रोधादिविकारकारण उपप्राप्ते न नाक्षिप्यते
तस्य स्वात्मवलस्य योगशिखरं प्राप्तु विलम्ब कुत ॥

८१

ઉદ્યોગ ન કરવાની આ વાત નથી, નિરુદ્યમી રહેવાનુ આ પ્રતિપાદન નથી પણ તાત્પર્ય એ છે કે ગૃહસ્થોએ પણ લોભથી ઉઠતા વિકલ્પરૂપ ધુમાડાથી પોતાના ચિત્તને શા માટે વ્યર્થ કલુષિત રાખવુ જોઇએ

૮૨

ક્રોધનો રોધ ગમથી થાય માનને હઠાવનાર મૃદુત્વ ગુણ છે માયાનુ હનન ઋજુતા કરશે અને લોભનો કટ્ટો દુશ્મન સન્તોષ છે

૮૩

ક્રોધાદિ દોષો પ્રગટવાના સ યોગો પહેલેથી જ વિચારી લઇ દૂર રાખવા, અગર પોતે તેવા સ યોગોથી દૂર રહેવુ પ્રસ ગવશાત્ એ દોષોનો ઉદય થાય ત્યારે તેને કાબુમા લેવા ઉક્ત ઉપાયો લેવા

૮૪

જેમ જેમ ક્રોધાદિ દોષો નગળા પડે તે તે રીતે સુજને પ્રમાદને દૂર કરી પોતાની પ્રવૃત્તિ રાખવી જોઇએ જે, ક્રોધાદિ વિકારના કારણ ઉપસ્થિત થતા પણ તેના વશમા આવતો નથી તે આત્મબલસમ્પન્ન મહાનુભાવને યોગના શિખરે પહોચતા કેટલો વિલ બ !

पञ्चम-प्रकरणम् ।

ध्यानसामग्री ।

१

आत्मस्वरूप खलु मोक्षतत्त्व
तदात्मशुद्धेन भवत्यभाव ।
कषायगाहित्यमिय न तस्मात्
ननैव मुक्ति परिवदितव्या ॥

२

कषायरोधाय जितेन्द्रियत्व
जितेन्द्रियत्वाय मनोविशुद्धि ।
मनोविशुद्धयै समता पुन साऽ
ममत्वनस्तत् खलु भावनाभि ॥

३

भीमाद् भवाम्भोनिधितो भय चेत्
तदेन्द्रियाणा विजये यतत ।
सरित्सहस्रापरिपूर्यसिन्धु-
मध्योपमान वहतामतृप्तौ ॥

४

देहान्दु ख गजमीनभृङ्ग-
पतङ्गसारङ्गकुल प्रयाति ।
समाग एकैकरूपीकदोषात्
का तर्हि सर्वाक्षरतस्य वार्ता ? ॥

१

મોક્ષ એ આત્માનુ સ્વરૂપ હોઇ આત્મશુદ્ધિ વગર ન હોઇ શકે એ સ્પષ્ટ છે હવે આત્મશુદ્ધિ શુ છે? એ કષાયરહિત સ્થિતિનુ જ નામ છે એટલે વાસ્તવમા કષાયમુક્તિમા જ મુક્તિ છે

૨

કષાયરોધ માટે ઇન્દ્રિયજય, ઇન્દ્રિયજય સારુ મન શુદ્ધિ અને મન શુદ્ધિ અર્થે સમતા સમતાનો પ્રાદુર્ભાવ નિર્મમત્વથી અને નિર્મમત્વ સધાય ભાવનાઓથી

૩

ભવાબ્ધિ ભયકર છે તેની ભયકરતા અનુભવાતી હોય અને તેનાથી મુક્તિ મેળવવાની કામના હોય તો તેને માટે સારામા સારો રસ્તો ઇન્દ્રિયજય છે ઇન્દ્રિયો કયારેય તૃપ્ત થતી નથી. અતએવ તેની સરખામણી હજારો નદીઓથી નહિ પૂરાતા એવા સમુદ્રના મધ્ય ભાગ સાથે કરવામા આવે છે

૪

હાથી, માછલુ, ભમરો, પતગીયુ અને હરિણુ એક એક ઇન્દ્રિયના દોષથી દેહાન્ત દુખને પ્રાપ્ત થાય છે તો જે તમામ ઇન્દ્રિયોનો દાસ છે તેની શી વાત કરવી !

५

अतुच्छमूर्च्छार्पणशक्तिभाजां
यदीन्द्रियाणां विजयो न जातः ।
भूमण्डलान्दोलनशक्तिभाजोऽ
प्योजस्विनः किं नु बलस्य मूल्यम् ? ॥

६

अन्तर्बलोद्भावनहेतुरेकः
स इन्द्रियाणां विनियन्त्रितत्वम् ।
एतत्कृतेऽन्तःकरणस्य शोधः
आवश्यके यत्नपरायणः स्यात् ॥

७

भ्राम्यन् मनोरक्ष इह स्वतन्त्रं
दुःखावटे प्रक्षिपति त्रिलोकम् ।
अराजका निःशरणो जनोऽयं
जाता ततः कोऽत्र गवेषणीयः ! ॥

८

गृहं परित्यज्य महानुभावान्
मुक्तिश्रिया आचरतस्तपस्याम् ।
वात्येव चेतश्चपलस्वभाव-
मन्यत्र कुत्रापि परिक्षिपद् द्राक् ॥

૫

ઇન્દ્રિયો પ્રાણીને મહાભયકર મૂર્છામા પટકે છે તેનુ જો સયમન ન થઇ શકયુ તો પછી મનુષ્ય જીવનની વિશેષતા શી ! કલ્પના કરો કે એક યોદ્ધો આખા દેશમા અને આખી પૃથ્વી પર આન્દોલન જગાડવાની શક્તિ ધરાવે છે, પણ જો તે પોતાની ઇન્દ્રિયો પર કાબૂ રાખી શકતો ન હોય તો તેના બળનુ શુ મૂલ્ય ? તે સાચા વીર તરીકે નહિ ઉલ્લેખાય

૬

આન્તર શક્તિ પ્રગટાવવાનો એક જ માર્ગ છે, અને તે પોતાની ઇન્દ્રિયોના વિજેતા બનવુ તે એને સારુ મન શુદ્ધિ પરમ આવશ્યક છે એટલે ઇન્દ્રિયજયના ઉમેદવારે મન શુદ્ધિના સાધનમા સતત યત્નશીલ રહેવુ જોઇએ

૭

મનરૂપ રાક્ષસ સ્વતન્ત્રપણે સદા સર્વત્ર ભટકતો રહે છે અને આખા જગતને દુ ખના ખાડામા નાખે છે જગતની અરાજક, અશરણ જેવી સ્થિતિ થઈ પડી છે એ રાક્ષસથી રક્ષણ આપનાર કોને શોધવો !

૮

જેઓ ઘર છોડી સ ન્યાન લઇ મુક્તિ મારુ તપ તપી રહ્યા છે તે મહાનુભાવોને પણ ચપળ ચિત્ત એકદમ વાયુની માફક ઉડાવી કયાય ફેકે છે

૯

જે મન શુદ્ધિ વગર યોગ-પર્વત પર આરોહણ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે, તે મૂઢ માણસ પગથી દેશાટન કરવા ઇચ્છતા પાંગળા માણસની જેમ ઉપહસનીય સ્થિતિમાં મૂકાય છે

૧૦

મનના નિરોધમાં કર્મનો નિરોધ છે અને મનના પ્રચારમાં કર્મનો પ્રચાર છે મનનો અસંયમ ભવનું મૂળ અને તેનો સંયમ મોક્ષનું મૂળ

૧૧

અખિલ જગતમાં ભ્રમણશીલ મનરૂપ વાનર કોઇ પણ યત્નથી વશમાં કરવો જોઇએ-જો ખરૂ સુખ અને શાન્તિ મેળવવી હોય

૧૨

સર્વે આગમોનું પરમાર્થ રહસ્ય એક માત્ર અન્ત કરણની શુદ્ધિ છે કર્મક્ષયનું સાધન શાસ્ત્રકારો એક માત્ર ધ્યાન બતાવે છે અને તેનું મૂળ અન્ત કરણની શુદ્ધિમાં છે

१३

प्रदीपिका योगपथप्रकाशे
योगाङ्कुरप्राद्भवकाश्यपी च ।
मनोविशुद्धि प्रथम विधेया
प्रयासवैयर्थ्यममू विना तु ॥

१४

चित्तस्य शुद्धि खलु धमतत्त्व
तदर्थमेवाऽस्ति च कमकाण्डम् ।
यावन्मन शुध्यति तावदस्य
क्रियाविधि सार्थकता दधाति ॥

१५

नानाप्रकारा अपि कर्मयोगा–
श्चित्तस्य शुद्धि यदि साधयन्ति ।
सर्वेऽपि बाध्या उपयोगिनस्त
तद्भेदमात्रात् कलहो न युक्त ॥

१६

नानाविध क्मविधि प्रणीत–
श्चित्तस्य शोधाय स वेदितव्य ।
एकस्य साध्यस्य हि साधनानि
बहूनि, कस्तत्र सता विवाद ॥

૧૩

ચિત્તશુદ્ધિ એ યોગમાર્ગ પર પ્રકાશ નાખનારી ‘દીવાદાડી’ છે યોગના અકુરાઓને ઉત્પન્ન કરનારી એ સર્વોત્તમ ભૂમિ છે એની પ્રથમ જરૂર છે એ વગર સઘળો પ્રયાસ વ્યર્થ છે

૧૪

ચિત્તની શુદ્ધિ એ જ ધર્મનુ તત્ત્વ છે સર્વ ક્રિયાકાડ તેને જ માટે છે ક્રિયાથી જેટલે અશે મન શુદ્ધ થાય તેટલે અશે તે (ક્રિયા) સફળ ગણાય ક્રિયાની સફલતાનુ માપ મન શુદ્ધિના પ્રમાણુ પર અકાય છે

૧૫

ક્રિયાવિધિ નાનાવિધ છે અને તે જો ચિત્તશુદ્ધિનુ કામ બજાવતી હોય તો તે સઘળી ઉપયોગી ગણાય ક્રિયાકાડના ભેદમાત્રથી (ક્રિયાભેદો પર) તકરાર કરવાની ન હોય

૧૬

ક્રિયામાર્ગ અનેકવિધ છે પણ તે સર્વ ચિત્તશુદ્ધિના ઉદ્દેશ માટે યોજાયેલ છે એક સાધ્યના અનેક સાધનો નથી હોતા શુ ? પછી તેમા (ક્રિયાભેદો માટે) વિવાદ શો ?

१७

मनोविशुद्ध्यै समता श्रयेत
निमज्जनात् साम्यसरोवरे यत् ।
रागादिकम्लानिपरिक्षयः स्याद्
अमन्द आनन्द उपैति च ॥

१८

समस्य चेत समता क्षणं चेद्
निषेव्यते तर्हि तदुत्थमन्तः ।
अलौकिकं शं प्रसरीसरीति
किं वर्ण्यते तर्हि सदा समस्य ! ॥

१९

साम्याञ्जनं पूरितमस्ति यस्याऽ-
न्तर्लोचने मोहतमःप्रणाशात् ।
स्वस्मिन् स्वरूपं परमेश्वरस्य
पश्यत्यसौ निश्चितसाध्यसिन्धुः ॥

२०

दूरेऽस्ति शमं शिवं दवीयः
सुखं मनःसन्निहितं समस्त्वात् ।
शक्यं समास्वादयितुं मनोज्ञ-
मिहैव मोक्षः समतारतस्य ॥

૧૭

મન શુદ્ધિ માટે સમતાનો આશ્રય જોઇએ સમતાના મરોવરમા નિમજ્જન કરવાથી રાગાદિ મેલ ધોવાઇ જાય છે અને અમન્દ આનન્દ પ્રગટ થાય છે

૧૮

મન સયમસાધિત સમતાના ક્ષણિક અનુભવે પણ જ્યારે અન્ત કરણમા અલૌકિક આનન્દ ફેલાય છે, તો પછી જે આત્મા સમતામા સદા નિરત છે તેનુ શુ પૂછવુ

૧૯

જેની અન્તર્દષ્ટિમા સામ્યરૂપ અજન પૂરાયુ છે તે મોહરૂપ તિમિરના નાશથી કૃતાર્થ થયેલો પોતાની અન્દર પરમાત્માનુ સ્વરૂપ નિહાળે છે

૨૦

સ્વર્ગ દૂર અને મોક્ષ તો એથીયે દૂર, પણ સમતાના આશ્રય પર પોતાના મનોમન્દિરમા જ અપૂર્વ સ્વસવેદ્ય સુખ અનુભવી શકાય છે સમતારતને અહીં જ મોક્ષ છે,

२१

सुधाघनो वर्षति साम्यरूपो
मनोभुवा यस्य महाशयस्य ।
संसारदावानलजाहतापोऽ–
नुभूतिमास्कन्दति किं तदीयाम् ? ॥

२२

आत्मानमात्मा परतो विभिन्न
यदाऽऽत्मना साध्वनुबोभवीति ।
प्रकाशते तस्य तदा समत्व
मशक्यलाभ विबुधेश्वराणाम् ॥

२३

अधिष्ठित मोहमगेश्वरेण
भयङ्कर दोषवन महत्या ।
समत्वरूपज्वलनार्चिषा ये
दाह ददुस्ते परिनिष्ठितार्था ॥

२४

निसर्गवैरा अपि देहभाजो
यद्दर्शनाच्छान्तिमवाप्नुवन्ति ।
अन्यत्र साम्यान्न तदस्ति किञ्चित्
तदेव देवस्य परा विभूति ॥

२१

જે મહાશયની મનોભૂમિ પર સામ્યરૂપ સુધામેઘ વરસે છે તેને ભવાનલની તાપ-વેદના શુ સ્પર્શી શકે

૨૨

જ્યારે આત્મા પોતે પોતાદ્વારા પોતાનો તમામ પર ભાવથી ભિન્ન રૂપે અનુભવ કરે છે ત્યારે તેને સામ્ય ગુણનો સાચો પ્રકાશ પ્રગટે છે, કે જે મ્હોટા મ્હોટા શાસ્ત્રદર્શી પડિતો કે દેવેન્દ્રોને પણ પ્રાપ્ત થવો અશક્ય છે

૨૩

મોહરૂપ મૃગાધિરાજથી અધિષ્ઠિત ભયકર દોષ વનમા જેઓએ સામ્યરૂપ અગ્નિની જ્વાળા પ્રગટાવી છે-સમભાવની આગ લગાડી છે તેઓ કૃતાર્થ થયા છે

૨૪

નિસર્ગવૈરી, જન્મસિદ્ધ વૈરી પ્રાણીઓ પણ જેના દર્શનથી પોતાના વૈર ભૂલી જઇ પરસ્પર શાન્તિ ધારણ કરે છે તે શુ છે ? તે સમવૃત્તિનો જ ચમત્કાર છે એજ પરમાત્મજીવનની ઉચીમા ઉચી વિભૂતિ છે,

२५

अनित्यभावादिकभावना स्मृता
महर्षिभिद्वादश तासु सन्ततम् ।
विभाव्यमानासु ममत्वलक्षणा–
न्धकारनाशे समताप्रभा स्फुरेत् ॥

२६

सुख न नित्य करण न नित्य
भोगा न नित्या विषया न नित्या ।
विनश्वरोऽय सकल प्रपञ्चो
न किञ्चिदास्थास्पदमत्र नाम ॥

२७

महीपतिश्चक्रधर सुरेश्वरो
योगीश्वरो वा भुवनत्रयेश्वर ।
सर्वेऽपि मृत्योरुपयान्ति गोचर
शरीरभाजो भववास ईदृश ॥

२८

दु खानि दुष्कर्मविपाकजानि
लोकन्त उग्राणि शरीरभाज ।
अमु ततस्त्रातुमल न कश्चिद् ,
मार्गोपदेशाच्छरण च सन्त ॥

૨૫

મહર્ષિઓએ 'અનિત્યભાવના' વગેરે બાર ભાવનાઓ ઉપદેશી છે તે ભાવનાઓ સતત ચિન્તન કરવા લાયક છે એથી મમત્વરૂપ અન્ધકાર દૂર થાય અને સમભાવનો રોશની પ્રગટે

૨૬

સુખ (વૈષયિક) નિત્ય નથી, ઇન્દ્રિયો નિત્ય નથી, ભોગો નિત્ય નથી, વિષયો નિત્ય નથી અર્થાત્ આ સકલ પ્રપંચ વિનશ્વર છે આસ્થા રાખવા લાયક કંઈ નથી

૨૭

રાજા, ચક્રવર્તી, સુરેશ્વર, યોગીશ્વર અને જગદીશ્વર બધાઓને મૃત્યુના માર્ગ પર આવવુ પડે છે દેહધારીને મૃત્યુ અવશ્યમ્ભાવી છે ભવવાસની સ્થિતિ જ એવી છે

૨૮

પ્રાણીને પોતે ઉપાર્જન કરેલ દુષ્કર્મો જ્યારે ઉદયમા આવે છે ત્યારે કેવા કેવા દુ ખો ખમવા પડે છે સંસાર મહાવિષમ છે કોઇ કોઇને રક્ષણ આપવા સમર્થ નથી ફક્ત સન્ત જન માર્ગના ઉપદેશક હોવાથી શરણભૂત કહી શકાય

२९

भवोदधिर्जन्मजरावसान-
पय प्रपूर्ण स्मरवाडवश्च ।
मोहात्मकावर्त-विपत्तिमत्स्य
कुत सुख सम्भवतीदृशीह ? ॥

३०

एकाकिन प्राणभृतो गतागत
कुर्वन्ति ससारवन भयङ्कर ।
विधाय पापानि परार्थमीयिवान्
एकोऽसुमान् भूरि परत्र पीड्यते ॥

३१

विलक्षण सर्वबहिःप्रपञ्चत
सच्चिन्महानन्दमयोऽस्ति चेतन ।
इद शरीर स्फुटमन्यदात्मन
कस्तर्हि नान्यो भुवनेऽभ्युपेयत ? ॥

३२

द्वारै स्रवद्भिर्नवभि सदैवाऽ
शुचीन् घृणाया पदमस्ति काय ।
कस्तस्य मोह क्षणभङ्गुरस्य
निपत्य वामान् ह्यहित निहन्यात् ? ॥

२९

ભવરૂપ સમુદ્ર કે જે જન્મ, જરા અને મરણરૂપ પાણીથી પ્રપૂર્ણ છે અને જેમા કામરૂપ વડવાનલ પ્રજ્વલિત છે, મોહરૂપ વમળ છે અને વિપત્તિરૂપ માછલા છે, આવા આ ભવસમુદ્રમા સુખ ક્યાથી હોઇ શકે

૩૦

ભયકર સસારવનમા પ્રાણી એકલો યત્રતત્ર ગમના ગમન કરે છે મોહવશ પરને સારુ પાપો કરી પરલોક એકલો સિધાવે છે અને ત્યા બીચારો એકલો જ પોતાના કર્મના દુર્વિપાકો ભોગવે છે

૩૧

આ સચ્ચિદાનન્દરૂપ આત્મા નિખિલ બાહ્ય જગતથી, અખિલ જડ જગતથી વિલક્ષણ છે આ શરીર જ ચોખ્ખી રીતે આત્માથી ભિન્ન છે, ત્યારે પછી બીજી કઈ વસ્તુ આત્મા ની કહી શકાય ? આત્માથી અભિન્ન માની શકાય ?

૩૨

આ શરીર ક્ષણભગુર છે અને એમા નવ દ્વારોથી અશુચિ વહી રહી છે આમ આ શરીરની સ્થિતિ ઘણા સ્પષ્ટ છે પછી એના મોહમા પડી કોણ ડાહ્યો મનુષ્ય પોતાનુ હિતસાધન ચૂકે !

३३

मनोवचोभूघनक्रम योगा
स आस्रव कर्मनियोजनन ।
शुभाशुभ कर्म शुभाशुभाद्धि
योगाच्चिव नन्ति शरीरभाज ॥

३४

यथाऽम्बु गृह्णाति हि यानपात्रं
छिद्रैस्तथा चेतन एप कम ।
योगात्मरन्ध्रैरशुभै शुभैवा
नित्या-यमुष्मिन् सनि ना भवाब्धौ ॥

३५

निरोधन यत् पुनरास्रवाणा
स सवरो योगिभिरुच्यत स्म ।
विभावनादास्रव-संवरस्य
भवादुदासीनतया मन स्यात् ॥

३६

स्यात् कर्मणा निसरण च निर्जरा
द्विधा सकामेतरभेदत पुन ।
पाक फलानामिव कर्मणामपि
स्वतोऽप्युपायादपि सम्भवायत ॥

૩૩

મન, વચન અને કાયના વ્યાપાર તે 'યોગ' કહેવાય છે અને તે કર્મબન્ધ થવાના દ્વાર હોઇ 'આસ્રવ' કહેવાય છે શુભ યોગથી શુભ કર્મ અને અશુભ યોગથી અશુભ કર્મ બધાય છે

૩૪

જેમ, જલમાર્ગે ચાલનારૂ યાનપાત્ર જો છિદ્રવાળુ હોય તો તે છિદ્રો દ્વારા આવતા પાણીથી ભરાઇ જાય છે, તેમ, યોગરૂપ છિદ્રોવડે આવતા કર્મોથી આત્મા ભરાઇ જાય છે જળથી ભરાઇ ગયેલુ યાનપાત્ર જેમ પાણીમા ડૂબી જાય છે, તેમ કર્મોથી ભરાયલો આત્મા મસારમા ડૂબી જાય છે આમ 'આસ્રવ'ની વિદ્યમાન દશામા ભવસાગરથી કેમ નિકળી શકાય ?

૩૫

આસ્રવનો નિરોધ તે સવર કર્મ બધાય એવી જે વૃત્તિ કે પ્રવૃત્તિ તે આસ્રવ અને તેના પર કાબૂ તે સવર આ 'આસ્રવ' અને 'સવર'ની ભાવના કરવી તે આત્મભાવના છે એના સતત ચિન્તનથી મોક્ષસાધનનો ઉપાયભૂત ભવવૈરાગ્ય પુષ્ટ થાય છે

૩૬

કર્મનો ક્ષય તે 'નિર્જરા' કહેવાય છે તે બે જાતની સકામ અને અકામ પ્રયત્નપૂર્વક કર્મઘાતન તે સકામ નિર્જરા, અને સ્વતએવ કર્મનુ ખરી પડવુ તે અકામ નિર્જરા ફલપાક પણ સ્વત અને ઉપાયસાધિત એમ બન્ને રીતે થાય છે,

३७

लोकोऽस्ति जीवैश्च जडैश्च पूर्णो
यथा तथा तत्परिचिन्तन यत् ।
सा भावना लोकविचाररूपा
मनोवशीकारफलप्रधाना ॥

३८

जगत् समुद्धर्तुमनल्पदु ख-
पङ्कात्स्हा । कीदृश एष धर्म ।
प्रादर्शि लोकोत्तरपूरुषैर्य-
निषेवणादात्ममहोदय स्यात् ॥

३९

उक्त क्षमा मार्दवमार्जव च
शौच च सत्य तपसयमौ च ।
त्यागस्तथाऽकिञ्चनता तथैव
ब्रह्मेति धर्मो दशधा शुभाय ॥

४०

महिष्ठकर्मस्वबलीभवत्सु
जातऽपि योग्ये नरजन्मलाभ ।
यथार्थकल्याणपथानुकूला
तत्त्वप्रतीतिर्बहुदुर्लभत्वा ॥

૩૭

લોક જીવો અને જડ પદાર્થોથી સર્વત્ર પૂર્ણ છે તેનુ સ્વરૂપ-ચિન્તન કરવુ તે લોકભાવના છે બીજી ભાવનાઓની જેમ આ ભાવનાનુ ફળ પણ મનોવશીકાર છે

૩૮

સસારના ગભીર દુ ખમાથી જગત્‌નો ઉદ્ધાર કરવા સારુ લોકોત્તર મહાત્માઓએ જેવો ધર્મ પ્રકાશ્યો છે કે જેનુ આરાધન કરવાથી આત્મા પોતાનુ પરમ શ્રેય સાધી શકે છે

૩૯

ધર્મશાસ્ત્રોમા ક્ષમા, માર્દવ, આર્જવ, શૌચ, સત્ય, તપ, સયમ, ત્યાગ, આકિંચન્ય અને બ્રહ્મચર્ય આમ દશ પ્રકારનો ધર્મ ફરમાવ્યો છે, કે જે આત્મકલ્યાણની સિદ્ધિમા પરમ સાધનભૂત છે

૪૦

સક્લિષ્ટ કર્મો જ્યારે નબળા પડે છે ત્યારે યોગ્ય મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત થાય છે પરન્તુ એ મળ્યા પછીએ સાચુ કલ્યાણ સધાય એવી તત્ત્વપ્રતીતિ થવી એ વધુ દુર્લભ છે

४१

एतादृशीभिः खलु भावनाभिः
सुवासितान्तःकरणो मुमुक्षुः ।
ममत्वलुण्टाकविलुण्ठ्यमाना
साम्यश्रियं रक्षितुमीश्वरः स्यात् ॥

४२

ध्यानं समालम्ब्य समत्वमाश्रयेत्
साम्यं विना तत्र कृतं विडम्बना ।
ध्यानं समायाति यथा यथाऽर्त्तिं
तथा तथाऽऽत्मावरणं विभिद्यते ॥

४३

ध्यानं समत्वेन विना भवेन्न
साम्यं विना ध्यानमपि स्फुरेन्न ।
परस्परापेक्षणतो द्वयं तत्
प्रपद्यते स्थैर्यबलप्रकर्षम् ॥

४४

अतिदारुणपापभारिणोऽ
प्यमुना ध्वस्तसमस्तकर्मणः ।
परमात्मदशां प्रपेदिरे
परमध्यात्ममिदं विदुर्बुधाः ॥

४१

આ પ્રકારની ભાવનાઓથી જે મુમુક્ષુનુ અન્તઃકરણ સુવાસિત થયુ છે તે મમત્વરૂપ ડાકુ (લૂટારા)થી લુટાતી પોતાની સમતારૂપ લક્ષ્મીને રક્ષવા સમર્થ થઇ શકે છે

૪૨

સમતાના આલમ્બન પર ધ્યાન કરાય છે સામ્યની સિદ્ધિ વગર ધ્યાનનો માર્ગ વિડમ્બનારૂપ બને છે જેમ જેમ ધ્યાનનો ઉત્કર્ષ થાય છે તેમ તેમ આત્મા પરના આવરણો ભેદાય છે

૪૩

સમતા વગર ધ્યાન ન થાય અને ધ્યાન વગર સમતાની પુષ્ટિ ન થાય આમ એ બન્ને એકબીજાના સહકારથી પોતાનુ સ્થૈર્ય–બળ વધારી શકે છે

૪૪

અતિદારુણ પાપરાશિના શિખર પર ચઢેલા પણ ધ્યાનના યોગે પોતાના સર્વ કર્મો નષ્ટ કરી શકયા છે અને પરમાત્મદશાને વર્યા છે નિ સન્દેહ, ધ્યાન એ અધ્યાત્મની સીમા છે

षष्ठ–प्रकरणम् ।

ध्यानसिद्धिः ।

१

शुद्ध तप स्वात्मरतिस्वरूप
त ज्ञानयोगं निगदन्ति सन्त ।
सर्वक्रियासाधनसाध्यभूत-
मनन्तर कारणमेव मुक्ते ॥

२

क्रियोच्चकोटीमुपजग्मुषा याऽ
नावश्यकी सा व्यवहारवृत्तौ ।
गुणावहाऽस्तीति परम्परातोऽ-
पवर्गसम्पादकताऽक्षताऽस्याम् ॥

३

अभ्यस्यतोऽपेक्ष्यत एव सम्यक्
क्रियाऽऽत्मशुद्ध्यै अपरिस्खलन्ता ।
योग समारूढवत सतस्तु
शमप्रवाह परमात्मभूमौ ॥

४

मन स्थिरीभूतमपि प्रयायाद्
रजोवशाच्चञ्चलभावमाशु ।
प्रत्याहृतस्तस्य करोति रोध-
मभ्यासक स्वात्मनि जागरूक ॥

१

આત્મરતિરૂપ શુદ્ધ તપને જ્ઞાનીઓ જ્ઞાનયોગ કહે છે એ મુક્તિનુ અનન્તર કારણ છે અને સર્વ ક્રિયાઓનુ કેન્દ્રભૂત સાધ્ય છે

२

ઉચ્ચ દશાએ પહોચેલાઓને ક્રિયાકાડ અનાવશ્યક છે, જ્યારે વ્યવહારમાર્ગમા નીચી ભૂમિકાવાળા પ્રાણીઓને માટે તે હિતાવહ, ગુણાવહ છે એટલા માટે એ પરમ્પરા એ મોક્ષનુ સાધન છે

३

અભ્યાસીને આત્મશુદ્ધિ માટે શુદ્ધ ક્રિયામાર્ગની અસ્ખલિતપણે જરૂર છે, જ્યારે યોગારૂઢ સન્તની દશા જુદી છે તેનુ અન્તર્મુખ જીવન પ્રશમરતિનિમગ્ન હોય છે

४

સ્થિર થયેલુ મન વળી પાછુ રજોબળે ચચલ બની જાય છે પણ જેનુ લક્ષ્ય અચૂક છે, સાધ્યબિન્દુ જેની દષ્ટિસમીપ છે, આત્મસિદ્ધિ માટે જે સદા જાગરૂક છે તે વીર્યસમ્પન્ન અભ્યાસી ' પ્રત્યાહાર ' વડે પોતાના ચલિત થયેલ મન પર ફરી પોતાનો કબજો લે છે

५

लोलेषु लोलं मन एकमस्ति
कार्यं पर निग्रहणं च तस्य ।
अपक्ष्यते तत्र महान् प्रयत्न
स्तदर्थमभ्यासपर सदा स्यात् ॥

६

चित्तस्य दोषानपनेतुमेव
धर्मस्य शास्त्राणि नियोगिनानि ।
कुर्यान्ततो हेतुत एव सम्यक्
क्रियाविधिं निर्मलभावनात ॥

७

सम्यक्तयाऽभ्यस्य च कर्मयोग
समुज्ज्वल साम्यमुपाश्रितो य ।
सदाप्युदासीनतया स्थितस्य
लेपावह तस्य भवन्न कर्म ॥

८

नाऽऽप्य प्रिय हृष्यति नोद्विजेच्च
प्राप्याऽप्रिय ब्रह्मनिविष्टदृष्टि ।
स स्यात् समेक्षी विषमेऽपि जीव-
न्मुक्त स्थिर ब्रह्म तमीरयन्ति ॥

૫

ચપળમા ચપળ એક માત્ર મન છે તેનો નિગ્રહ કરવો એ જબ્બરમા જબ્બર કામ છે જગતભરમા મ્હોટામા મ્હોટુ કામ એજ છે એમા મહાન્ પુરુષાર્થની દરકાર છે એ માટે સદા અભ્યાસપરાયણ રહેવુ જોઇએ

૬

ચિત્તના દોષો ધોવા માટે જ જગત્‌ના ધર્મશાસ્ત્રો સરજાયા છે અતએવ નિર્મળ વૃત્તિથી યોગ્ય રીતે ક્રિયાભ્યાસ કરવો ઉપયોગી છે

૭

કર્મયોગનો રૂડી રીતે અભ્યાસ કરી જે ઉજ્જ્વળ સમભાવની દશાએ પહોચ્યો છે એવા ભવોદાસીનરૂપે સદા સ્થિતિસમ્પન્ન મહાત્માને કાર્ય કરતા લેપ લાગતો નથી

૮

જેની દૃષ્ટિ બ્રહ્મનિવિષ્ટ છે એવો સ્થિતપ્રજ્ઞ સન્ત પ્રિય સયોગે હર્ષિત થતો નથી અને અપ્રિયના યોગે ઉદ્વિગ્ન થતો નથી તે વિષમમા પણ સમદ્રષ્ટા છે, તે સ્થિર બ્રહ્મ સ્વરૂપ જીવન્મુક્ત છે

९

नहीन्द्रियार्थेषु यदाऽनुरज्येद्
राग च रोप च परो निहन्तुम् ।
आरूढवान् योगमसौ तदानीं
भवेत् स्थिरात्मा शमवाहिचेता ॥

१०

निर्भीतिको निश्चलनासिकाग्र-
दृष्टि प्रसन्नाननपुण्डरीक ।
श्लिष्टोष्ठयुग्मो रदनै रदाश्चाऽ
स्पृशन् सुसंस्थान इतप्रमाद ॥

११

स्पृहाविमुक्तो निजभूरनऽपि
प्रभूतसवेगसरोनिमग्न ।
अमात्रकारुण्यपद भवश्री-
पराङ्मुखो हर्षवितक्षमाणान ॥

१२

एवंविधो निष्ठितकर्मयोग
श्रीज्ञानयोगेन समाहितात्मा ।
यान प्रवश दुरत सुघोर
कमा ग्निज्वालनगावल्ली ॥
(त्रिभिर्विशेषकम्)

૯

રાગદ્વેષહનનપરાયણ આત્મા જ્યારે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા અનુરક્ત થતો નથી અને સ્થિર સ્વભાવ પ્રાપ્ત કરી સામભાવના સહજાનન્દમા મગ્ન બને છે ત્યારે તે યોગ પર આરૂઢ થયો કહેવાય છે

૧૦

ભયરહિત, નાસિકાના અગ્ર ભાગ પર સ્થિરદષ્ટિ, પ્રસન્નમુખ, બન્ને હોઠ ભેગા કરેલ, હાતથી હાતનો સ્પર્શ નહિ કરતો, સુષ્ઠુ શરીરસસ્થાનવાળો, પ્રમાદ વગરનો,

૧૧

પોતાના શરીર પર પણ નિસ્પૃહ, પ્રબળ ભાવના સમ્પન્ન, પ્રચુર વૈરાગ્યનિમગ્ન, કરુણાપૂર્ણ અને ભવ વિભૂતિથી પરાઙ્મુખ તેમજ જેને જોતા આનન્દ ઉત્પન્ન થાય—

૧૨

એવો, કર્મયોગ સમાપ્ત કરી જ્ઞાનયોગથી સમાહિત બનેલ આત્મા ઘોર કર્માટવીને બાળવામા દાવાનલસમાન ધ્યાનમા પ્રવેશ કરે છે

१३

नारीपशुक्लीबकुशीलवर्ज
स्थान विविक्तं किमपि श्रयेत ।
नानासनानामपि यत् स्थिर च
सुख च भासेत तदाश्रयेत ॥

१४

ध्यानाय कालोऽपि मतो न कोऽपि
यस्मिन् समाधि समय स शस्य ।
ध्यायेन्निषण्ण शयित स्थितो वाऽ–
वस्था जिता कापि मनानुकूला ॥

१५

ध्यानस्य सिद्धचै इन्भावनाना–
मावश्यकत्व विबुधा वदन्ति ।
मैत्री प्रमोद करुणामुपक्षा
युञ्जीत, तद् ध्यानमुपस्करोति ॥

१६

सर्वेऽपि जीवा सुखिनो भवन्तु
मा कोऽपि पापाचरणानि कार्षीत् ।
एव जगज्जन्तुषु चित्तवृत्ति
कल्याणभाना प्रवदन्ति मैत्रीम् ॥

૧૩

ધ્યાન માટે સ્ત્રી, પશુ, નપુંસક અને કુશીલના સંસગથી રહિત એવું કોઈ પણ એકાન્ત શુદ્ધ ધ્યાન ઉપયોગમાં લેવાય છે આસનો અનેક પ્રકારના છે પણ તેમાં જે પોતાને સ્થિર અને સુખરૂપ લાગે તેનો આશ્રય લેવાય

૧૪

ધ્યાન માટે કોઈ ખાસ વખત નિયત કરવામાં આવ્યો નથી જ્યારે ચિત્તની સમાધિ હોય તે વખત ધ્યાન માટે પ્રશસ્ત ગણાય બેઠો, ઉભો અને સુતો પણ ધ્યાન કરી શકે જે અવસ્થા સિદ્ધ થયેલી જણાય, જે પોતાને અનુકૂળ પડે, તે અવસ્થા ધ્યાન માટે ઉપયોગી

૧૫

ધ્યાનની સિદ્ધિ માટે ભાવનાની દૃઢતા પૂર્ણ આવશ્યકતા ધરાવે છે તે ભાવનાઓ મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય ભાવના છે ધ્યાનને સંસ્કારિત બનાવવા માટે, પુનરુજ્જીવિત કરવા માટે આ ભાવનાઓની યોજના અગત્યની છે

૧૬

બધા પ્રાણીઓ સુખી થાઓ, કોઈ જીવ પાપાચરણ ન કરો એમ જગતના બધળા જન્તુઓ માટે કલ્યાણ ભાવના કરવી, મંગલભાવના પોષવી એને 'મૈત્રી' ભાવના કહેવામાં આવે છે

१७

देदीप्यमाना गुणगौरवेण
महाशया ये सुजना जगत्याम् ।
गुणेषु तेषां बहुमानभावो
यस्तं प्रमोदं परिकीर्त्तयन्ति ॥

१८

दीनेषु दारिद्र्यपराहतेषु
क्लिष्टेषु भीतेषु च रोगितेषु ।
वृत्तिः प्रतीकारपरायणा या
कारुण्यभावः परिकीर्त्तिता सा ॥

१९

जगद् विचित्रं भविभिर्विचित्रै-
र्विचित्रकर्मारतवृत्तिभाग्भिः ।
भजन्ति मा यथ्यमवस्य धीरा
दुष्प्य दुराचरणस्य माऽङ्ग ॥

२०

यान पुन स्याद् मुहुर्मुहुर्त्ताद्
एकाग्रमन्त्ययथलक्षण तत् ।
आज्ञामपाय च विपाकतत्त्वं
संस्थानमालोचयतीह योगी ॥

૧૭

જગતભરમા જે કોઇ મહામના સુજનો ગુણગૌરવથી વિભૂષિત હોય, તેમના ગુણો તરફ બહુમાન રાખવુ એ ' પ્રમોદ ' ભાવના છે

૧૮

દીન, દરિદ્ર, રોગી, ભયભીત અને સન્તાપિત એવા દુખી જીવોના દુખ શમાવવાની વૃત્તિને ' કરુણા ' ભાવના કહે છે

૧૯

વિચિત્રકર્મપ્રેરિત વિચિત્ર વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિવાળા વિચિત્ર જીવોથી જગત્ વિચિત્ર છે એ જોઇ વિવેકી જન માધ્યસ્થ્ય ધારણ કરે છે દુષ્ટ સામે દુષ્ટ આચરણ કરવાથી શુ અર્થ ?

૨૦

અન્તર્મુહૂર્ત્ત સુધી એકાગ્ર ચિન્તનનો સ્થિર પ્રવાહ તેને ' ધ્યાન ' કહેવામા આવે છે એમા આજ્ઞા, અપાય, વિપાક અને સસ્થાનનુ ચિન્તન નીચે પ્રમાણે બતાવવા મા આવે છે,

२१

आश्रित्य लोकोत्तरपूरुषाणा-
माज्ञामबाधा परिचिन्तन यत् ।
वस्तुस्वरूपस्य यथार्थरीत्या
ध्यान तदाज्ञाभिधमामनन्ति ॥

२२

अध्यात्ममार्गाश्रयण विनाऽय-
मात्मा भवऽभ्राम्यदनन्तकालम् ।
रागादिदोषैकवशीभवन्तो
निर्यान्ति नापायमहाटवीत ॥

२३

मोहान्धकाराधृतमानसेन
मया न किं किं कलुष व्यधायि ? ।
श्वभ्रेषु तिर्यक्षु नरेषु चोग्र
दु ख न किं किं प्रतिपन्न स्म ! ॥

२४

समारदु खाम्बुनिधौ गभीरे
कालो गतोऽय मुग्धोऽखिलो मे ।
कस्याऽपराधोऽत्र मया विचार्य
प्रमाद एतस्य कुचेतसो मे ! ॥

२१

લોકોત્તર પુરુષોની અબાધિત આજ્ઞાનો આશ્રય લઈને વસ્તુતત્ત્વનુ યથાર્થરૂપે ચિન્તન કરવુ તે 'આજ્ઞા' ધ્યાન છે

૨૨

અધ્યાત્મ માર્ગનો આશ્રય ન લેવાથી આ આત્મા અત્યાર સુધી અનન્તકાળ સસારમા રઝળ્યો છે રાગાદિ દોષોને વશ થયેલા પ્રાણીઓ દુખના ગહન જગલમાથી નથી નિકળી શકતા

૨૩

મોહાન્ધકારથી આચ્છાદિત હાલતમા મે શા શા કાળા કામ નથી કર્યા ? અને અતએવ નરક, તિર્યચ આદિ ગતિઓમા મે કેવા કેવા દુખો ભોગવ્યા છે !

૨૪

મારો આટલો કાળ સસારના ગભીર દુખસાગરમા ડૂબી રહેવામા ગયો છે ! આમા બીજા કોનો વાક કાઢવો ? મારી મૂઢ વૃત્તિનુ જ આ પરિણામ છે ! અજ્ઞાન અને પ્રમાદે મારી આ સ્થિતિ કરી છે !

२५

प्राप्यापि बोधिं मलिनैर्मनोवाक्-
शरीरयोगैः कुधिया मयैव ।
प्रज्वालितः स्वोपरि धूमकेतुः
कोऽत्रापराधी परिभाव्यतेऽन्यः ? ॥

२६

स्वाधीनभावेऽपि पथस्य मुक्ते-
र्भ्रान्त्या स्वयं पातित एष आत्मा ।
भिक्षां यथाऽऽटेदुपलब्धराज्यो
मोक्षे स्वतन्त्रेऽपि तथा भ्रमोऽयम् ! ॥

२७

एवं हि रागादिकदूषणेभ्यो
जाता अपाया परिचिन्तनीयाः ।
यस्मिन्नुपाया अपि तत्प्रणाशे
ध्यानं द्वितीयं तदपायनाम ॥

२८

उदीरितः कर्मफलं विपाकः
शुभाशुभत्वेन स च द्विभेदः ।
द्रव्यादियोगात् स च चित्ररूपोऽ-
नुभूतिमास्कन्दति देहभाजाम् ॥

२५

'બોધિ' (સમજણ) પ્રાપ્ત થવા છતા મે મારા મન-વચન-કાયનો એવો દુરુપયોગ કર્યો કે મે મૂર્ખે હાથે કરી મારા માથા પર ધૂમકેતુની જ્વાળા જળગાવી! આમા બીજા કોનો અપરાધ !

૨૬

મુક્તિનો માર્ગ સ્વાધીન છતા ભ્રમને વશ થઇ મે પોતે જ મારા આત્માને અધોગતિમા પટક્યો છે ! જેમ રાજ્ય મળવા છતા કોઇ મૂર્ખ માણસ ભિખ માગવા નિકળે, તેમ મોક્ષ સ્વાધીન છતા, સ્વહસ્તસિદ્ધ છતા હુ ભવચક્રમા રઝળ્યો છુ

૨૭

આ પ્રકારે રાગાદિ દોષોથી ઉપજતા કલેશો અને તેના નાશના ઉપાયો પણ જે ધ્યાનમા ચિતવાય છે તે 'અપાય' ધ્યાન છે

૨૮

વિપાક એટલે કર્મના ફળનો ઉદય કર્મ શુભ અને અશુભ એમ બે જાતના હોઇ તેના ફળ પણ શુભ અને અશુભ એમ બે જાતના હોય છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવના વિચિત્ર સયોગો અનુસાર ઉદયમા આવતા કર્મના વિચિત્ર ફળો પ્રાણિ-જગત્મા અનુભવાય છે

२९

द्रव्ये प्रमोदास्पदवस्तुजाते
शुभोऽशुभस्तद्विपरीतयोगे ।
क्षेत्रे निवासेन महाऽयादौ
शुभ श्मशानप्रभृतौ तदन्य ॥

३०

काले वसन्तप्रभृतावशीता-
नुष्ण शुभोऽन्यत्र विपर्ययश्च ।
मन प्रसादप्रभृतौ च भाव
शुभोऽशुभो रौद्रविकारभावे ॥

३१

सुदेवमत्त्यादिकसद्भवेषु
शुभोऽशुभाऽन्यत्र च वन्नित्य ।
उ यान्गिोगान्िति निरूप
ाचिन्तयत् मैफल तृतीय ॥

३२

ना मप्रनिष्ठ स्थितमस्त्यनन्ता-
नन्त नभ सवत एव नत्र ।
लाकाऽस्ति म यस्थित ऊर्ध्व-म याऽ
धोभागतो यस्त्रिजगत्स्वरूप ॥

૨૯

સુખકારી (અનુકૂળ ભોજન, પાન આદિ) દ્રવ્યોનો સંસર્ગ શુભ કર્મના શુભ વિપાકનું અને પ્રતિકૂલ દ્રવ્યોનો સંસર્ગ અશુભ કર્મના અશુભ વિપાકનું કારણ બને છે (આ દ્રવ્યથી શુભાશુભ વિપાક) મહેલ, બાગ વગેરે અનુકૂળ સ્થળોની પ્રાપ્તિ શુભ વિપાકનું અને શ્મશાન વગેરે પ્રતિકૂળ સ્થળોની પ્રાપ્તિ અશુભ વિપાકનું કારણ છે (આ ક્ષેત્રથી શુભાશુભ વિપાક)

૩૦

અશીત–અનુષ્ણ વસન્ત અને એવી બીજી અનુકૂળ ઋતુનો પ્રસંગ શુભ વિપાકનું અને પ્રતિકૂળ ઋતુનો પ્રસંગ અશુભ વિપાકનું કારણ બને છે (આ કાળથી શુભાશુભ વિપાક) મનની પ્રસન્નતા આદિ સુભાવોનો ઉદય શુભ વિપાકનું અને રૌદ્રતા આદિ દુર્ભાવોનો ઉદય અશુભ વિપાકનું કારણ બને છે (આ ભાવથી શુભાશુભ વિપાક)

૩૧

દેવ, મનુષ્ય આદિ સુખકારક ગતિની પ્રાપ્તિ શુભ વિપાકનું અને તિર્યંચ આદિ દુઃખકારક ગતિની પ્રાપ્તિ અશુભ વિપાકનું કારણ છે (આ ભવથી શુભાશુભ વિપાક) આ પ્રમાણે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવના વિચિત્ર યોગે ઉદિત થતા કર્મના વિવિધ રૂપો આ ત્રીજા ધ્યાનમાં ચિંતવાય છે

૩૨

આકાશ સર્વત્ર વ્યાપક છે તે સ્વપ્રતિષ્ઠિત અને અનન્તાનન્ત છે તેના મધ્યબિન્દુમાં આ લોક સ્થિત છે જેમાંનો ઊર્ધ્વ ભાગ ઊર્ધ્વલોક, મધ્યમ ભાગ મધ્યમલોક અને અધોભાગ અધોલોક કહેવાય છે આમ લોક ત્રણ લોકોમાં વિભક્ત થાય છે

३३

स्वरूपमतस्य विचिन्तयन्ति
ध्यानं तदभ्यासपराश्चतुर्थं ।
सम्पद्यते वृत्तमना च धर्म–
ध्यानं स्वयाद्यमतीन्द्रियं शम् ॥

३४

ध्यानादमुष्माच्च तृजन्मपूर्तौ
महर्द्धिकं स्वर्गमवाप्नुवन्ति ।
पुनर्नृजन्म प्रतिपद्य चारु
योगस्य मार्गे पथिकीभवन्ति ॥

३५

ध्यानं शुक्लं ततस्तं परममुपगता प्राप्तपूर्णोज्ज्वलत्वा
नाशात् सर्वावृतीनां परमविकसितं ज्ञानमासादयन्ति ।
धर्मं व्याख्यान्ति मोहान्धतमसहतये पावि प्रस्फुरन्त्या
मायुष्पूर्तौ ततः स्युः परमपदजुषः सच्चिदानन्दरूपाः ॥

३६

अस्वच्छन्दपणममा भवचक्रवर्तिना
यः स्वस्य शासननिभा यततेऽत्र चेतनः ।
शुद्धिं परां समधिगम्य भवेत् स इश्वरो
मोहावृतो भ्रमति मोह इतः स वै शिवः ॥

૩૩

આવા પ્રકારના લોકનુ સ્વરૂપ ચોથા ધ્યાનમા ધ્યાના ભ્યાસીઓ ચિંતવે છે આમ ધર્મધ્યાનમા વર્તનારાઓને સ્વસંવેદ્ય અતીન્દ્રિય સુખની અનુભૂતિ પ્રાપ્ત થાય છે

૩૪

આમ ધ્યાનયોગે જેઓ પોતાનુ મનુષ્યજીવન મહાન્ ઉચ્ચ બનાવે છે તેઓ મનુષ્યજન્મ પૂરો કરી મહર્દ્ધિક દેવલોકને પ્રાપ્ત થાય છે પછી દેવલોકની જિન્દગી પૂરી થતા તેઓ ત્યાથી ફરી મનુષ્યજન્મમા આવે છે આ વખતે તેમની સાધનસમ્પન્નતા વિશેષ બલવતી હોય છે તેઓ યોગમા આગળ વધે છે અને અધૂરો યોગ પૂર્ણ કરવા તત્પર થાય છે

૩૫

તેઓ ધ્યાનમા આગળ વધતા જ્યારે પરમોત્કૃષ્ટ શુક્લધ્યાન પર આવે છે ત્યારે તેમના આત્મા પરના સર્વ આવરણો દૂર થાય છે અને તેઓ પૂર્ણ ઉજ્જ્વળ બની પરમવિમલ, પરમવિકસિત જ્ઞાનને (કેવલજ્ઞાન) પ્રાપ્ત કરે છે આમ યોગના ચરમ શિખર પર પહોચી આત્મા પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે એ પછી એઓ (દેહધારી પરમાત્મા), જેમના અન્ત કરણ પ્રભાવિત થઇ રહ્યા છે એવી લોકસભામા મોહાન્ધકારના નાશ માટે ધર્મપ્રકાશન કરે છે અને આયુષ્ય પૂર્ણ થતા સચ્ચિદાનન્દ પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થાય છે

૩૬

સંસારવર્તી પ્રાણીઓ મલિન દર્પણ જેવા છે તેમા જે આત્મા પોતાની શોધનવિધિમા ઉદ્યુક્ત થાય છે તે અભ્યાસક્રમે જ્યારે પરમ શુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે પરમાત્મા બને છે, અર્થાત્ ઇશ્વર થાય છે કેમકે પરમા ત્મા થવુ એટલે ઇશ્વર થવુ મોહાવૃત આત્મા ભવચક્રમા ભમે છે, જ્યારે મોહનુ આવરણ ખસતા તે આત્મા પોતે જ શિવરૂપ, ઇશ્વરરૂપ છે સ્વરૂપે શિવરૂપ, ઇશ્વરરૂપ આત્મા મોહયોગે ભવમા ભમી રહ્યો છે, મોહ જતા એ શિવ જ છે, ઇશ્વર જ છે

૧

યોગાચાર્યો યોગનુ લક્ષણ ચિત્તવૃત્તિનિરોધ બતાવે છે અને તેને 'સમ્પ્રજ્ઞાત' અને 'અસમ્પ્રજ્ઞાત' એવા બે ભેદોમા વિભક્ત કરે છે તેમા પ્રથમ 'સમ્પ્રજ્ઞાત' એ એક ધ્યાનનો પ્રકાર છે અર્થાત્ એ ચિન્તાત્મક ધ્યાન છે

૨

અસમ્પ્રજ્ઞાત' યોગ વૃત્તિક્ષયસ્વરૂપ છે 'શુક્લ' ધ્યાનનો દ્વિતીય પાદ બારમા ગુણસ્થાનકમા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ચિત્તની સર્વ વૃત્તિઓનો વિલય થાય છે અને તત્કાલ કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થાય છે એટલે દ્વાદશગુણસ્થાન વર્તી 'શુક્લ' સમાધિ કે જેમાથી કેવલજ્ઞાન પ્રકટે છે તે ચિત્તવૃત્તિનિરોધની પૂર્ણ સ્થિતિ છે 'અસમ્પ્રજ્ઞાત' સમાધિ તેને કહી શકીએ

૩

છેલ્લા ગુણસ્થાનમા શરીરના તમામ યોગો નિરુદ્ધ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થાય છે એ કાયયોગનિરોધની પૂર્ણ અવસ્થા છે 'અસમ્પ્રજ્ઞાત'મા આ યોગનો પણ સમાવેશ કરી શકાય અ ઇ ઉ ઋ લૃ એ પાચ હ્રસ્વ અક્ષરોના ઉચ્ચારણમા જે વખત લાગે એટલો જ વખત આ યોગનો છે અને પછી તે જ વખતે આત્મા દેહથી મુક્ત થઈ નિરાકાર મુક્ત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે

૪

અધ્યાત્મ, ભાવના, ધ્યાન, સમતા અને વૃત્તિક્ષય એ રીતે પણ યોગાચાર્યો યોગની પદ્ધતિ બતાવે છે ભજન, સ્મરણ ચિન્તન અને વર્ત્તન એ 'અધ્યાત્મ' છે એના ફલસ્વરૂપ વિશુદ્ધ ભાવશ્રેણી એ 'ભાવના' છે એના પરિણામે સ્થિરાલમ્બન શુદ્ધ ચિત્ત તે 'ધ્યાન' છે એના ઉત્કર્ષે પ્રાપ્ત થતો પૂર્ણ સમતાયોગ તે સમતા છે અને એ બધાનુ ચરમ અને પરમ ફળ વૃત્તિક્ષય છે પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવાની આ પ્રણાલી છે

सप्तम-प्रकरणम् ।

पोगश्रेणी ।

१

मानसवृत्तिनिरोध

सम्प्रज्ञाततत्प्रकारतया ।

योगं वदन्ति तज्ज्ञा

ध्यानविशेषोऽत्र च प्रथमः ॥

२

वृत्तिक्षयस्वरूपोऽ-

सम्प्रज्ञातोऽस्ति, वृत्तयो मनसः ।

क्षीणा भवन्ति सर्वा

कर्मौघस्तत्तोदति ॥

३

देहस्य वृत्तयः खलु

यदा निरुद्धा भवन्ति तत्काले ।

योगोऽसम्प्रज्ञाताद्

न भिद्यते निर्वृतिद्वारम् ॥

४

अध्यात्मं भावना ध्यान

समता वृत्तिसंक्षयः ।

इत्येवमप्यनूचाना

ऊचाना योगपद्धतिम् ॥

१

યોગાચાર્યો યોગનુ લક્ષણુ ચિત્તવૃત્તિનિરોધ બતાવે છે અને તેને ' સમ્પ્રજ્ઞાત ' અને ' અસમ્પ્રજ્ઞાત ' એવા બે ભેદોમા વિભક્ત કરે છે તેમા પ્રથમ ' સમ્પ્રજ્ઞાત ' એ એક ધ્યાનનો પ્રકાર છે અર્થાત્ એ ચિન્તાત્મક ધ્યાન છે

૨

' અસમ્પ્રજ્ઞાત ' યોગ વૃત્તિક્ષયસ્વરૂપ છે ' શુક્લ ' ધ્યાનનો દ્વિતીય પાદ બારમા ગુણસ્થાનકમા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ચિત્તની સર્વ વૃત્તિઓનો વિલય થાય છે અને તત્કાલ કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થાય છે એટલે દ્વાદશગુણસ્થાન વર્તી ' શુક્લ ' સમાધિ કે જેમાથી કેવલજ્ઞાન પ્રકટે છે તે ચિત્તવૃત્તિનિરોધની પૂર્ણ સ્થિતિ છે ' અસમ્પ્રજ્ઞાત ' સમાધિ તેને કહી શકીએ

૩

છેલ્લા ગુણસ્થાનમા શરીરના તમામ યોગો નિરુદ્ધ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થાય છે એ કાયયોગનિરોધની પૂર્ણ અવસ્થા છે 'અસમ્પ્રજ્ઞાત'મા આ યોગનો પણ સમાવેશ કરી શકાય અ ઇ ઉ ઋ લ એ પાચ હ્રસ્વ અક્ષરોના ઉચ્ચારણમા જે વખત લાગે એટલો જ વખત આ યોગનો છે આ પછી તે જ ક્ષણે આત્મા દેહથી મુક્ત થઈ નિરાકાર મુક્ત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે

૪

અધ્યાત્મ, ભાવના, ધ્યાન, સમતા અને વૃત્તિક્ષય એ રીતે પણ યોગાચાર્યો યોગની પદ્ધતિ બતાવે છે ભજન, સ્મરણ ચિન્તન અને વર્ત્તન એ 'અધ્યાત્મ' છે એના ફલસ્વરૂપ વિશુદ્ધ ભાવશ્રેણી એ 'ભાવના' છે એના પરિણામે સ્થિરાલમ્બન શુદ્ધ ચિત્ત તે ' ધ્યાન ' છે એના ઉત્કર્ષે પ્રાપ્ત થતો પૂર્ણ સમતાયોગ તે સમતા છે અને એ બધાનુ ચરમ અને પરમ ફળ વૃત્તિક્ષય છે પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવાની આ પ્રણાલી છે

५

इच्छा न शास्त्रं न समर्थता च–
त्येषोऽपि योगो मत आत्मिमाऽत्र ।
अपि प्रमत्तस्य मतोऽभिलाषो
यो धर्मयोगे दधत सुबोधम् ॥

६

श्रद्धान-बोधौ दधत प्रशान्तौ
प्रमादवर्जस्य यथात्मशक्ति ।
या धर्मयोगो वचनानुसारी
स शास्त्रयोग परिचिन्तितव्य ॥

७

शास्त्रादुपायान् विदुष सतो य
शास्त्राप्रमाध्यानुभवैकगम्य ।
उत्कृष्टसामर्थ्यतयाऽभ्युदेति
सामर्थ्ययोग तमुदाहरन्ति ॥

८

न सिद्धिसम्पादनहेतुभेदा
सर्वेऽपि शास्त्रादुपलभ्यमाना ।
सर्वज्ञता तच्छ्रुतितोऽन्यथा स्यात्
तत् 'प्रातिभ ज्ञानगत स योग ॥

૫

ઇચ્છાયોગ, શાસ્ત્રયોગ અને સામર્થ્યયોગ એ પ્રમાણે પણ યોગના ભાગો બતાવવામા આવ્યા છે જ્ઞાનવાન્ અને ઇચ્છાસમ્પન્નની પણ ધર્મયોગમા પ્રમાદજનિત વિકલ પ્રવૃત્તિ હોય છે તથાપિ અન્ત કરણની વૃત્તિ ધર્મયોગના સાધન માટે ઇચ્છાસમ્પન્ન બનવી એ એક શુભ ચિહ્ન છે અને એજ 'ઇચ્છાયોગ' છે ઇચ્છા કે ઉત્સાહમાથી જ પ્રયત્ન સ્ફુરે છે પુરુષાર્થની આવી ઉત્સાહસમ્પતમા જ રહેલી છે ઇચ્છા કે આકાક્ષા વગર સાધનવિધિ કેમ નિપજે ? એટલા માટે ઇચ્છાને યોગની પ્રથમ ભૂમિકા તરીકે મૂકવામા ઔચિત્ય જ છે

૬

જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાનમા ઉજ્જ્વલ અને પ્રમાદરહિત આત્માનો યથાશક્તિ વચનાનુસારી જે ધર્મયોગ તે 'શાસ્ત્રયોગ' છે

૭

શાસ્ત્રોદ્વારા સાધનના ઉપાયો જાણ્યા પછી અને સાધનામા આગળ મહાન્ પ્રગતિ કર્યા પછી ઉત્કૃષ્ટ સામર્થ્ય ખિલતાશાસ્ત્રાતિક્રાન્ત, શાસ્ત્રોથી અસાધ્ય એવો સ્વાનુભવગોચર યોગ પ્રાપ્ત થાય છે તે 'સામર્થ્યયોગ' છે

૮

મોક્ષસિદ્ધિના સાધનભૂત તમામ માર્ગો કઇ શાસ્ત્રથી ઉપલબ્ધ થઇ શકતા નથી શાસ્ત્રથી જો સર્વ માર્ગો અવગત થઇ શકતા હોત તો શાસ્ત્રાભ્યાસમાત્રથી સર્વજ્ઞતા મળી જાય અને મુક્તિ પણ થઇ જાય માટે તે ('સામર્થ્યયોગ') 'પ્રાતિભ'જ્ઞાનમ ગત યોગ છે અર્થાત્ આ સમ વેદનભૂત વિશિષ્ટઅનુભવગમ્ય છે શાસ્ત્રની મર્યાદા છે શાસ્ત્રજ્ઞાન પછી અભ્યાસની આવશ્યકતા રહે છે અને અભ્યાસ જેમ જેમ ઉત્તરોત્તર બલવાન બનતો જાય છે તેમ તેમ આત્માનુભવ વિકસે છે અને એમાથી જે પ્રકાશ પડે છે તે શાસ્ત્રની બહારનો હોય છે આમ અભ્યાસથી પ્રકાશ અને પ્રકાશથી અભ્યાસ ખિલે છે અને એ રીતે એ બન્ને એકબીજાની પુષ્ટિના સાધન બને છે

९

तत् प्रातिभं कैवल्योदयभाना
प्राग्वर्ति स्यादरुणान्याभम् ।
'ऋतम्भरा' 'तारक' एवमादि-
नामानि तस्मिन्नवतरन्ति ॥

१०

सन्न्यासरूपः स्मृत एष योगो
धर्मस्तथा योग इति द्विधाऽसौ ।
तत्राऽऽदिमः स्यात् क्षपकावलिस्थः
शैलेश्यवस्थावति च द्वितीयः ॥

११

आत्माऽऽदिमं योगमुपेत्य वीरोऽ
नन्तं परिस्फोरयति स्ववीर्यम् ।
निहत्य मोहावरणान्तरायान्
सद्यः प्रभुः केवलचिन्मयः स्यात् ॥

१२

परस्त्वयोगोऽपि मनोवचोऽङ्ग-
व्यापाररोधात् सकलप्रकारः ।
अवाप्ति मुक्त्या सह योजनेन
योगो भवाम्भोनिधिरोध एषः ॥

९

તે 'પ્રાતિભ' જ્ઞાન ('ક્ષપકશ્રેણિ વર્તી [illegible]
ભવદશા) કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો ઉદય થાય તે [illegible]
'અરુણોદય' છે આ ઉત્કૃષ્ટ (ક્ષાયોપશમિક) [illegible]
વ્યવહાર અન્ય યોગાચાર્યોએ 'તારક', '[illegible]'
એવા જુદા જુદા નામથી કર્યો છે

૧૦

આ 'સામર્થ્યયોગ' એ સન્યાસયો[illegible]
બે પ્રકાર છે ધર્મસન્યાસ અને યોગસ[illegible]
સન્યાસ યોગ ક્ષપકશ્રેણીમા હોય છે અને [illegible]
યોગ 'શૈલેશી' અવસ્થામા (ચૌદમા [illegible]
છે સામર્થ્યયોગના આ બન્ને વિભાગ[illegible]
અર્થ ત્યાગ થાય છે ધર્મોનો અર્થાત્ [illegible]
ધર્મોનો નિરાસ તે ધર્મસન્યાસ અને [illegible]
મન-વચન-કાયના વ્યાપારોનો નિરોધ [illegible]

૧૧

વીર આત્મા ધર્મસન્યાસ પર[illegible]
અનન્ત વીર્ય ફોરવે છે તે મોહ, [illegible]
રાયોને સમૂલ હણી નાખે છે અને [illegible]
મય પરમાત્મા બને છે

૧૨

યોગસન્યાસ મન-વચન-[illegible] નો સર્વથા
નિરોધક હોવાથી અયોગા[illegible] અન્તિમ
ગુણસ્થાનનુ નામ 'અયોગિ [illegible] સુક્તિ
સાથે જોડી આપનાર [illegible] પ્રયત્નરૂપ
હોવાથી તે યોગાત્મક છે [illegible]
[સાકાર] જિન્દગીના [illegible] અન્તિમ
અતએવ એ ભવસાગરનો [illegible] યોગ છે

१३

याग गताऽमु च विकर्मकीसन्
मोक्ष क्षणादेति विमुच्य देहात् ।
मावद्यलाभावसरेऽवशिष्ट-
कमाणि हन्ति क्षणतो यत्र ॥

१४

ऊर्ध्वं यथाऽलाबुफल जलेऽध-
स्थित समागच्छति लेपनाश ।
ऊर्ध्वं तथा गच्छति सर्वकर्म-
लेपप्रणाशात् परिशुद्ध आत्मा ॥

१५

अय स्वभावोऽपि मता मतो यद्
विकर्मकत्वागत ऊर्ध्वमेति ।
ऊर्ध्वं प्रगच्छन्नवतिष्ठतेऽसौ
क्षणेन लोकाग्रपदे परात्मा ॥

१६

ततोऽध आयाति न गौरवस्याऽ
भावात्र चाग्रेऽप्यनुपग्रहत्वात् ।
न याति तिर्यग् विग्रहात् प्रयोक्तु-
र्लोकाग्र एव स्थितिमान् भवत् तत् ॥

૧૩

યોગનિરોધમા વર્ત્તમાન આત્મા તત્કાળ સમ્પૂર્ણ કર્મોથી રહિત અને દેહથી વિમુક્ત બની મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે કેમકે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતા જે કર્મો (અઘાતી) શેષ રહ્યા હતા તેનો તે યોગનિરોધથી ક્ષણવારમા વિનાશ કરી નાખે છે

૧૪

જેમ પાણીમા નીચે રહેલી તુબડી તેના પરનો માટીનો લેપ સઘળો નિકળી જતા એકદમ ઉપર આવે છે, તેમ કર્મનો લેપ તમામ નિકળી જતા પૂર્ણ શુદ્ધ આત્મા ઊર્ધ્વ ગતિ કરે છે

૧૫

અકર્મક સ્થિતિમા આત્માનુ ઊર્ધ્વગમન થવુ એ તેનો સ્વભાવ પણ છે અને તે વિદ્વત્સમ્મત છે સર્વ કર્મનિર્મુક્ત પરમ આત્મા ઉપર જતો ક્ષણ માત્રમા લોકના અગ્ર ભાગે અવસ્થિત થાય છે

૧૬

ત્યાથી (લોકાગ્ર ભાગથી) તે નીચે ન આવે કેમકે તેના ગુરુત્વ નથી ત્યાથી વળી આગળ ન જાય કેમકે ગતિમા ઉપકારક તત્ત્વ ' ધર્માસ્તિકાય ' ત્યાથી આગળ નથી પ્રેરક વગર તિર્યક્ ગતિ પણ તેની ન થાય અત લોકના અગ્ર ભાગ પર જ તે સ્થિતિમાન્ થાય છે

१७

महेश्वरास्ते परमेश्वरास्ते
स्वयम्भुवस्ते पुरुषोत्तमास्ते ।
पितामहास्ते परमेष्ठिनस्ते
तथागतास्ते सुगता शिवास्ते ॥

१८

स ईश्वरो हे बहुभागधेया !
भूयाद् भवन्मानसहंस एष ।
अमायुपाय परमात्मलाभ
महत्त्वपूर्णं परिचिन्तितव्य ॥

१९

जन सदाचारमय स्वजीवन
भवन् क्षम साधयितु यथाऽमुना ।
स्वतश्च चारित्रबलं महोन्नत
निजं करोत्यात्मनिरासन परम् ॥

२०

आलम्बन भवति या शमीशगात्माऽऽ–
पत्तिर्निजात्मनि भवन्ति न का न वत्ति ? ।
आलम्बन परमनिर्मलवीतराग
सध्यायते यदि तदा किमपरक्षणीयम् ! ॥

૧૭

તે મહેશ્વર છે, તે પરમેશ્વર છે, તે સ્વયમ્ભૂ છે, તે પુરુષોત્તમ છે, તે પિતામહ છે, તે પરમેષ્ઠી છે, તે તથાગત છે, તે સુગત છે અને તે શિવ છે

૧૮

હે ભાગ્યશાલીઓ ! તે આ ઇશ્વર તમારા માનસનો હંસ બનો ! પરમાત્મપદને મેળવવાનો એ મહત્ત્વપૂર્ણ ઉપાય છે

૧૯

આ (પ્રભુભક્તિના) માર્ગે માણસ પોતાના જીવનને સદાચારમય બનાવવા શક્તિમાન્ થાય છે અને પોતાના ચારિત્રબળના મહાન ઉન્નતિ દ્વારા આત્મવિકાસની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે છે

૨૦

જેવુ આલમ્બન હોય તેવી પોતાના આત્મામા છાપ પડે છે પરમનિર્મળ વીતરાગ પરમાત્માનુ આલમ્બન જો સ્વીકારીએ તો પછી બીજા કશાની અપેક્ષા રહે ખરી !

अष्टम-प्रकरणम् ।

अन्तिम वक्ता ।

१

अनन्तशक्ति दधदप चतन
प्रवेदितु त यतन महादय ।
प्रकाशितेऽस्मिन् सकल प्रकाशतऽ–
प्रकाशितेऽस्मिन् मकल तमोमयम् ॥

२

मोहप्रणाशन च तत्प्रकाशन
मोहप्रणाशोऽपि न तत्त्वचिन्तनात् ।
चिन्त्य च कोऽह भवपास एप क
सुखासुख कि किमिद जगत् पुन ॥

३

वस्तुस्वरूपस्य विचिन्तनातो
वितर्कभास प्रकटीभवन्ति ।
मोहप्रपञ्चाद् विनिवृत्य सुस्थी–
भूयान्तरीक्षाकरणेन चिन्ता ॥

४

तत्त्वावबोधप्रविकासहेतो–
र्यस्य स्वभावो न विचारणाया ।
यातानुयातस्य पृथग्जनस्य
न तस्य वैराग्यमुदेति साधु ॥

१

આ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માની અનન્ત શક્તિ છે ભાગ્યવાન્ એને જાણવાનો, એને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરે છે એ પ્રકાશિત થતા બધુ પ્રકાશે છે, અને એ પ્રકાશિત નથી ત્યા સુધી બધુ અન્ધકારમય છે

૨

એનુ પ્રકાશન મોહપ્રણાશ પર અવલમ્બિત છે અને મોહપ્રણાશ તત્ત્વચિન્તનથી સાધ્ય છે ચિન્તનીય તત્ત્વ સ્વય પોતે છે હુ કોણ ? આ ભવવાસ કેમ ? આ સુખ-દુખ શુ ? અને આ વિશ્વરચના શી ? એનો શાન્ત ભાવે વિચાર કરવો એ તત્ત્વચિન્તન છે

૩

વિવેકજ્ઞાન તત્ત્વચિન્તનથી થાય અને તત્ત્વચિન્તન મોહપ્રપચથી વેગળા થઇ શાન્તભાવે અન્તર્મુખે નિરીક્ષણ કરવાથી થાય

૪

ચિન્તન એ જ્ઞાનપ્રજાયનો માર્ગ છે જે ચિન્તનશીલ નથી, તે ગતાનુગતિક પામર પ્રાણી સાચો વૈરાગ્ય પામી શકતો નથી

५

न साधुवैराग्यविवर्जितत्वऽ-
पवर्गमार्गे भवति प्रवश ।
एव च मानुष्यमनर्थकं स्याद
विचारमभ्यस्यतु तन सम्यक् ॥

६

एकस्वभावा नहि सर्वलोका
विचित्रकमानुगयागभाज ।
आयुष्य-धी-शक्तिविचित्रताया-
मर्हन्ति सर्वे नहि मार्गमेकम् ॥

७

समग्रसामग्र्यनुकूलताया
न सम्भव भवशरीरभाजाम् ।
भवन्ति सर्वे नहि तन योग्या
सामान्यता योगपथाधिरोहे ॥

८

कुर्याद् यथाशक्ति तथापि नून
कर्तव्यमात्मोन्नतिसाधनम् ।
शनै शनै मद्गरणेऽपि मार्गे
स्थान चिराणाप्युपलभ्यत हि ॥

५

અને સાચા વૈરાગ્ય વગર અપવર્ગ-માર્ગમા પ્રવેશ કેમ થાય ફલત મનુષ્યત્વ એળે જાય માટે ચિન્તનશીલ થઈએ

૬

દરેકના કાયાદિ યોગો ભિન્નભિન્નકર્માનુસાર ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના છે અતએવ બધા માણસો, બધા જીવો એક સ્વભાવના નથી, ન હોઇ શકે દરેકમા આયુષ્ય, જ્ઞાન અને શક્તિની વિચિત્રતા છે અતએવ બધા એક માગને લાયક ન હોય

૭

સમગ્ર સામગ્રીની અનુકૂલતા બધા પ્રાણીઓને નથી, અને ન હોય અતએવ બધા જીવો સરખી રીતે યોગમાર્ગના અધિકારી ન હોય યોગપથ પર ચઢવામા બધાની સરખી યોગ્યતા ન હોય

૮

તો પણ દરેકે પોતાની શક્તિ અનુસાર આત્મોન્નતિ સાધક કર્ત્તવ્ય જરૂર બજાવવુ જોઇએ ધીમે ધીમે પણ માર્ગ પર ચાલવાથી ઇષ્ટ સ્થલે મોડા પણ જરૂર પહોચી શકાય ચાલનારા બધાની કઇ એક સરખી ચાલ નથી હોતી. કોઇની ચાલ તીવ્ર હોય અને કોઇની મન્દ ધીરે ચાલનાર પણ જો માર્ગ પર ચાલ્યા કરશે તો મોડો પણ પોતાના સ્થાને જરૂર પહોચશે

९

उद्विग्नमन्त करण यदीय
यथार्थरूपेण भवप्रपञ्चात् ।
सरक्षणे स्वस्य स जागृत स्यात्
कषायमारात् परिपूर्णशक्त्या ॥

१०

मनोविजेता जगतो विजेता
विश्वश्रियस्तच्चरणे लुठन्ति ।
न दुर्गतिनापि च दुर्भगत्व–
मन्यत्र खल्विन्द्रियदासभावात् ॥

११

हिंसादिक पापमिति प्रसिद्ध
तत्र प्रवर्त्तेन न चेत् कदापि ।
ईशस्य कुर्यात् स्मरण च तर्हि
ससाधित निश्चितमात्मकार्यम् ॥

१२

दुर्वर्त्तनैर्नह्य विदारयन्तो
नाङ्ग पर भाग्यमपि स्वकीयम् ।
विनाशयन्त्यस्थिरचित्तभावा
स्वजीवन सन्तमस क्षिपन्ति ॥

૯

જેનુ અન્ત કરણ ભવપ્રપચથી ખરેખર ઉદ્વિગ્ન થયુ છે તેણે કષાયના મારથી પોતાની રક્ષા માટે જાગતા રહેવામા પોતાની શક્તિનો પુરેપુરો ઉપયોગ કરવો જોઈએ

૧૦

જે મનનો વિજેતા છે તે જગતનો વિજેતા છે તેના ચરણમા અખિલ વિશ્વની લક્ષ્મી આળોટે છે ઇન્દ્રિયોના ગુલામ બનવુ એના જેવી કોઈ દુર્ગતિ નથી, એના જેવુ કોઈ દુર્ભાગ્ય નથી

૧૧

હિસા, જૂઠ વગેરે પાપ છે એનો કોઈ ઇન્કાર કરી શકે તેમ નથી, એ પાપ તરીકે આખા જગતમા જાણીતા છે એનુ આચરણ ન થાય અને ઇશ્વરપ્રાર્થનામા પરાયણ થવાય તો જરૂર આત્મકલ્યાણની સિદ્ધિ છે

૧૨

જેઓ ખરાબ ચાલચલગતથી પોતાના બ્રહ્મચર્યનુ વિદારણ કરે છે, તેઓ કેવલ પોતાના શરીરને જ નથી હણતા, પોતાના ભાગ્યને પણ હણે છે તેવા અસ્થિર મનના માણસો પોતાના જીવનને ઘોર અન્ધકારમા પટકે છે

१३

शम्यो भवेच्चेन्न परोपकार

परापकारे तु कदापि न स्यात् ।

धर्मक्रियाया यदि न प्रवृत्ति–

नाधर्मकमाचरणं तु कुर्यात् ॥

१४

प्रामाणिकत्व व्यवहारशुद्धि–

रौचित्यत सयमन च यस्य ।

स जीवन स्व सुखिन करोति

मोक्षाय कल्पत च विश्वबन्धु ॥

१५

प्रारम्भ आध्यात्मिकजीवनस्य

सजायत न्यायपरायणत्वात् ।

मार्गानुसारित्वगुणप्र विद्धि–

गदो समस्तापि गुण स एव ॥

१६

स्वर्गोऽपि दु खास्पदमामयाविनो

निरामय पर्णगृहेऽपि खेलति ।

आरोग्यमुच्चै पुरुषार्थसाधन

तद्रक्षण सगमन सुसम्भवम् ॥

१३

બીજાનો ઉપકાર કરવાની શક્તિ ન હોય તો ખૈર, પણ બીજાના અપકારકાર્યમા કદી ન ઉભા રહેવુ આપણાથી બીજાનુ ભલુ ન થાય તો નહિ, પણ બીજાનુ બુરૂ ન કરવુ ધર્મક્રિયામા પ્રવૃત્તિ ન થાય તો નહિ, પણ અધર્મનુ આચરણ ન કરવુ

૧૪

જે મનુષ્યમા પ્રામાણિકતા, વ્યવહારશુદ્ધિ અને ઉચિત સયમ છે તે પોતાની જાતને સુખી બનાવે છે અને તે સુજન વ્યક્તિ વિશ્વબન્ધુત્વની ભાવનાને પોતાના જીવનમા જેમ જેમ વધુ પોષે છે તેમ તેમ પોતાને મોક્ષસમીપ વધુ ને વધુ લઇ જાય છે

૧૫

આધ્યાત્મિક જીવન ન્યાય–નીતિના પાલનથી શરૂ થાય છે ધર્માચાર્યોએ પણ "માર્ગાનુસારી" ગુણોમા ન્યાયપાલનના ગુણને પહેલો મૂકયો છે એ ગુણથીજ માર્ગાનુસારી જીવનનો પ્રારભ થાય છે

૧૬

રોગપીડિતને સ્વર્ગ પણ દુખની ખાણ છે, જ્યારે આરોગ્યસમ્પન્ન મનુષ્ય પર્ણકુટીમા ગણ–દરિદ્ર ઝોપડામા પણ ખેલે છે નિસન્દેહ, આરોગ્ય એ પુરુષાર્થસિદ્ધિનુ ઉચ્ચ સાધન છે અને તેનુ રક્ષણ સયમ પર વધુ સમ્ભવિત છે.

१७

शुद्धं जलं शुद्धसमीरणं च
सुमङ्गलं सात्त्विकभोजनं च ।
स्वच्छत्वयोगः शुचि वाक्यमं च
निरामयत्वाय परिश्रमश्च ॥

१८

अश्रद्दधानोऽपि परोक्षभावान्
जिज्ञासुबुद्धिर्गुणपक्षपाती ।
भवन् सदाचारपरायणश्चेत्
कल्याणभूमिं नियमेन गामी ॥

१९

दौजन्ययाणो यदि चास्तिकत्वं
तदास्तिकत्वं खलु नाममात्रम् ।
दौजन्यपूर्णाद् वरमास्तिकत्वात्
सौजन्यपूर्णं बहु नास्तिकत्वम् ॥

२०

न सम्प्रदायान्तरकारणेन
कुर्या मनः सङ्कुचितं परत्र ।
सत्र हि भक्ता परमेश्वरस्य
परस्परं भ्रातृमनो भजेयुः ॥

१७

શુદ્ધ જલ, શુદ્ધ હવા, સુસંગતિ, સાત્ત્વિક ભોજન, સ્વચ્છતા, પવિત્ર, પ્રમોદક વાચન અને યોગ્ય શ્રમ એ આરોગ્યલાભ માટે ઉપયુક્ત સામગ્રી છે,

૧૮

માની લ્યો કે એક માણસ એવો છે કે તેને ઈશ્વર, પુનર્જન્મ આદિ પરોક્ષ ભાવોમા શ્રદ્ધા બેસતી નથી, એની બુદ્ધિમા એ તત્ત્વો ઉતરતા નથી છતા જો તે જિજ્ઞાસુ છે, ગુણાનુરાગી છે–ગુણનો પક્ષકાર છે અને સદાચારપરાયણ છે, તો તે જરૂર કલ્યાણભાજન છે એમા શક નથી

૧૯

આસ્તિકમા પણ જો કદાચ દુર્જનતાનો યોગ હોય તો તે આસ્તિકતા નામમાત્ર છે દૌર્જન્યપૂર્ણ આસ્તિકતા કરતા સૌજન્યપૂર્ણ નાસ્તિકતા ઘણે દરજ્જે સારી છે સદાચારવિહીન ઈશ્વરવાદી કરતા સદાચારસમ્પન્ન નિરીશ્વરવાદી ઘણે દરજ્જે ઉચો છે

૨૦

ધર્મભેદના કારણે કોઈ પર સકુચિત મન રાખવુ યોગ્ય નથી બધા પરમેશ્વરના ભક્ત છે એમ સમજી બધાએ અરસપરસ ભ્રાતૃભાવની વૃત્તિ રાખવી જોઈએ

२१

न निश्चित किञ्चन कर्मकाण्ड
न निश्चित कश्चन सम्प्रदाय ।
मोक्षस्य लाभाय वदन्ति सन्त-
स्तत्प्राप्तिमूल तु समत्व एव ॥

२२

कषायनिर्धाननकर्मशीला-
श्चारित्रसशोधनदत्तचित्ता ।
महाशया क्वापि हि सम्प्रदाये
नि सशय मोक्षमवाप्नुवन्ति ॥

२३

धर्मस्य तत्त्व परमार्थभूत
वदन्ति सर्वे समभाववृत्तिम् ।
यतेत यस्तत्र शिव स गामी
युक्त न धर्मान्तरवैमनस्यम् ॥

२४

नानस्य शाखा भुवि भिन्नभिन्ना-
श्चारित्रतत्त्व पुनरेकमेव ।
तदेव च ज्ञानफल विधेय
न धर्मभेदे विषमाशय स्यात् ॥

૨૧

મોક્ષ માટે ન કોઇ ખાસ 'કર્મકાંડ' ચોક્કસ ઠરેલ છે, તેમજ ન કોઇ ખાસ 'સમ્પ્રદાય' ચોક્કસ ઠરેલ છે મોક્ષપ્રાપ્તિનુ મૂળ વાસ્તવમા સમભાવમા રહેલુ છે એજ શિષ્ટોનો આદેશ છે

૨૨

કષાયહનનની પ્રવૃત્તિમા જેઓ ઉદ્યમશીલ છે અને ચારિત્રસશોધનમા દત્તચિત્ત છે તે મહાનુભાવો કાઇ પણ સમ્પ્રદાયમાના હોય, અવશ્ય મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે

૨૩

ધર્મનુ પરમાર્થ તત્ત્વ સમભાવવૃત્તિ છે એમ સર્વ સન્તોનુ કહેવુ છે એમા જે કોઇ પ્રયત્નશીલ થશે તે મોક્ષને પામશે એ સન્દેહ વગરની વાત છે અતએવ ધર્માન્તર તરફ વૈમનસ્ય રાખવુ યોગ્ય નથી

૨૪

જગત્મા જ્ઞાનની શાખાઓ તો ભિન્નભિન્ન છે પણ ચારિત્રનુ તત્ત્વ તો સર્વત્ર એકજ પ્રકારનુ છે અને એજ (ચારિત્ર) જ્ઞાનનુ ફળ છે, એજ જ્ઞાન વડે મેળવવા નુ છે, એજ જ્ઞાનનો સાર છે અને એ જ કર્તવ્ય છે જે મુદ્દાની વાત છે તેમા બધાનો એક સરખો ઝોક છે પછી અન્ય ધર્મ તરફ વિષમભાવ રાખવો કેમ યોગ્ય ગણાય ? સર્વધર્મસમભાવ એ એક મહાન્ ગુણ છે અને તે ન વિસરવો જોઇએ.

२५

युध्येन साम्येन परा न रोषाद्
वैरेण वैरं समुपैति वृद्धिम् ।
सत्वान्युप प्रेम जगत्यशेष
परप्रबोधेऽपि च सूपयोगि ॥

२६

आलोचन दूषितमार्पितम्याऽ–
प्यरक्त–विद्विष्टतया क्रियेत ।
समत्वभावा हि महानुभावा
सर्वत्र किं नाम मतान्तरेषु ! ॥

२७

ससम्प्रदायोऽपि कषाययोगात्
स्वजीवनं दुःस्थितमातनोति ।
असम्प्रदायोऽपि कषायनाशाद्
आत्मानसुखे पदं आदधाति ॥

२८

भवन्ति शूद्रा अपि वृत्तभाजो
द्विजा अपि स्युः कुचरित्रशीला ।
न कोऽपि मान्यः खलु जातिमात्राद्
गुणा हि पूज्या गुणिनां भवन्ति ॥

૨૫

બીજાને સમજાવવુ હોય તો સમભાવથી સમજાવી શકાશે, પણ રોષથી નહિ સમજાવી શકાય જગતમા દરેક જાતના બળો કરતા પ્રેમનુ બળ ચઢી જાય છે અને બીજાને પ્રતિબોધ કરવામા પણ તે બહુ ઉપયોગી નિવડે છે

૨૬

કોઈ પુસ્તક, ગ્રન્થ કે માણસનુ વક્તવ્ય દૂષિત જણાતુ હોય તો તેની આલોચના, તેનુ પ્રતિવિધાન પણ અરક્તદ્વિષ્ટપણે, મધ્યસ્થભાવે, સમદષ્ટિએ કરી શકાય છે સત્યનુ પ્રતિપાદન કે અસત્યનુ પ્રતિવિધાન કરવુ એ તો શિષ્ટ અને ઉપયોગી કાર્ય છે વાત માત્ર એટલી છ કે તે પૂર્ણ સમભાવે થવુ જોઇએ મહાસમના મહાનુભાવો સર્વત્ર સમભાવશીલ હોય છે, પછી મતાન્તરો (અન્ય ધર્મો) તરફ વિષમભાવ શાને ?

૨૭

સમ્પ્રદાયયુક્ત માણસ પણ કષાયયોગે (ચાહે તે ' સમ્પ્રદાય 'ની ખાતર કા ન હોય) પોતાના જીવનની દુર્ગતિ કરે છે જ્યારે સમ્પ્રદાય વગરનો માણસ પણ કષાયવિનાશના પરિણામે પોતાના આત્માને ઉચ્ચ પદ પર સ્થાપિત કરે છે

૨૮

શુદ્રી પણ ચારિત્રસમ્પન્ન હોય છે, અને બ્રાહ્મણ પણ દુશ્ચરિત્ર હોય છે જાતિમાત્રથી કોઇ મોટો માનનીય નથી ગુણી જનના ગુણોની જ પૂજા છે ગુણો જ ગુણીને પૂજ્ય અને પ્રતિષ્ઠિત બનાવે છે—ગુણો ચાહે તે માણસમા હોય ગુણ કે ચારિત્રે કોઈનો ઇજારો લીધો નથી જ્યા તે ઝળકે છે તે પૂજ્ય બને છે

२९

मैत्री जयाज्जीवनदूषणानां
ब्रह्मोच्यते ब्रह्मविकासनेन ।
क्षत्र परित्राणविधि क्षतात् स्याद्
आत्मार्थसिद्धौ मननान्मनुष्य ॥

३०

ध्येयं विचार्य नरजीवनस्य
विद्यान् तत्सारतयाऽर्थकामौ ।
भूत्वा स्थिरो मङ्गलभूतवृत्ते
सम्पादयेद् विश्वहितोद्यत स्वम् ॥

३१

नवीनविज्ञानचमत्कृतानां
न मोक्षशास्त्रेषु घृणा विधेया ।
चित्रप्रयोगा बहवो भवन्तु
न युज्यतेऽध्यात्मपथस्तु हातुम् ॥

३२

जडेऽप्यनन्ता समभानि शक्ति-
रेव च चित्रप्रभवा भवयु ।
महत्य आविष्कृतयो जगत्या
किं तर्हि युक्ता जडमोहलीला ! ॥

૨૯

જીવનની બુરાઇઓને જીતવાથી જૈન થાય બ્રહ્મ (આત્મજ્ઞાન)ને વિકસાવવાથી બ્રાહ્મણ થાય ત્રસ્ત, પીડિત, ભયાર્ત્તને રક્ષવાથી ક્ષત્રિય થાય અને આત્મ કલ્યાણની સિદ્ધિનુ મનન કરવાથી મનુષ્ય થાય

૩૦

મનુષ્યજીવનનુ ધ્યેય શુ એ વિચારવુ બહુ અગત્ય નુ છે એ જીવનનો મહુથી મ્હોટો અને ગભીર પ્રશ્ન છે અને એ તેટલો જ સુન્દર પણ છે અર્થ અને કામ એ જીવનનો સાર નથી એ ખાસ ખ્યાલમા રહે મગલ ભૂત ચરિત્રમા મજબૂત રહી પ્રાણીમાત્રના હિતસાધનમા યથાયોગ, યથાશક્તિ ઉદ્યુક્ત થવુ એજ જીવનનો સાર છે

૩૧

આધુનિક 'વિજ્ઞાન'થી ચમત્કૃત થઇ મોક્ષશાસ્ત્ર પર ઘૃણા કરવી ન ઘટે ભલે અનેકાનેક આશ્ચર્યકારક પ્રયોગો બહાર આવે, એથી આધ્યાત્મિક માર્ગની કિમ્મત ઘટી શકતી નથી પરમાર્થત એ એકજ માર્ગ માત્ર કલ્યાણ ભૂમિ છે એ જીવન વગર આત્માનુ મગલસાધન અશક્ય છે

૩૨

જડ (Matter)મા પણ અનન્ત શક્તિ સ્વીકારાયેલી છે અતએવ એના બળ પર મહાન્ વિસ્મયોત્પાદક આવિષ્કારો નિકળવા સભવિત છે પણ એથી આધ્યાત્મિક મગલભૂમિને ઠેલી જડવાદના ઉપાસક બનવુ યોગ્ય ન ગણાય.

२३

क्रिया न गलन्ति समस्तकर्मणां
भूमण्डले यत् कुशलः प्रयोक्ता ।
न तामिर्नहि कर्मगृहि-
स्मान्यते शुध्यति नापि मोक्ष ॥

२४

आरम्भतो मततोऽपि योगात्
परिस्थितौ क्वापि विचक्षणान ।
नैवैहि स्यात्त तु साध्यबिन्दु-
रात्माभिमुख्यं खलु सारमन्त ॥

२५

सुबोधाभोगितमाशयं
पूरयन् याकृत चात्मसमुन्नतिम् ॥
मधीनाहि तव मनोरथ
मनमं सुलभीभविता मम ॥

२६

उपसंहार —

गिरि गतिरत्र गतिमिदमध्यात्मविषये
स्वात्मसंस्कारोऽपि स्वपरहितसंस्कारविषये ।
नौकिकालो किम सहृदया केऽपि गुणिन
सम्यगेतस्मात फलितधन मम कृतार्थत्वमधिकम् ॥

૩૩

ભૂમ ડલમા ચમત્કારોની સીમા નથી કુશલ પ્રયોક્તા અનેક અજાયબાભર્યા પ્રયોગો રજુ કરી શકે છે પણ એથી કર્મસૃષ્ટિનુ સ્થાન ખ ડિત થતુ નથી અને મોક્ષનો બહિષ્કાર થતો નથી

૩૪

સ સારવાસમા વસવા છતા અને ગમે તે પરિસ્થિતિ મા પણ સાધ્યબિન્દુ ખ્યાલ બહાર ન રહેવુ જોઇએ અન્તે, આત્માભિમુખ થવુ એ જ સાર છે એ જ વિવેકનુ ફળ છે

૩૫

સુજનો ! આમ, તમારા આશયને સુબોધવાસિત બનાવો ! અને આત્મોન્નતિની આકાક્ષાને જાગૃત કરો ! આત્મસિદ્ધિની ભાવના બલવાન્ થતા તેને સા‌ુ પ્રયત્નનો પણ રસ્તો નિકળશે જ્યા ઇચ્છા છે ત્યા રસ્તો છે

૩૬

હુ અલ્પજ્ઞ છુ છતા મારા પોતાના સ સ્કારોને દૃઢ બનાવવા માટે મે આ અધ્યાત્મસમ્બન્ધી નિરૂપણ કર્યું છે આશા છે કે આ અલ્પ કૃતિ કોઇ સહૃદય ગુણી જનોના જોવામા પણ આવશે આથી જો કોઇને પણ પ્રબોધપ્રાપ્તિ થશે,તો હુ વધુ કૃતાર્થ થઇશ

આ પુસ્તકમા

" મૈથી "વાળા મર્ઝનોની આર્થિક મદદ—

૨૦૫) શા ભાઈલાલ ગિરધરલાલ
૧૦૧) શા દલસુખભાઈ હરજીવનદાસ
૩૫) શા મગનલાલ હરજીવનદાસ
૨૫) શા વીરચદભાઈ હરજીવનદાસ
૨૫) શા રામદાસ નેમચદ
૫) શા છોટાલાલ વર્ધમાન
૫) ભીમગીના શા મોતીલાલ કહાનદાસ હા છગનભાઈ
૪૧) શા નારણભાઈ માણેકચદ, રીવેર
૪૧) શા નાનચદ ચુનીલાલ ,,

" દેહગુ "વાળા મર્ઝનોની આર્થિક મદદ—

૭૧) શા ચન્દ્રમલજી ઉમેદમલજી હા મિસરીમલ
૭૧) શા નવલમલજી હીરાચદજી હા ધનરાજ
૫૧) શા કેમરીમલજી હીરાચદજી હા ચપાલાલ
૫૧) શા ફકીરચદજી ચન્દ્રમલજી હા જેઠમલ
૪૧) શા માનમલજી વીરચદજી હા ગુલાબચદ
૨૧) શા છગનલાલ ચન્દ્રમલજી હા પોતે
૨૧) બાઈ શીરેકુવર (સદ્‌ગત ગુમરલાલજી મુલતાનમલજીના ધર્મપત્ની)
૧૫) શા કોજમલજી મોટાજી હા રૂપચદ
૨૦૦) સ્વ બાઇ નીજીબાઇ બોરડીવાળા તરફથી હા ગેવરચદ બાફણા તથા મિસરીમલ ચોરડીયા